

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta
Ústav českých dějin

Diplomová práce

Jan Kremer

**Zakladatelská činnost řádu premonstrátů ve střední Evropě do
počátku 13. století**

Dceřiná založení klášterů Steinfeld a Dünnwald

The Foundations of premonstratensian Monasteries in the Central Europe until the beginning of the
13th Century

Filial foundations of Steinfeld and Dünnwald

Praha 2009

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Josef Žemlička, DrSc.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 30. 7. 2009

Poděkování

Především bych chtěl poděkovat vedoucímu mé diplomové práce prof. Josefu Žemličkovi, díky jehož semináři jsem zjistil, že bych se v životě rád věnoval přemyslovským Čechám. Také bych mu rád poděkoval za podporu na trnité cestě k dokončení překládaného textu. Dále děkuji Dr. Pavlíně Rychterové, díky které jsem mohl studovat v německé Kostnici, odkud jsem načerpal mnoho podnětů pro svou práci. Děkuji také Pavlíně Cermanové za přehlédnutí mých klopýtavých pokusů o překlady ze středověké latiny. Dr. Robertovi Novotnému děkuji za mnohé cenné rady a pomoc. Vděčný jsem Jirkovi Petráškoví za přátelskou podporu na samém konci mého snažení. Všechny případné nedostatky a chyby textu samotného přirozeně padají pouze na mou hlavu.

Na posledním ale nejdůležitějším místě jsem povinen poděkovat svým rodičům. Bez jejich podpory by nic nebylo možné.

Motto:

Byl jeden mnich

*Kdo má mnoho knih,
však neví, co je v nich,
ten je v čele všech lidí bláznivých.*

*Praví blázen Honza: „Že tu na lodi
mé místo vpředu všem tak vévodí,
má zvláštní vtip – jen hled’te, co bych lhal?
Já na knihy se vždycky spoléhal,
ba velkou hromadu nastřádal jsem jich,
ale ani slovu nerozumím z nich.
Když se někde věda pilně pěstuje,
říkám: „Doma u mne to napsáno už je!“
Vždy jsem spokojen, mám dobrou náladu,
když před sebou vidím knížek hromadu...“*

Sebastian Brant, *Lod’ bláznů*

English annotation

Presented diploma thesis is concerned with the foundation of the first czech premonstratensian houses in the 12th century, specially in relation to the central abbey of Prémontré, the premonstratensian general chapter and two mother houses of Steinfeld and Dünnwald in the Eifel region of Germany.

The first chapter deals with the central role of the general chapter and the abbey of Prémontré. It describes the ways in which the general chapter has tried to control the other houses of the order. We can follow the constitutions of the order to the half of the 13th century. In the following text we are trying to describe the function of circaries and visitations.

The second part is treating the life of the founder of Prémontré – Norbert of Xanten – whose life had a very strong influence on the whole order even after he was elected archbishop of Magdeburg in the year 1126. We are trying to explain how the abbey of Prémontré and its abbot Hugo of Fosse preserved the unity of the order in the following years. We are further concerned with the ideal of apostolic life in the order and with *cura animarum*, unity and diversity in the order. We are describing, how the premonstratensians spread across the whole Europe and what kind of places they inhabited. The following part is explaining the role of the women houses and the economy of the order.

In the next chapter we follow the leads of the two german mother houses Steinfeld and Dünnwald. We are describing their foundations and development to the beginning of the 13th century. The next part describes the role of bishop Jindřich Zdík, who was *spiritus agens* in the whole process of founding new norbertine abbeys in the czech lands. We are trying to explain why and how he did it. In the following parts we are describing all of the six czech and moravian houses founded before the time of papal schism in the time 1159 and 1177. They are as follows: Strahov, Doksaný, Želiv, Louňovice, Litomyšl and Hradisko near Olomouc. There are three more houses described after the year 1177 – Dolní Kounice, Milevsko and Louka near Znojmo.

The final chapter is concerned with the two main problems, that can be found in the present day historical studies about the order in the czech lands. The first one is when and how the Steinfeld abbey entered the order of Prémontré and how it influenced the czech monasteries. Then we are talking about the – already mentioned – papal schism and if it had any link to the end of the first founding phase of the norbertine order in the czech lands.

Key words: 12th century – Premonstratensians – Norbert of Xanten - Strahov - schism

Anotace:

Předkládaná diplomová práce se zabývá problematikou založení prvních premonstrátských kanonií v Čechách ve 12. století, zvláštní pozornost je přitom věnována jejich vztahu k ústřednímu klášteru v Prémontré, k premonstrátské generální kapitule a k dvěma mateřským klášterům, Steinfeldu a Dünnwaldu, v oblasti Eifel v Německu.

První kapitola řeší centrální roli generální kapituly a opatství v Prémontré. Jsou zde popsány způsoby, kterými generální kapitula kontrolovala ostatní řádové domy. Sledujeme zde uspořádání řádu do poloviny 13. století. V dalším textu je pak sledována funkce cirkárií a vizitací.

Druhá část se zabývá postavou zakladatele Prémontré, Norberta z Xanten, jehož život měl velký vliv na celý řád, a to i poté, co byl v roce 1126 zvolen arcibiskupem v Magdeburgu. Snažíme se zde objasnit, jakým způsobem opatství v Prémontré v čele s Hugem z Fosse zachovalo v následujících letech jednotu řádu. Pozornost je zaměřena také na ideál apoštolského života, na *cura animarum*, jednotu a diverzitu uvnitř řádu. Ptáme se, jakým způsobem se premonstráti šířili Evropou a jaká místa osídlovali. Následná kapitola se zbývá rolí žen v řádu a ekonomickými aspekty.

Pozornost v následující kapitole je zaměřena na dva německé kláštery Steinfeld a Dünnwald. Je zde popsáno jejich založení a vývoj do počátku 13. století. Další část popisuje ústřední roli biskupa Jindřicha Zdíka, který byl *spiritus agens* v celém procesu zakládání norbertinských domů v českých zemích. Snažíme se dobrat motivů a datace jeho konání. Následující část práce popisuje založení šesti českých a moravských řeholních domů, které vznikly v době do papežského schizmatu mezi léty 1159-1177. Jsou to: Strahov, Doksany, Želiv, Louňovice, Litomyšl a Hradicko u Olomouce. Z druhé vlny jsou popsány fundace tři profilových založení – Dolních Kounic, Milevska a Louky u Znojma.

Poslední kapitola řeší dva z hlavních problémů, které se promítly v dosavadním řádovém výzkumu. Prvním z nich je otázka, kdy a jakým způsobem se Steinfeld připojil k premonstrátskému řádu. Dále pak, jak ovlivnil tento fakt české prostředí. Zcela na závěr je položena otázka již zmíněného papežského schizmatu a jeho případného vlivu na zakládání premonstrátských kanonií v českých zemích.

Klíčová slova: 12. století – premonstráti – Norbert z Xanten - Strahov - schizma

Úvod.....	2
1. Prameny a literatura	6
1.1 Prameny.....	6
1.2 Literatura	8
2. Dějiny řádu jako dějiny organizace.....	11
2.1 Vznik a vývoj řádových konstitucí.....	11
2.2 Vizitace.....	18
3. První století řádu jako badatelský problém	22
3.1 Fall Norbert	22
3.1.1 Cesta do Prémontré	22
3.1.2 Arcibiskupský stolec	25
3.1.3 Zakladatelská kontroverze.....	27
3.2 Premonstrátský ideál a duchovní správa	30
3.3 Uniformitas, nebo diversitas?.....	32
3.4 Šíření premonstrátů, polohy řádových domů, počet a původ kanovníků.....	33
3.5 Dvojkláštery a ženská založení	36
3.6 Premonstrátský hospodářský model.....	39
4. Zakladatelská činnost Steinfeld – Dünnwald	42
4.1 Eiflia Sacra	42
4.1.1 Mateřský dům v pohoří Eifel	42
4.1.2 Dünnwald	46
4.2 Jindřich zvaný Zdík	47
4.2.1 Curriculum vitae.....	47
4.2.2 Kořeny reformní činnosti	50
4.3 Premonstrátská založení v českých zemích	54
4.3.1 Strahov a Doksany	54
4.3.2 Želiv a Louňovice.....	59
4.3.3 Litomyšl	62
4.3.4 Hradisko u Olomouce.....	64
4.3.5 Dolní Kounice	67
4.3.6 Milevsko.....	68
4.3.7 Louka u Znojma	70
5. Strahovsko-želivské otázky.....	71
5.1 Kdy se Steinfeld připojil k premonstrátskému řádu?	71
5.2 Alexandrovské schizma a premonstrát v českých zemích	73
Závěr.....	79
Seznam zkratk	82
Seznam pramenů a literatury	83
Prameny.....	83
Literatura	85
Příloha 1	96
Příloha 2	99

Úvod

*„Cum constet cor adolescentis esse tamquam nauem in fluctibus maris,
nolite, ait, differe, sed desiderium sanctum statim perficite,
quia quamuis sit bonae spei, quamuis honestae indolis,
timendum est tamen lubricum etatis.“¹*

Výše uvedenou promluvu vložil Jarloch do úst lékaři Jindřichovi, který pravděpodobně v roce 1136 se steinfeldským proboštem Everwinem navštívil rodiče mladého Gotšalka. Student se zrovna vrátil z Paříže, když ho zastihla těžká horečka a on se, snad z hrůzy ze smrti, odvrátil od světa a obrátil k Bohu. Tu jako na zavolanou přišli výše zmínění pánové a nabídli Gotšalkovi okamžitou realizaci jeho zbožného rozhodnutí. Mladík byl však ještě sláb a Everwin jej chtěl ponechat doma na uzdravení. Tehdy zbožný Jindřich pronesl podobenství o srdci mladíka a lodi na rozbouřených vlnách a Gotšalk byl okamžitě poslán do řádového domu ve Steinfeldu, kde se jeho život od základů proměnil. Snad v roce 1142 se poprvé vypravil do Čech a o pár let později se pokorně podřídil volbě spolubratrů a stal se prvním opatem želivského kláštera – na rozdíl od převora Adolfa, který ani pod trestem bičování nechtěl do daleké a nepřátelské země odejít.² V tak hladce plynoucím vyprávění nikoho nepřekvapí, že i zmíněný lékař Jindřich odešel brzy do Čech a stal se zakladatelem ženského kláštera v Louňovicích, protějšku Gotšalkova Želivu.

Jistě ale překvapí zjištění, že text napsal Jarloch téměř o osmdesát let od prvního setkání Gotšalka s premonstráty a že k přenosu informací došlo pouze ústní cestou mezi Gotšalkem a jeho mladým kaplanem. Je tak velmi pravděpodobné, že zde na Jarlocha zapůsobil „vzpomínkový optimismus“, tíživé problémy jeho současnosti a v neposlední řadě literatura, kterou od mládí v bavorském klášteře Oberzell četl a poslouchal. Moře světa, stejně jako Egypt, žalář nebo nevěstka Babylón byly v této sféře metaforou pro světský, chaotický a pokušitelský svět.³ Ztroskotání, které tu neustále hrozilo, byl dědičný hřích, který si s sebou lidstvo neslo od Adama. Oproti tomu byly klášter a kanonie přístavem, záchranou před potopou. Jak si mohli mniši přečíst v Janově zjevení 21,1: A viděl jsem nové nebe a novou zemi, neboť první nebe a první země pominuly a moře již vůbec nebylo. V novém světě již nebude hříchu, nebude moře. Klášter byl tedy předobrazem tohoto nového světa,

¹ FRB II, s. 485.

² Tamtéž, s. 488.

³ SCHREINER, Klaus: *Mönchtum zwischen asketischen Anspruch und gesellschaftlicher Wirklichkeit. Spiritualität, Sozialverhalten und Sozialverfassung schwäbischer Reformmönche im Spiegel ihrer Geschichtsschreibung*, Zeitschrift für Württembergische Landesgeschichte 41, 1982, s. 250-307.

zpřítomnělým Nebeským Jeruzalémem. Jarloch ve svém letopise známému čtenáři hned od počátku líčení Gotšalkova života dává jasně najevo, na které straně jeho hrdina stál.

Předkládaná práce se snaží porovnat zakladatelskou činnost premonstrátských ústavů v českých zemích s dosud předloženými závěry bádání o řádu bílých kanovníků vůbec. Důraz je kladen na říšské domy a především na dvojici kanonií Steinfeld – Dünnwald, které byly mateřskými institucemi pro českou větev řádu. Na domácí půdě si diplomová práce všímá především první zakladatelské vlny a jejích souvislostí.

Nejprve předkládám kapitoly o centrálních zvyklostech a nařízeních organizace, jež na jedné straně reagovaly na dění v řádu, ale na straně druhé se snažily vnutit jednotná pravidla a vzorce chování. Text popisuje nástroje, které při tomto úsilí ústřední kláštery a generální kapitula používaly. Následuje kapitola o dílčích problémech, které byly v historiografii již v různé míře zpracovány. Do popředí zde vystupuje samotný zakladatel řádu, Norbert ze Xanten, který výrazně ovlivnil budoucnost organizace. To mělo mimo jiné za následek, že Norbertovi byla v bádání věnována dominantní pozornost, a to na úkor ostatních témat, vztahujících se k dějinám řádu. Analyzujeme-li řádově specifické problémy, jako je správa farností, problémy s magdeburskou větví, poloha kanonií, ženská založení nebo klášterní hospodářství, jasně vyvstává mnohost, ve které premonstráti fungovali a která po celou dobu jejich existence, a ve středověku obzvláště, komplikovala snahy o jednotné směřování. Při posunutí pozornosti na dvojici klášterů Steinfeld – Dünnwald se situace rýsuje konkrétněji. Přes oficiální rétoriku, podle které se reformní organizace snažila zpřístupnit spásu všem, se objevují kontury stavovsky rozdělené struktury. Svaz z Prémontré, chápající sebe sama jako Bohem vyvolený řád, při bližším pohledu vypadá jako formující se organismus, který soupeří s jinými – zde mj. se svazem ze Springiersbachu. Zcestovalý moravský biskup Jindřich Zdík se dále jeví jako vhodný adresát evropské rétoriky řeholních kanovníků propagujících *vita vera apostolica*.

Následně se diplomová práce snaží zpřesnit vztahy mezi účastníky prvních českých fundací – mimo jiné také osvětlit cíl a osud prvního Blažejova konventu; vyloučit slovanské zvyky jako důvod vyhnání benediktinů ze Želiva; odhalit nepřesnosti v líčení Zdíkova doprovodu před založením Litomyšle; nově datovat založení Hradiska u Olomouce etc. V neposlední řadě se snaží opravit v kontextu steinfeldských pramenů základní dataci příchodu premonstrátů do Čech a na Moravu. Vybrané fundace z druhé vlny založení mají ilustrovat ubírání se řádu i české společnosti konce 12. století.

V posledních kapitolách je přednesena nejednoznačnost v plné přináležitosti Steinfeldu a tím i všech českých založení k premonstrátskému řádu v prvních letech po

fundaci. Také se zde zabývám problémem vztahu premonstrátů a českých duchovních i světských elit v době alexandrovského schisma let 1159 až 1177, na které narazila většina českých badatelů věnujících se bílým kanovníkům 12. století u nás.

V úvodu práce je nutno poznamenat, že nebyly splněny všechny cíle, které jsem si předsevzal. Původní záměr byl sledovat premonstrátské fundace až do počátku 13. století. V takovém případě by ovšem do hry vstoupilo široké pole bádání zabývající se tématem formující se domácí šlechty, která se stala prvotním adresátem druhé fundační vlny premonstrátů,⁴ jak ukázali Petr Kubín,⁵ Tomáš Borovský,⁶ Josef Žemlička,⁷ Wojciech Iwańczak,⁸ Jerzy Rajman⁹ a Marcin Rafał Pauk,¹⁰ abychom jmenovali aspoň některé badatele. Dalším možným rozšířením výzkumného pole by mohly být barokní strahovské anály,¹¹ které jsem vzhledem k rozsahu práce zatím ponechal stranou.¹² Po důkladném filologickém a historickém rozboru by mohly odkrýt informace, které se v klášterní tradici dochovaly ze starších období.

Před začátkem textu je nutná malá poznámka k terminologii. Protože jsou premonstráti řádem řeholních kanovníků, měly by se také jejich domy správně nazývat kanoniemi a ne kláštery. Pokud ovšem budeme vycházet ze středověkých pramenů 12. století, pak jsou termíny *monachus* a *canonicus regularis* běžně zaměňovány a pro premonstrátské instituce se obvykle používá pojem *monasterium*. Pravděpodobně se zde zrcadlí podobný životní způsob premonstrátů a dalších reformovaných směrů včetně mnišských. Tento „úzus“ se promítl také do německojazyčné odborné literatury, kde jsou často volně zaměňovány pojmy *Kloster* a *Stift*. Pro představené se ve středověku na francouzském území většinou (ale

⁴ Abych vyznačil základní tendence a vyhnul se složitému komplexu problematiky české šlechty, vybral jsem z druhé vlny tři ilustrativní příklady. Záměrně chybí fundace velmože Hroznaty, jež byly vyčerpávajícím způsobem popsány v literatuře (viz pozn. 5).

⁵ KUBÍN, Petr: *Blahoslavený Hroznata. Kritický životopis*. Praha 2000.

⁶ BOROVSÝ, Tomáš: *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*. Brno 2005.

⁷ ŽEMLIČKA, Josef: *Rod, rodina a příbuzenstvo Hroznaty Tepelského*, in: *Západočeský historický sborník* 4, 1998, s. 5-39.

⁸ IWAŃCZAK, Wojciech: *Hroznata - możnowładca, pielgrzym, fundator klasztoru*, in: *Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym*. Opole 1996, s. 355-362.

⁹ RAJMAN, Jerzy: *The Origins of the Polish Premonstratensian Circary*, AP LXVI, 1990, s. 203-219; TÝŽ: *K dějinám česko-polských vztahů ve středověku (Šlechta a premonstráti ve 12. století)*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 2, 1992, s. 15-28.

¹⁰ PAUK, Marcin R.: *Działalność fundacyjna możnowładztwa czeskiego i jej uwarunkowania społeczne (XI-XIII wiek)*. Kraków - Warszawa 2000.

¹¹ Konkrétně tu mám na mysli rukopis strahovské knihovny se signaturou DG I 22, a titulem *Annales Strahovienses 1140-1658*.

¹² Srv. SOMMER, Petr: *K otázce využití noověkých písemných pramenů v archeologické praxi*, in: *Archaeologica historica* 8, 1983, s. 531-540.

zdaleka ne vždy) používal termín opat a pro německé území termín probošt.¹³ Od konce schismatu mluví centrální prameny většinou o opatech. Z těchto důvodů uvedené termíny striktně neodděluji, pokud to nevychází přímo z původního znění nebo logiky věci.

¹³ HORSTKÖTTER, Ludger: *Die Anfänge des Prämonstratenserstiftes Hamborn und seine Entwicklung im ersten Jahrhundert seines Bestehens. Ein Beitrag zur Geschichte des Prämonstratenserordens im 12. und 13. Jahrhundert.* Duisburg 1967, s. 173.

1. Prameny a literatura

1.1 Prameny

Přes všechny snahy se dosud nepodařilo dokázat, že by po sobě Norbert z Xanten zanechal texty nediplomatické povahy, které by se zachovaly do dnešních dnů.¹⁴ Základními prameny pro Norbertův život, vznik prvotního svazu klášterů a počátky těsnější institucionalizace do roku 1134 tak vedle listinného materiálu zůstávají prameny druhotné, sepsané většinou po Norbertově smrti. Jsou to především dvě Norbertovy vity a dílo *Miracula Sanctae Mariae Laudunensis*. Vita složená přibližně mezi lety 1145 a 1161 nebo 1164, nazývaná také *Vita A*, pochází z okruhu magdeburské větve řádu, pravděpodobně přímo z kapituly Naší Milé Paní v Magdeburku.¹⁵ Druhým biografickým pramenem je tzv. *Vita B*, která vznikla pravděpodobně mezi roky 1152 a 1161 buď přímo v Prémontré, nebo v některém jemu blízkém klášteře.¹⁶ Třetím pramenem je historie katedrály v Laonu a posloupnost tamějších biskupů,¹⁷ kterou v letech 1149 až 1150 sepsal benediktin Herman z Tournai. K části věnující se biskupovi Bartolomějovi připojil text o Norbertovi z Xanten a premonstrátech, který podle jeho vlastních slov pochází přímo z vyprávění Huga z Fosse.¹⁸ Některé informace o Norbertovi a magdeburské větvi řádu po roce 1126 je možno doplnit z kompilace *Gesta archiepiscoporum Magdeburgensium*, jejíž nejstarší vrstva pochází z roku 1023 a která byla dále doplňována různými autory až do roku 1142.¹⁹ Zajímavým pramenem k ranému řádu je také *Vita Godefridi comitis Capenbergensis*,²⁰ pojednávající o Gottfriedovi z Cappenbergu, který patřil mezi jedny z prvních následovníků Norberta. Nejstarší vrstva textu vznikla snad mezi lety 1138 a 1148 v okruhu kláštera Cappenberg.²¹

Edice řehole, řádových konstitucí i jejich diplomatických doplňků jsou plně citovány a rozebrány v kapitolách 2.1 a 2.2.

Základním pramenem k poznání domovské kanonie Steinfeld je diplomatický materiál. Steinfeldské listiny často zmiňují také situaci v ženském domu Dünnwald, jehož nedostatečná pramenná základna je pro cílovou dobu téměř nepoužitelná. Listiny Steinfeldu

¹⁴ GRAUWEN, Wilfried M.: *Die Quellen zur Geschichte Norberts von Xanten*, in: ELM, Kaspar (Hg.): *Norbert von Xanten. Adliger - Ordensstifter - Kirchenfürst*. Köln 1984, s. 15-28.

¹⁵ MGH SS XII, s. 663-704.

¹⁶ PL 170, sl. 1253-1344.

¹⁷ MGH SS XII, s. 653-662.

¹⁸ MGH SS XII, s. 659.

¹⁹ GRAUWEN, Wilfried M.: *Norbert, Erzbischof von Magdeburg (1126-1134)*. Duisburg 1986, s. 16-17.

²⁰ MGH SS XII, s. 513-530.

²¹ Tamtéž, s. 19-20.

editovala Ingrid Joesterová v roce 1176.²² Ve stejném svazku je k nalezení také nejnovější edice listů probošta Oldřicha, které byly na konci 19. století nalezeny F.A.W.Rothem v původním arnsteinském kodexu, který je dnes ve sbírce knihovny mohučského biskupského semináře pod signaturou Hs. 42. Jedná se o 73 dopisů²³ přibližně z let 1152 až 1170 adresovaných různým církevním hodnostářům – papežům Evženovi III. a Hadriánovi IV., říšským biskupům a arcibiskupům, proboštům, opatům a v českých zemích pak biskupům Danielovi²⁴ a olomouckému Janovi²⁵ a opatům Gezovi²⁶ ze Strahova, Gotšalkovi²⁷ ze Želivu a Reinerovi²⁸ z Hradiska u Olomouce. Bohužel řadu adresátů dosud nejsme schopni identifikovat. Žádný z listů není datovaný, takže je mnohé z nich těžké zařadit, protože Oldřich často používal místo jmen zkratky v podobě počátečního písmena. Tohoto v dějinách premonstrátů zcela jedinečného pramene si jako dokladu o dějinách českých zemí již na počátku minulého století všimli Alfons Žák²⁹ a Isidor Zahradník.³⁰ První jmenovaný přetiskl latinskou Rothovu edici a doplnil ji rozsáhlou studií o premonstrátech u nás. Druhý jmenovaný se pokusil o překlad, či spíše komentář obsahu listů do Čech. Karel Dolista – kromě vlastních historiografických studií – vydal diplomatické písemnosti vyměňované mezi českými zeměmi a generální kapitulou premonstrátského řádu.³¹

Důležitým pramenem, který na mnoha místech zmiňuje první premonstrátské fundace, je Letopis Vincenciův,³² jež v chronologickém sledu postihuje dobu let 1140 až 1167. Vincenciův spis odráží jeho značně subjektivní pohled na události, který pramení z faktu, že byl členem skupiny biskupa Daniela a pohyboval se pravděpodobně v kruhu vysokých českých církevních hodnostářů. Své dílo Vincencius věnoval králi Vladislavovi a jeho manželce Juditě a kromě domácích zpráv zde můžeme najít obsáhlé líčení italských tažení Fridricha Barbarossy, kterých se biskup Daniel jako diplomat účastnil. Zdeněk Fiala

²² JOESTER, Ingrid (Ed.): *Urkundenbuch der Abtei Steinfeld*. Köln, Bonn 1976.

²³ Tamtéž, s. 603-639. Listy do Čech jsou editovány také v CDB I, č. 187-198, s. 181-190; č. 252-257, s. 224-227, vycházím ale z edice Joesterové, protože je nejnovější a přinesla některé opravy.

²⁴ UBS, č. 11, s. 609-610; č. 21, s. 614-615; č. 31, s. 619-620.

²⁵ UBS, č. 20, s. 614.

²⁶ UBS, č. 9, s. 608; č. 17, s. 612; č. 30, s. 619; č. 32, s. 620; č. 46, s. 627; č. 70, s. 638.

²⁷ UBS, č. 10, s. 608-609; č. 18, s. 613; č. 54, s. 630-631; č. 64, s. 635.

²⁸ UBS, č. 12, s. 610; č. 19, s. 613-614.

²⁹ ŽÁK, Alfons: *Listy Oldřicha, probošta steinfeldského do Čech a na Moravu zaslané. Paběrky z klášterních kodexů XII. století*. Praha 1900.

³⁰ ZAHRADNÍK, Isidor: *Korrespondence probošta Ulricha ze Steinfeldu*, Časopis katolického duchovenstva XLI, Praha 1900, s. 103-106, 211-215, 265-268.

³¹ DOLISTA, Karel: *Circaria Bohemiae, abbas Praemonstratensis et capitulum generale 1142-1541*. AP LXIII, 1987, s. 221-258. Stručnou přehledovou studii sepsali ARDURA Bernard - DOLISTA Karel, *Prémontrés en Bohême, Moravie et Slovaquie*, Praha 1993; mezi další cenné práce Karla Dolisty patří také studie o milevském klášteře, DOLISTA, Karel: *Premonstrátský klášter Milevsko*. Milevsko 1990.

³² FRB II, s. 407-460.

klade dobu sepsání letopisu mezi roky 1168 a 1174.³³ Zdaleka nejdůležitějším pramenem pro předkládanou práci je Jarlochův letopis,³⁴ který pokračoval ve Vincenciově díle a opět chronologicky popsal události do roku 1198.³⁵ Jarloch byl původem Němec,³⁶ který se narodil roku 1165 a jako chlapec byl dán na výchovu snad do kláštera Oberzell u Würzburgu. Opat Gotšalk jej posléze roku 1177 vzal s sebou do Čech, kde se stal jeho kaplanem a setrval s ním až do jeho smrti roku 1184. Jarloch byl pak roku 1186 vysvěcen na kněze a o rok později se stal opatem v Milevsku.³⁷ Podle Zdeňka Fialy Jarloch své dílo sepsal poměrně pozdě a to mezi lety 1215 až 1222.³⁸ Na české dějiny druhé poloviny 12. století se díval optikou církevního reformátora, který byl jistě ovlivněn IV. lateránským koncilem. Jeho říšský původ se zcela rozpustil, byl sžitý s českým prostředím, ke kterému se hlásil i v nelichotivých situacích.³⁹

Časově vzálenějšími, ale v některých aspektech stále zajímavými, jsou doksanské nekrologium z roku 1373⁴⁰ a strahovský urbář z roku 1410 (zde je zachována i tzv. zakládací listina Strahova).⁴¹ Pramenem zasluhujícím zmínky je rovněž staročeská píseň o Vilémovi z Kounic.⁴²

1.2 Literatura

Bádání o premonstrátském řádu ve 12. století leží již dlouhá léta ve dvojím stínu. Ten první a bližší vrhá zakladatel Norbert z Xanten, jehož zajímavý život a zásadní společenské obraty dosud lákaly hlavní pozornost historiků a omezovaly jejich zájem o premonstráty rokem 1126, příp. rokem 1134. Druhý a delší stín vrhá cisterciácký řád, který si přízeň badatelů uzurpuje snad ještě ve větší míře a díky své jednotnější organizaci a

³³ FIALA, Zdeněk: *Předmluva*, in: *Letopis Vincenciův a Jarlochův*. Praha 1957, s. 9-44, zde s. 21.

³⁴ FRB II, s. 461-516.

³⁵ K rukopisu Jarlochova letopisu srv. SMÉKALOVÁ, Anna: *Osudy strahovského rukopisu DF III 1*, Studie o rukopisech XXXV, 2002-2003-2004, s. 15-23; TÁŽ: *Jarloch a tzv. Ansbert aneb nesmělá návštěva v tvůrčí dílně prvního milevského opata*, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity C 52, 2005, s. 15-25.

³⁶ Kutnar zpravuje, že se jednalo patrně o Sasa, ale důvod ke svému tvrzení neuvádí, srov. KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. Praha 1997, s. 29, další literatura viz BLÁHOVÁ, Marie: *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila 3*. Praha 1995, s. 107-108, pozn. 112.

³⁷ FIALA: *Předmluva*, s. 20-21.

³⁸ Tamtéž, s. 28.

³⁹ FRB II, s. 469.

⁴⁰ EMLER, Josef (Ed.): *Necrologium Doxanense*, in: *Zprávy ze zasedání Královské české společnosti nauk*. Praha 1884, s. 83-144.

⁴¹ EMLER, Josef (Ed.): *Decem registra censuum bohemia compilata aetate bellum husiticum praecedente*. Praha 1881; studii z hospodářských dějin k témuž sepsal Jaroslav Čechura. ČECHURA, Jaroslav: *Urbář kláštera Strahov z roku 1410*, Bibliotheca Strahoviensis I, 1995, s. 25-43. Zakládací listina in CDB I, č. 156, s. 157-161.

⁴² FRB III, s. 243-244; Nezmiňuji širokou pramennou základnu dotýkající se činnosti velmože Hroznaty, protože Teplé ani Chotěšovu se předkládaná práce nevěnuje. Tématu se obsáhle věnuje Petr Kubín, viz dále.

mimořádné osobě Bernarda z Clairvaux překrývá kanovníckou reformu 12. století reformou mnišskou.

Osobou Norberta se zabýval především Kaspar Elm,⁴³ který kladl důraz na vztah Norberta a jeho klášterního svazu, i když jeho hlavním výzkumným těžištěm byli cisterciáci. Winfried Marcel Grauven sepsal neocenitelnou práci o Norbertovi jako arcibiskupovi magdeburském.⁴⁴ Odklon od osoby zakladatele k řádu samotnému v poslední době znamenal sborník *Studien zum Prämonstratenserorden*, který byl vypracován v rámci projektu *Germania Sacra*, jenž se cíleně snaží splatit dluh medievistů vůči premonstrátskému řádu.⁴⁵ Jednou z mála kvalitních monografií – převažují bohužel výroční sborníky – k jednotlivým založením je exemplární práce Bruna Kringse o kanonii v Arnsteinu.⁴⁶ Klasickou přehledovou prací pro celý řád, vlastně dvoudílnou encyklopedií fundací je *Monasticon Praemonstratense* dojena bádání o bílých kanovnících Norberta Backmunda. Bohužel tato práce může sloužit pouze pro první informaci, protože obsahuje četné nepřesnosti a chyby.⁴⁷ Zdaleka nejdůležitější studie k premonstrátům i Norbertovi přinesl Stefan Weinfurter, který se dlouhodobě zabývá rolí *vita canonica* v reformních hnutích vrcholného středověku.⁴⁸ Novým a zásadním příspěvkem k dějinám řádu je také kniha Sabine Penth o vztahu premonstrátů a Štaufů, jejímž cílem je, jak sama autorka tvrdí, probudit zájem o premonstráty, jak se to podařilo jiným medievistům na začátku 80. let s cisterciáky.⁴⁹ Důležité jsou také práce Jörga Obersteho, který se zabývá normativností a institucionalizací u reformních církevních organizací.⁵⁰ Mateřským domem českých fundací Steinfeldem se intenzivně zabývá a monografii na toto téma již delší dobu chystá Ingrid Joesterová.⁵¹ Podnětnou avšak nepřehlednou práci, která se dotýká jak

⁴³ ELM, Kaspar (Hg.): *Norbert von Xanten. Adliger - Ordensstifter - Kirchenfürst*. Köln 1984.

⁴⁴ GRAUWEN: *Norbert, Erzbischof von Magdeburg*.

⁴⁵ FLACHENECKER, Helmut – CRUSIUS, Irene (Hg.): *Studien zum Prämonstratenserorden*. Göttingen 2003.

⁴⁶ KRINGS, Bruno: *Das Prämonstratenserstift Arnstein an der Lahn im Mittelalter (1139-1527)*. Wiesbaden 1990.

⁴⁷ BACKMUND, Norbert: *Monasticon Praemonstratense 1, 2*. Berolini 1983; Podobně přehledová je práce o dějepisectví řádu, TÝŽ: *Die mittelalterlichen Geschichtsschreiber des Prämonstratenserordens*. München 1972.

⁴⁸ WEINFURTER, Stefan: *Funktionalisierung und Gemeinschaftsmodell. Die Kanoniker in der Kirchenreform des 11. und 12. Jahrhunderts*, in: Stefanie Albus (Hg.): *Die Stiftskirche in Südwestdeutschland: Aufgaben und Perspektiven der Forschung*, Tübingen 2003, s. 107-121; TÝŽ: *Norbert von Xanten und die Entstehung des Prämonstratenserordens*, in: Rueß, Karl-Heinz (Hg.): *Barbarossa und die Prämonstratenser*. Göppingen 1989, s. 67-100.

⁴⁹ PENTH, Sabine: *Prämonstratenser und Staufer. Zur Rolle des Reformordens in der staufischen Reichs- und Territorialpolitik*. Husum 2003, s. 165-167.

⁵⁰ OBERSTE, Jörg: *Visitation und Ordensorganisation. Formen sozialer Normierung, Kontrolle und Kommunikation bei Cisterziensern, Prämonstratensern und Chuniensern*. Münster 1996.

⁵¹ JOESTER, Ingrid: *Prämonstratenser in der Eifel – Steinfeld*, in: MÖTSCH, Johanne – SCHOEBEL, Martin (Hrsg.): *Eiflia Sacra. Studien zu einer Klosterlandschaft*. Mainz 1994, s. 175-201; TÁŽ: *Steinfeld und Selau*, AP 77, 2001, s. 25-53.

Steinfeldu tak Dünnwaldu, napsala Ingrid Ehler-Kisselrsová.⁵² Dlouhou tradici má časopis *Analecta Praemonstratensia* vydávaný v belgickém Averbode.

České bádání o premonstrátech bylo započato úctyhodně velkou prací Dominika Čermáka *Premonstráti v Čechách a na Moravě* z roku 1877. Stejně jako k pozdějším pracem Zahradníka a Žáka je k ní třeba přistupovat obezřetně, protože nedokonale cituje a používá ve velké míře nespolehlivé barokní prameny a klášterní tradici.⁵³ Po obecnějších pracech⁵⁴ se v poválečné době objevují nové studie o středověkých kláštorech z pera mladé generace – sem patří Dobroslav Líbal, Karel Dolista nebo o dalších řádech píšící Jaroslav Kadlec.⁵⁵ Pozdější období příliš monasteriologii nepřálo, i když se objevily výjimky, jakou byla obsáhlá studie Jaroslava Svátka z roku 1970.⁵⁶ Od 80. let se začaly znovu objevovat medievistické studie ke klášterním dějinám, především ve sborníku *Archaeologia historica*. K premonstrátům to byly především práce Petra Sommera.⁵⁷ Dlouhodobě se uměleckou stránkou premonstrátské problematiky zabývala Anežka Merhautová⁵⁸ a kodikologickým rozměrem Jiří Pražák.⁵⁹ Shrnující článek v již zmíněném německém sborníku vydal Ivan Hlaváček.⁶⁰ Mezi další relevantní autory patří Petr Kubín,⁶¹ Milan Hlinomaz⁶² a další zmiňovaní v konkrétních kapitolách.

⁵² EHLER-KISSELER, Ingrid: *Die Anfänge der Prämonstratenser im Erzbistum Köln*. Köln, Wiemar, Wien 1997.

⁵³ ČERMÁK, Dominik: *Premonstráti v Čechách a na Moravě*. Praha 1877.

⁵⁴ NOVOTNÝ, Václav: *Uvedení premonstrátů do kláštera Hradištského na Moravě*, *Časopis Matice Moravské* 50, 1926, s. 155-170.

⁵⁵ Za všechny stojí za zmínku výborná publikace o Strahově. LÍBAL, Dobroslav – KUBÍČEK, Alois: *Strahov*. Praha 1955.

⁵⁶ SVÁTEK, Josef: *Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy*, *Sborník archivních prací* XX, 1970, s. 505-624.

⁵⁷ SOMMER, Petr: *K začátkům premonstrátské kanonie v Praze na Strahově*, in: *Archaeologica Pragensia* 5, Praha 1984, s. 97-101, aj.

⁵⁸ MERHAUTOVÁ, Anežka: *Západní krypta doksanského kostela*, *Umění* XII, 1964, s. 76-81; základní studie ke Strahovu vydala koncem 90. let s Petrem Sommerem (MERHAUTOVÁ, Anežka – SOMMER, Petr: *Strahovský klášter. Jeho založení a románská bazilika*, *Umění* XLVII, 1999, s. 154-168; TÍŽ: *Strahovský klášter. Stavební dějiny baziliky od roku 1182 do doby opata Lohelia*, *Umění* XLVIII, 2000, s. 302-314).

⁵⁹ PRAŽÁK, Jiří: *K existenci strahovského skriptoria*, *Documenta Pragensia* 10, 1990, s. 51-58; TÝŽ: *Pozůstatky strahovské knihovny 12. století*, *Strahovská knihovna* 5-6, 1970-1971, s. 59-66; týž autor se věnoval dříve diplomatickým problémům týkajícím se premonstrátů. TÝŽ: *Privilegium Přemysla I. pro Doksany a jeho konfirmace z roku 1276*, *Sborník archivních prací* V, 1955, s. 159-203; TÝŽ: *Diplomatické poznámky k litomyšlské listině krále Vladislava I.*, in: *Sborník příspěvků k dějinám Litomyšlska a okolí*. Pardubice 1959, s. 9-32.

⁶⁰ HLAVÁČEK, Ivan: *Die Anfänge der Prämonstratenser im hochmittelalterlichen böhmischen Staat im Kontext der damaligen Ordensgeistlichkeit*, in: FLACHENECKER, Helmut – CRUSIUS, Irene (Hg.): *Studien zum Prämonstratenserorden*. Göttingen 2003, s. 281-310.

⁶¹ KUBÍN: *Blahoslavený Hroznata*. Na stranách 67 až 77 podává autor přehled rozsáhlé literatury k Hroznatovskému tématu.

⁶² HLINOMAZ, Milan: *Klášter premonstrátů Teplá*. Karlovy Vary 2003.

2. Dějiny řádu jako dějiny organizace

2.1 Vznik a vývoj řádových konstitucí

„(...) pokud bratr nezlepší své chování po jedné či dvou výstrahách – učiňte, aby si uvědomil, že se musí podříditi disciplíně kláštera. Nadto, pokud to dovoluje jeho věk, měl by být také zbičován.“⁶³

Když roku 1120 strávil Norbert z Xanten, tehdy ještě neúnavný putující kazatel, s dalšími třinácti druhy Velikonoce na opuštěném místě zvaném Prémontré, byl to výsledek spojeného nátlaku papeže Kalixta II. a biskupa Bartoloměje z Laonu. Druhý jmenovaný právě za tímto účelem Norbertovi pozemek daroval. Biskup s papežem se tímto snažili Norberta udržet na konkrétním místě a donutit ho k tomu, aby dal svým reformním snahám organizační a nejlépe i právní rámec. To se povedlo jen částečně, protože „svatý muž“ hned na jaře opět vyrazil na své kazatelské cesty. Na Vánoce roku 1121 se do Prémontré vrátil s dalšími učedníky.⁶⁴ Tehdy také učinil první konstitutivní krok v organizaci společenství – spolu s žáky se zavázal dodržovat Řeholi sv. Augustina. Jak se dovídáme od Norbertova anonymního životopisce, volba na konkrétní řeholi padla až po zvážení rad mnoha zbožných mužů, jak biskupů, tak opatů.⁶⁵

Řehole jako základní ústava měla pro duchovní společenstva zásadní význam, obzvláště to platilo pro reformní proudy 12. století, které se snažily navrátit starým spisům původní obsah. Augustinovi z Hippo, jenž sepsal relevantní řeholi, bylo připisováno autorství celkem devíti spisů obsahujících pravidla pro komunitu – čtyři byly určeny pro muže a dalších pět pro ženy. První skupina textů, která se přímo vztahuje k pozdějšímu premonstrátskému řádu, se v zásadě skládala z různých kombinací dvou děl, konkrétně *Ordo monasterii*⁶⁶ a *Praeceptum*.⁶⁷ Norbert pro své společenství vybral *Ordo monasterii*, které je přibližně pětikrát kratší než *Praeceptum* a ve 12. století bylo považováno za jeho přísnější

⁶³ „(...) *semel atque iterum commonitus, si non emendauerit, sciat se subiacere disciplinae monasterii sicut oportet. Si autem talis fuerit aetas ipsius, etiam uapulet.*“ – *Ordo monasterii*, in: LAWLEES, George (Ed.): *Augustine of Hippo and his Monastic Rule*. Oxford 1987, s. 74-79.

⁶⁴ Ke složení prvotní Norbertovy skupiny viz kap. 3.5.

⁶⁵ MGH SS XII, s. 683 an. Následuje dlouhé odůvodnění volby.

⁶⁶ Nejstarší dochování představuje rukopis „328 bis“ městské knihovny v Laonu. Aktuální latinskou edici spojenou se studií vydal George Lawless, viz výše.

⁶⁷ Historický úvod, teologický výklad i samotný text *Praecepta* je možno najít v českém překladu *Augustin z Hippo. Řehole pro komunitu*. Kostelní Vydří 2004.

verzi.⁶⁸ Pozdější filologické bádání ovšem dokázalo, že za nezpochybnitelné Augustinovo dílo lze považovat pouze *Praeceptum*. Pod názvem *Regula tertia* ho jako řeholi přijal mj. řád kanovníků sv. Augustina.⁶⁹ *Ordo monasterii* pochází pravděpodobně z pátého století z okruhu Augustinových stoupenců.⁷⁰ Text představuje první řád pro liturgii hodin v západní monastické tradici, dále obsahuje předpisy pro pracovní rozvrh, duchovní čtení, osobní a společnou chudobu, předcházení omlouvání, poslušnost, stravování a čtení u jídla, chování mimo klášter, mlčení, tresty a končí nabádáním ke svornosti v Kristově jménu. Nezpochybnitelné je tu výrazné ovlivnění asketismem východního mnišství svatého Antonína, které mělo silný vliv na konverzi samotného Augustina.⁷¹

Ordo monasterii bylo nadlouho jediným normativním pramenem pro svazek kanonií, které Norbert v rychlém sledu založil a které se až od konce 20. let 12. století začaly institucionalizovat v premonstrátský řád. Nejenže se žádné podobné prameny nedochovaly, ale s velkou pravděpodobností ani neexistovaly.⁷² Nezbyvá než hledat společné znaky v diplomatickém materiálu a na základě pozdějších biografických pramenů.

Vzorem pro všechna následná založení bylo uspořádání kláštera Prémontré v severní Francii. Bartoloměj se musel zaručit, že jediným představeným kanonie a majitelem pozemků je Norbert a jeho bratři. Rovněž listinně potvrdil, že místo je zproštěno všech desátků a jakýchkoli dalších biskupských poplatků.⁷³ Také vnitřní správa kláštera byla zcela odvislá od osoby zakladatele – nejenže nebyl jmenován probošt, ale byl vyloučen také zásah biskupských úředníků, což bylo v této době pro kanovníckou instituci unikum. Norbert, pocházející z prostředí vysoké říšské šlechty, se při své zakladatelské činnosti zjevně inspiroval právem vlastnických kostelů (*Eigenkirche*).⁷⁴ Stejně nebo podobně vypadalo postavení dalších nových nebo reformovaných domů – roku 1126, kdy Norbertova

⁶⁸ Základní práci pro celý korpus textů je edice se studiemi Luca Verheijena, z jehož terminologie moderní bádání většinou vychází (VERHEIJEN, LUC: *La Règle de saint Augustin*. Paris 1967).

⁶⁹ FOLTÝN, Dušan a kol.: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha 2005, s. 54-55; BOSL, Karl: *Regularkanoniker (Augustinerchorherren) und Seelsorge in Kirche und Gesellschaft des europäischen 12. Jahrhunderts*. München 1979.

⁷⁰ LADNER, Gerhart B.: *The Idea of Reform: Its Impact on Christian Thought and Action in the Age of the Fathers*. Cambridge 1959, s. 357-358; Pochyby o autorství a vztahu jednotlivých normativních textů připisovaných Augustinovi se objevily již za Norbertova života a to dokonce ve spojitosti s premonstráty, viz LAWLEES: *Augustine*, s. 140-141; Současný premonstrátský řád pod zastřešujícím pojmem Řehole sv. Augustina pojmenovává *Ordo monasterii* jako *Disciplina Monasterii* a *Praeceptum* jako „komentář“ (srv. Rule of Saint Augustin [5.6.2009] <<http://premontre.org/Publica/Organization/OrgRule-TOC.htm>>).

⁷¹ LAWRENCE, Hugh: *Dějiny středověkého mnišství*. Praha 2001, s. 16.

⁷² Pokud byl Norbert v okruhu svých založení přítomen, nebylo to ani potřeba – demonstroval vše svým příkladem (k modelu učitele srv. BYNUM, Caroline W.: *Docere verbo et exemplo. An Aspect of Twelfth-Century Spirituality*. Seattle 1979). Tak došlo také k udělení bílého řádového hábitu ušitého z nezpracované vlny.

⁷³ Zakládací listina z roku 1121 otištěna ve sbírce HUGO, Carolus Ludovicus (Ed.): *Sacri et canonici ordinis Praemonstratensis Annales in duas partes divisi*. Tomus I. Nanceii 1734, Probationes sl. VI.

⁷⁴ WEINFURTER: *Norbert von Xanten und die Entstehung*, s. 71.

zakladatelská činnost v západní Evropě končí, vyjmenovává bula papeže Honoria II. *Apostolicae disciplinae* kanonie sv. Martina v Laonu, Viviers, Floreffe, Cappenberg, Varlar, Ilbenstadt, sv. Arnuala a sv. Michala v Antverpách jako majetek Norberta a jeho bratrů v Prémontré.⁷⁵ Tím bylo vytvořeno jádro budoucího řádu v oblasti severní Francie, Vestfálska a Brabantska.

Stefan Weinfurter mluví v souvislosti s Norbertovým postupem při budování klášterního svazu – kdy duchovní, organizační i majetkoprávní pravomoc byla zcela v rukou otce-reformátora – o dislokovaném velkokonventu (dislozierte Großkonvent)⁷⁶ a kvůli rozsáhlým biskupským exempcím⁷⁷ o *libertas Norbertina*.⁷⁸ Je tu možno sledovat některé organizační rysy reformní skupiny kolem kláštera Siegburg a také již dvě století fungujícího klášterního svazu z Cluny.

Krize, projevující se mimo jiné také právní a organizační nejistotou, zasáhla sdružené kláštery, když byl Norbert roku 1226 zvolen na arcibiskupský stolec v Magdeburgu.⁷⁹ Nový arcibiskup se svých práv k původnímu společenství vzdal až o dva roky později, když udělil nejdůležitějším představeným pravomoc zvolit svého nástupce a zároveň jim pro tuto funkci doporučil Huga z Fosse, který se tak stal prvním opatem Prémontré.⁸⁰

V Hugovi našli premonstráti zakladatele organizace budoucího řádu se všemi právními náležitostmi – „svého Bernarda“. Na začátku dlouhého období (1128-1161) v čele klášterního svazu se Hogo zasadil o to, aby po vzoru Prémontré byli i v dalších kanoniích dosazení představení⁸¹ – opati nebo probošti – čímž se tyto celky staly plnohodnotnými institucemi. Následovala správní reforma, pro kterou se Hugo nechal inspirovat cisterciáky, kteří v *Charta Caritatis prior*⁸² z roku 1119 nově definovali pojem *ordo*.⁸³ Z původního vymezení, založeného v první řadě na společném životním stylu, došlo k posunu k právnímu

⁷⁵ PL 166, sl. 1249-1251.

⁷⁶ WEINFURTER: *Norbert von Xanten und die Entstehung*, s. 74.

⁷⁷ Český termín „exempce“ zde pro zjednodušení používám v klasickém právním pojetí. Oproti tomu Američanka Barbara Rosenweinová nedávno představila nový a inspirativní přístup. Srv. ROSENWEIN, Barbara H.: *Negotiating Space. Power, Restraint, and Privileges of Immunity in Early Medieval Europe*. Manchester 1999.

⁷⁸ WEINFURTER, Stefan: *Norbert von Xanten – Ordenstifter und „Eigenkirchenherr“*, Archiv für Kulturgeschichte 59, 1977, s. 80-81.

⁷⁹ Prameny o této události vypovídají sice obsáhle, ale silně zaujatě ve prospěch Norberta: MGH SS XII, s. 689-690 a 693-694; PL 170, sl. 1306-1309 a 1322-1324; MGH SS XII, s. 660.

⁸⁰ MGH SS XII, s. 696-697.

⁸¹ V tomto i dalším je patrný vliv Benediktovy řehole, která byla i pro řeholní kanovníky inspirací a doplňovala tak kusou řeholi Augustinovu (srv. *Regula Benedicti. Řehole Benediktova*. Praha 1998).

⁸² TURK, Joseph (Ed.): *Charta Caritatis*, Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis 4, 1948, s. 109-114.

⁸³ Slovní spojení *ordo Praemonstratensis* bylo poprvé užito v privilegiích Inocence II. (1130-1143), viz HORSTKÖTTER: *Die Anfänge des Prämonstratenserstiftes*, s. 69.

pojetí řádu. Ten byl nadále chápán jako právně pevně formované společenství, jehož identita byla založena na jednotném výkladu řehole.⁸⁴

Zásadním krokem na cestě k institucionalizaci a centralizaci řádu bylo zřízení generální kapituly.⁸⁵ Snad krátce po své volbě roku 1128 či 1129 svolal Hugo opatské shromáždění (představení sv. Michala v Antverpách, Floreffe, sv. Martina v Laonu, a Bona Spes⁸⁶), které se mělo každý rok opakovat a sloužit k řešení nejnaléhavějších problémů.⁸⁷ Nejedná se ještě o generální kapitolu v technickém slova smyslu, protože přítomni jsou pouze představení šesti kanonií a shromáždění chybělo legislativní a disciplinárně-právní zplnomocnění, které měla generální kapitula cisterciácká. O generální kapitule u premonstrátů, tedy o kolektivní instituci s nejvyšší a centrální mocí, můžeme mluvit až v druhé polovině 12. století. Kromě cisterciáků jsou prvotní premonstrátská nařízení podobná také legislativě Cluny a strážců Božího hrobu. Z pozdějších řádů se jimi naopak nechali pravděpodobně inspirovat dominikáni, jak potvrdily výzkumy v minulém století.⁸⁸

Nejstarší redakce premonstrátských statut pochází z doby kolem roku 1130 a obsahuje 83 různých dispozic.⁸⁹ Kolem roku 1154 vznikla druhá redakce pod titulem *Liber consuetudinum*.⁹⁰ Po generální kapitule toho roku odcestoval opat Hugo do Říma, kde získal od papeže Hadrána IV. listinu k upevnění řádu.⁹¹ Muselo se jednat o bulu *Sicut in humano*, datovanou ke 3. lednu 1155, která potvrzuje stanovy řádu.⁹² Dalším sepsáním zvyklostí jsou *Institutiones patrum Praemonstratensium*, které byly vydány tiskem roku 1737 podle rukopisu ze 12. století nalezeného u sv. Viktora v Paříži. Původní text vznikl snad kolem roku 1174,⁹³ jistě ale před bulou Alexandra III. *In apostolicae sedis* z 27. dubna 1177.⁹⁴ Čtvrté sepsání *Consuetudines* se nachází v kodexech z Glasgow a Arnsteinu, které Bruno Krings

⁸⁴ CYGLER, Florent: *Ausformung und Kodifizierung des Ordensrechts vom 12. bis 14. Jahrhundert. Strukturelle Beobachtungen zu den Cisterziensern, Prämonstratensern, Kartäusern und Cluniensern*, in: MELVILLE, Gert (Hg.): *De ordine vitae*. Münster 1996, s. 9.

⁸⁵ Z právního hlediska se tomuto tématu v polovině minulého století věnovali Leo van Dijck a Hugo Marton, jejichž četné příspěvky vycházely v časopise *Analecta Praemonstratensia*.

⁸⁶ Bonne-Espérance v diecézi Tournai.

⁸⁷ MGH SS XII, s. 697.

⁸⁸ Viz PENTH: *Prämonstratenser und Staufer*, s. 20, pozn. 34 a 35.

⁸⁹ VAN WAEFELGHEM, Raphaël (Ed.): *Les premiers statuts de l'ordre de Prémontré. Le Clm. 17.174 (XXIe siècle)*, *Analectes de l'ordre de Prémontré* 9, 1913, s. 1-74.

⁹⁰ GRAUWEN, Wilfried M. – LEFÈVRE, Placide F. (Edd.): *Les statuts de Prémontré au milieu du XIIIe siècle*. Averbode 1978.

⁹¹ O této události zpravuje steinfeldský proboš Oldřich (Ulricus), kterému budou věnovány další kapitoly (dopis Oldřicha viz JOESTER (Ed.): *Urkundenbuch*, č. 42, s. 625).

⁹² PL 188, sl. 1373-1375.

⁹³ MARTÈNE, Edmund (Ed.): *Institutiones patrum Praemonstratensium*, in: *De antiquis Ecclesiae ritibus libri*, sv. 3, Hildesheim 1967²; Důležitá jsou tu nařízení o řádovém hábitu, která jsou zaměřena proti magdeburské větvi, která se od Prémontré odštěpila a v době schismatu podporovala Barbarossu.

⁹⁴ KRINGS, Bruno: *Das Ordensrecht der Prämonstratenser vom späten 12. Jahrhundert bis zum Jahr 1227*. *Analecta Praemonstratensia* 69, 1993, s. 107-242, zde s. 111-114.

datuje lety 1222 a 1227.⁹⁵ Roku 1233 reagoval papež Řehoř IX. bulou *Gravis est admodum* na špatné poměry a ochabující disciplínu v řádu, když v ní pověřil biskupy korektivními opatřeními a vyzval generální kapitulu k novému sepsání řádových regulí. K tomu došlo v roce 1236, nebo 1238.⁹⁶ Na nátlak kapituly byly později korektivní nástroje biskupům odebrány a dány zpět do rukou činitelů uvnitř řádu. Kvůli obnovenému odporu opata z Prémontré vůči novinkám byla nařízena vizitace dvou opatů cisterciáků a dvou premonstrátů. Konečně roku 1290 vzniká nové sepsání *Liber institutionum capituli generalis*, doplněné roku 1322. V této formě byla statuta zachována do roku 1505.

Od druhé redakce byla nařízení ve statutách rozdělena do tématických distinkcí uvozených prologem. Klasické dělení bylo následující:⁹⁷

1. Liturgie
2. Vnitřní administrativní organizace jednotlivých klášterů
3. Kniha trestních zákonů
4. Organizace řádu

K poslednímu bodu byly připojovány pozdější ustanovení-dekrety generální kapituly. Od roku 1322 pro ně byla vytvořena speciální kapitola. Je patrné, že generální kapitula hrála ve správě řádu a jeho normativním výrazu zásadní roli. Přitom její vznik nebyl okamžitý, jak bylo naznačeno výše. Ve statutách roku 1130 bylo zmíněno roční *colloquium* na dohodnutém místě, ale nebyl udán pevný termín. Všichni opati byli povinni se zúčastnit pod trestem, že budou v pátek pouze o chlebu a vodě, a to po dobu jednoho roku. Omluvou mohla být nemoc nebo případná neposlušnost vůči biskupovi. Pokud opat nepřijel, musel za sebe poslat probošta, nebo jiného zástupce.⁹⁸ V roce 1138 propůjčil bulou *Qui divina disponente* Inocenc II.⁹⁹ shromáždění premonstrátských opatů právo sesadit provinilé či nevhodné opaty, což se vztahovalo i na opata Prémontré. I když písemnosti nehovořily explicitně o pravidelném sněmu, vyplývá to z logiky textu. Právě nejvyšší trestní právo se stalo základem pozdější plnohodnotné generální kapituly. Protože ale toto právo z papežských písemností do

⁹⁵ TAMTÉŽ, s. 120-133.

⁹⁶ LEFÉVRE, Placide F.: *Les Statuts de Prémontré réformés sur les ordres de Grégoire IX et d'Innocent IV au XIIIe siècle*. Löwen 1946.

⁹⁷ CYGLER: *Ausformung*, s. 42.

⁹⁸ VAN WAEFELGHEM: *Les Premiers*, s. 36.

⁹⁹ PL 179, sl. 387.

roku 1155 zmizelo, pochybují někteří autoři o pravosti *Qui divina disponente*.¹⁰⁰ Roku 1140 nabádal papež arcibiskupy z Trevíru a Magdeburgu, aby nebránili premonstrátským představeným v cestě na výroční setkání, ale aby je naopak podporovali a donutili ty, kteří cestovat nechtěli. Inocenc II. zde mluvil o ročních sjezdech, na kterých podle předpisů činovníci přijímali ustanovení. Celestin II. roku 1143 již explicitně mluvil o ročním setkání proboštů a opatů, které je předpisem premonstrátské observance, koná se v Prémontré a opět vyzýval biskupy, aby mu nebránili.¹⁰¹ V bule *Ad uberes fructus* tuto výzvu roku 1144 obnovoval Lucius II.¹⁰² Evžen III. roku 1146 napomínal všechny opaty a probošty, aby se účastnili roční kapituly v Prémontré. Roku 1145 Evžen, na popud Huga z Fosse, rozkázal všem biskupům, aby premonstrátské probošty vysvětili na opaty, pokud si to sami přejí.¹⁰³ To byl další krok k umenšení závislosti na diecézní hierarchii. Na konci tohoto vývoje v polovině 12. století, tak stála generální kapitula (*generale capitulum patrum*), jak ji popisuje druhá redakce statut a potvrzuje bula *Sicut in humano* – konala se každý rok na den svatého Diviše¹⁰⁴ (9. října), účastnit se bylo povinností pro všechny představené a cílem bylo obnovit řád (*ordo*), uchovat lásku a mír. Nařízení generální kapituly měla nejvyšší a univerzální platnost pro všechny členy řádu.

Hugo Marton považuje za první samostatné shrnutí právního a správního řádu premonstrátů až bulu *In apostolicae sedis*, kterou Inocenc III. vydal pro premonstráty v Benátkách roku 1177.¹⁰⁵ Odráželo se zde již značné rozšíření řádu v Evropě, když mezi uznané důvody pro absenci na generální kapitule přibyla i přílišná vzdálenost kanonie od Prémontré. Pak bylo ovšem nutné, aby se představený účastnil aspoň důležitých setkání v okolí své instituce. Ze 13. století se nám dochovaly také dva popisy typického průběhu třídní generální kapituly. Jedná se o kroniku Ema, opata z *Floridus Hortus* ve Frisku¹⁰⁶ a o statuta z let 1236/1238.

Jako představený původní kanonie měl opat Prémontré speciální postavení v celém řádu. Tento zvyk je zřejmou inspirací cisterciáky, především jejich filiačním systémem, kde má generální opat dozorčí právo nad jednotou řádu a jeho roční vizitace nejsou jen

¹⁰⁰ MARTON, Hugo: *Status iuridicus Monasteriorum „Ordinis“ Praemonstratensis primitivus*, Analecta Praemonstratensia 38, 1962, s. 191-265.

¹⁰¹ PL 179, sl. 781-782.

¹⁰² PL 179, sl. 880-882.

¹⁰³ PL 180, sl. 1076 an.

¹⁰⁴ Toto datum bylo známo již z počátku 40. let, a to z jiných písemností cisterciáků, viz GERITS, Trudo J.: *Les actes de confraternité 1142 et de 1153 entre Cîteaux et Prémontré*, AP 40, 1964, s. 93-205.

¹⁰⁵ MARTON, Hugo: *Figura iuridica Capituli Generalis prout in Statutis ordinis et documentis Pontificiis saec. XII apparet*, Analecta Praemonstratensia 39, 1963, s. 5-54, zde s. 37.

¹⁰⁶ WEILAND, Ludwig (Ed.): *Emonis et Menkonis Werumensium Chronica*, MGH SS XXIII. Hannover 1881, s. 454-572.

privilegiem, ale také povinností. Mimo to se měl starat o hospodaření řádu a být nápomocen radou při velkých majetkových transakcích. Již první premonstrátská statuta ukládala opatovi mateřské kanonie vizitovat filiace aspoň jednou ročně. První kontrolu nad opatem z Prémontré zmiňuje Inocenc II. v *Proprium est*, kde ji vkládal do rukou opatům sv. Martina v Laonu, Floreffe a Cuissy. Ti měli v případě překročení *ordo* právo napomínat a při pokračujícím odporu povolát k rozsudku místního biskupa. Toto ustanovení odráží tehdejší touhu papeže, aby byl premonstrátský řád organizován jako cisterciáci, kde stejnou funkci plnili opati čtyř zakladatelských klášterů.¹⁰⁷ Požadavek byl premonstráty přijat, i když nebyl nejprve ukotven ve statutách. Alexandr III. v *In apostolicae sedis* ustanovuje vizitaci Prémontré zmíněnými třemi představenými, soudní pravomoc nad opatem odebrává biskupovi a přenáší ji na generální kapitulu. Kromě povinnosti předsedat generální kapitule měl opat Prémontré právo udělovat rozhřešení všem svým podřízeným mnichům a konvršům a to i v případě, že byli exkomunikováni. Pokud byl zároveň knězem, mohl udělovat svěcení.

Podle druhé redakce *consuetudines* byla vzdálenost mezi filiačními kanoniemi příliš velká na to, aby probíhaly pravidelné vizitace, proto měly sousední kláštery vytvořit provincie, které volily ročně dva opaty, tzv. cirkátory, kteří měli vizitovat vybrané kanonie ve vymezené provincii. Jednalo se o původní premonstrátský prvek, který byl přidán ke klasickému filiačnímu modelu. Tato ustanovení se stala součástí obou následujících redakcí statut, ale v papežských privilegiích se objevila až roku 1232 v bule *Audivimus et audientes* Řehoře IX.¹⁰⁸ *Circaria* zde vystupuje poprvé jako termín, i když má jistě starší původ. Cirkátoři se ročně měnili a museli pocházet z jiné cirkárie, než kterou vizitovali. Není jisté, zda se cirkárie geograficky kryly s diecézemi¹⁰⁹, nebo byly vytvořeny uměle v rámci řádu. Hans Lentze rozlišuje tři základní druhy těchto vizitačních okrsků:¹¹⁰

1. Zemské – např. česká
2. Vzniklé kolem důležitých opatství – např. Wadgassen, Ilfeld, Floreffe
3. Svazy klášterů v rámci řádu utvořené z jiných důvodů

¹⁰⁷ LAWRENCE: *Dějiny*, s. 185.

¹⁰⁸ LEFÈVRE: *Les Statuts*, s. 127-138; Již Inocenc III. varoval Filipa, nástupce Huga, aby nezaváděl systém cirkárií. Z hlediska papežské politiky to byla jasná snaha o celistvost řádu, který byl tak lépe kontrolovatelný a získatelný pro římskou politiku.

¹⁰⁹ BACKMUND, Norbert: *Die Entwicklung der deutschen Prämonstratenserzirkarien*, *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 95, 1984, s. 215-222, zde s. 215.

¹¹⁰ LENTZE, Hans: *Die Verfassung der Prämonstratenserordens und die Wandlungen im weltlichen Bereich*, *Österreichisches Archiv für Kirchenrecht* 10, 1959, s. 81-121, zde s. 83.

De Clerck zdůrazňuje, že mezi kláštery jedné cirkárie neexistují žádné jiné vazby než ty na společné vizitátory. Tyto „jiné typy vazeb“ byly dokonce zakazovány.¹¹¹ Bližší objasnění původu cirkárií je bohužel nemožné, protože nejstarší dochovaný katalog pochází až z roku 1235.¹¹²

Přes všechny problémy dosáhl Hugo z Fosse do poloviny 12. století většinou pomocí intervence u papeže exempce premonstrátských založení z biskupské pravomoci ve vnitřních otázkách řádu. Ještě Inocenc III. a Lucius II. trvali na tom, aby právo sesazovat nevhodné opaty patřilo biskupům. Hadrián V. ale v roce 1155 přiznává bulou *Sicut in humano* toto privilegium plně generální kapitule.¹¹³ Pro zlepšení disciplíny mohl od této chvíle exkomunikovat sám řád vlastní odpadlíky, biskupové nesměli bránit členům řádu v přístupu na generální kapitolu a přitom sami nesměli být přítomni volbě představeného kanonie. *Liber consuetudinem* určovala, že volba konventem měla probíhat za účasti opata mateřského kláštera a dvou dalších opatů, kteří měli zajistit, aby byla jednomyslná rozhodnutí potvrzena a schválena. V případě neshody měli vybrat vhodnějšího kandidáta. První písemná zmínka o průběhu opatské volby pochází z roku 1177 z buly *In apostolicae sedis*, kde byl po dobu neobsazení úřadu klášter veden opatem mateřského kláštera. Biskupská benedikce, která v úřadu zvolence dříve potvrzovala, nebyla nadále nutností.

Z výše uvedeného je patrné, že i když nemůžeme mluvit o plošné a úplné exempci premonstrátů z moci diecézí, tak se jim podařilo postavit se biskupským zásahům přinejmenším tam, kde by ohrozily jednotu řádu.¹¹⁴ Především v otázkách řeholní disciplíny se prosadila generální kapitula jako instituce poslední instance. Pokud v tomto případě budeme porovnávat s řádem cisterciáků, měla u premonstrátů generální kapitula výraznější postavení. Zatímco šedí mniši používali pečeť Cîteaux, disponovala premonstrátská generální kapitula pečeti vlastní.

2.2 Vizitace

NOVIC: Co je to vizitace?

MNICH: Dohled nad udržováním kázně. Dva první opati totiž založili pro nápravu nedostatků a pro pěstování bratrské lásky

¹¹¹ DE CLERCK, Donatiaan: *Disquisitio historico-juridica de visitoribus in Ordine Praemonstratensi*, *Analecta Praemonstratensia* 33, 1957, s. 193-216, zde s. 201.

¹¹² OBERSTE: *Visitation*, s. 184-185.

¹¹³ PL 188, sl. 1374.

¹¹⁴ CONSTABLE, Giles: *The Reformation of the Twelfth Century*. Cambridge 1996, s. 248 an.

Od 12. století byla vizitace považována za univerzální nástroj v boji se všemi klášterními nešvary. Její původ je, kromě mnoha polemik, jasný z kánonu IV. Lateránského koncilu z roku 1215, kde se nařizuje, aby všechny kláštery, které nejsou organizované v řádu, ohlašovaly záležitosti disciplíny a reformy v rámci provincií na ročních kapitulách a ve vizitacích po cisterciáckém způsobu.¹¹⁶ Kořeny takového správního a disciplinárního prostředku můžeme najít už v karolinské době, kdy byly poprvé využity ve prospěch reformních snah a většinou v rukou místního biskupa. Rozvoj řádových vizitací ve 12. a 13. století šel ruku v ruce s rozvojem církevního práva vůbec.¹¹⁷ Odrážely a prolínaly se v nich duchovní, organizační, právní, hospodářské, ale i politické aspekty.¹¹⁸

Během působení Norberta z Xanten v čele klášterního svazu z Prémontré byla vnitřní disciplína udržována pomocí osobního dohledu zakladatele. Později můžeme disciplinární předpisy najít ve statutách, rozhodnutích generální kapituly a papežských listinách. První dochované předpisy se v tomto směru objevují v prvních statutách z doby kolem roku 1130¹¹⁹ a v nepřerušené řadě pokračují dále. Naproti tomu se nedochovaly žádné vizitační protokoly z jednání generální kapituly, a to až do 14. století. Badatel je odkázán pracovat se souborem definic, které Jean Baptiste Valvekens a Bruno Krings doplnili o nálezy jednotlivin, a které byly připojovány ke IV. distinkci řádových statut.¹²⁰ Ve vztahu k vizitacím tento materiál odhaluje pouze obecné a zásadní předpisy a „běžný provoz“ tak zůstává nedosažitelný. Díky zprávě opata Ema z Bloemhofu ale víme, že to byl druhý den v zasedání generální kapituly, kdy cirkátoři jednotlivých provincií předkládali zprávy o vizitovaných institucích.¹²¹ Obdobně torzovitě je dochování jednotlivých vizitačních protokolů před rokem 1300, přičemž většina originálů pochází až z 15. století. V tomto se premonstráti příliš neliší

¹¹⁵ NECHUTOVÁ, Jana (Ed.): *Caesarius z Heisterbachu. Vyprávění o zázracích. Středověký život v zrcadle exemplu*. Praha 2009, s. 38.

¹¹⁶ OBERSTE, Jörg: *Zwischen Uniformitas und Diversitas. Zentralität als Kernproblem des frühens Prämonstratenserordens*, in: FLACHENECKER, Helmut – CRUSIUS, Irene (Hg.): *Studien zum Prämonstratenserorden*, Göttingen 2003, s. 225-250, zde s. 232.

¹¹⁷ O předělovém charakteru 12. století pro středověkou společnost bylo publikováno mnoho studií, jako *pars pro toto* zde uvádím sborník CLAGETT, Marshall – POST, Gaines – REYNOLDS, Robert (Edd.): *Twelfth-Century Europe and the Foundations of Modern Society*. Madison, Milwaukee, London 1966.

¹¹⁸ V tom se na obecné rovině příliš nelišily od instituce generální kapituly a cirkárií.

¹¹⁹ FELTEN, J. Franz: *Norbert von Xanten. Vom Wanderprediger zum Kirchenfürsten*, in: ELM, Kaspar (Hg.): *Norbert von Xanten. Adeliger, Ordensstifter, Kirchenfürst*, Köln 1984, s. 69-157.

¹²⁰ VALVEKENS, Jean Baptiste (Ed.): *Acta et Decreta Capitulorum Generalium Ordinis Praemonstratensis*. Averbode 1966.

¹²¹ Tamtéž, s. 5-7.

od jiných řádů.¹²² Stav dochování tu asi odráží samotnou podstatu vizitačních dokumentů – když byly neřády napraveny, příp. když byla provedena vizitace nová, nebylo potřeba staré protokoly uchovávat a ty vzaly stejný konec jako množství jiné středověké správní dokumentace. Přesto dnes udivuje, jak málo písemností z vizitací se dochovalo, když vezmeme v potaz jejich složitý průběh a nutnost několikerých vyhotovení zpráv, jak uvádím dále. Z pozdějších dokumentů k jednotlivým založením zde stojí za zmínku práce o vnitřní správě kláštera Hamborn, která mimo jiné čerpá z vizitace mateřského Steinfeldu, bohužel až z roku 1396.¹²³ Primární vizitační prameny mohou být doplněny nebo nahrazeny většími sbírkami korespondence, mezi které bezpochyby patří soubor dopisů steinfeldského probošta Oldřicha (*Ulricus*), celořádovou důležitost v záležitostech správy tu mají především písemnosti zaslané do Čech a na Moravu.¹²⁴

Jak už bylo naznačeno, vývoj vizitací byl u premonstrátů těsně spojen se vznikem a vývojem cirkárií a je proto nemožné výklad o obou jevech oddělovat. Zavedení cirkátorů, tzn. vlastně „regionálních“ vizitátorů, v polovině 12. století šlo ruku v ruce s geografickým dělením řádu – pravděpodobně nejprve podle církevních provincií a později v rámci formování různých uskupení v závislosti na hustotě klášterních fundací v dané oblasti a na komunikačních možnostech. Generální kapitule tu nešlo jen o odlehčení klasickému vizitačnímu systému, ale také o posílení centrální moci v řádu a o upevnění jeho vnitřní soudržnosti. Cirkárie byly centralizačním nástrojem – institucí nezávislou na opatech mateřských ústavů, která podléhala generální kapitule, od níž dostávala svou pravomoc.¹²⁵ Ustanovení *Qualiter visitatio debet fieri*, které Bruno Krings datuje do roku 1214,¹²⁶ dále konkretizuje vizitační pravidla. Podle Jörga Obersteho se jedná o doslovné převzetí cisterciáckého způsobu vizitace ustaveného v 70. letech 12. století včetně dodatků z roku 1202.¹²⁷ Vizitátorům zde bylo přikázáno, aby výsledky svého šetření uložili u chórového mistra dceřinného kláštera. Ty měly pak být předčítány u nové vizitace. Generální kapitula premonstrátů později nařízení modifikovala v dekretu *De circatoribus* z roku 1218. Nutné

¹²² Pro cisterciáky srv. LOMIČKOVÁ, Radka: *Vizitační protokoly cisterciáckých klášterů ve 14. století* (DP obhájená na ÚČD FF UK). Praha 2006, s. 9-10; za zpřístupnění textu tímto děkuji autorce; srv.

CHARVÁTOVÁ, Kateřina: *Vizitace v cisterciáckém řádu od 12. do počátku 15. století - obecná pravidla a některé české příklady*, in: FOLTÝN, Dušan – CHARVÁTOVÁ, Kateřina – SOMMER, Petr (vyd.): *Colloquia mediaevalia Pragensia 3: Historia Monastica I*. Praha 2005, s. 69-81.

¹²³ HORSTKÖTTER, Ludger (Hg.): *Dokumente zu den inneren Verhältnissen der Abtei Hamborn (1396-1806)*. Duisburg 1993.

¹²⁴ Všechny 17 dopisů je editováno ve sbírce JOESTER: *Urkundenbuch der Abtei Steinfeld*, č. 9-12, 17-21, 30-32, 46, 54, 64, 70, 71; s. 603-639.

¹²⁵ SCHAUFF, Stefan: *Zum Visitationsverfahren der Prämonstratenser*, in: MELVILLE, Gert (Hg.): *De ordine vitae*. Münster 1996, s. 315-340, zde s. 337-338.

¹²⁶ KRINGS: *Das Ordensrecht*, s. 133.

¹²⁷ OBERSTE: *Visitation*, s. 196.

bylo vyhotovit dvě zpečetěné verze vizitačního protokolu, kdy první zůstala ve vizitovaném klášteře a druhá byla zaslána generální kapitule. Tím ale role cirkátorů nekončila. Pokud se objevily další námitky, měli povinnost je řádně zaznamenat.¹²⁸ Statuta z roku 1236/1238 přejala starší ustanovení s menšími změnami.¹²⁹ Důraz byl kladen na přesný záznam detailního stavu kláštera. Na rozdíl od cisterciáků museli premonstrátské vizitátoři vždy bez výjimky informovat generální kapitolu o výsledcích vizitace, což bylo dříve povinné jen v případě, pokud korekční opatření otce opata a cirkátorů nebyla úspěšná. Také proto byl takřka celý třetí den jednání generální kapituly vyhrazen právě zprávám cirkátorů. Protože byly zmíněné písemnosti přezkoumávány, došlo k větší transparentnosti v postupu cirkátorů. Generální kapitula měla přehled nejen o disciplíně v kanoniích, ale také o hospodářské situaci každého ústavu a všech na něj napojených klášterů. Tlak na co nejobsáhlejší zprávy o klášterním hospodaření se objevují kolem poloviny 13. století.¹³⁰ Podle statut nemuseli cirkátoři vizitovat ty instituce, kde již vizitoval opat Prémontré, nebo jeho zplnomocněný zástupce. Od těchto klášterů nepřicházely pak generální kapitule žádné zprávy, čímž byla posilována centrální úloha opata Prémontré v řádu. Hierarchie tak byla upevňována pomocí trojího vizitačního systému:

1. Vizitace opatem mateřského kláštera v rámci filiačních vazeb
2. Vizitace cirkátory
3. Vizitace opatem Prémontré

Opat mateřského kláštera dbal především na duchovní stránku fungování dceřinného kláštera a na dodržování řehole. Cirkátor měl za úkol informovat generální kapitolu hlavně o jednotlivých založeních¹³¹ a napravovat problémy, které opat mateřského kláštera nevyřešil. Opat Prémontré jako předsedající generální kapituly měl paternitní právo ke všem premonstrátským domům – od vydání buly *In apostolicae sedis* můžeme mluvit o generálním opatovi, i když samotný termín je doložen až v 15. století.¹³² Z výše uvedeného je zřejmé, že v rámci řádu existovaly tři organizační roviny – filiační, cirkárií a centrální.

¹²⁸ KRINGS: *Das Ordensrecht*, č. 87, s. 223-224.

¹²⁹ LEFÉVRE: *Les Statuts*, s. 105-108.

¹³⁰ OBERSTE: *Zwischen*, s. 237.

¹³¹ OBERSTE: *Visitation*, s. 248-249.

¹³² PENTH: *Prämonstratenser*, s. 34.

3. První století řádu jako badatelský problém

3.1 Fall Norbert

„Eia, eia! multa quae proposuisti quo fine speras consummari,
qui nec in unius noctis proposito perservare valuisti?“¹³³

Jen málokterý zakladatel řádu ovlivnil během svého života svou organizaci tak silně, jako tomu bylo u Norberta z Xanten, a to v pozitivním i v negativním smyslu. Jeho specifický přístup ke správě, právnímu statutu i duchovnímu vedení institucí determinovaly, jak se klášterní svaz později vypořádal s problémy, které mu Norbert způsobil dalším ze svých životních zlomů, když se stal arcibiskupem v Magdeburgu. Celou věc navíc komplikovalo, že ani na východní hranici říše se nevzdával dřívějších reformních snah.

3.1.1 Cesta do Prémontré

Norbert se narodil mezi roky 1080 a 1085 jako druhorozený syn hraběte Heriberta *de castro Genepe*.¹³⁴ Oba jeho životopisci nás zpravují o vidění, které měla jeho matka v těhotenství. Podobné vize byly v této době téměř nutností před narozením syna, který byl určen pro velký život.¹³⁵ Není pochyb o tom, že oba rodiče byli příslušníci vysoké šlechty a formulace obou pramenů „*genere (...) Germanorum Salicorum prosapia ortus*“ v souvislosti s dalšími zjištěními¹³⁶ dává tušit, že Norbertova rodina byla spřízněna se sálskou císařskou dynastií. Velmi záhy rodiče Norbertovi jako mladšímu synovi vybrali duchovní kariéru, a tak se ještě jako dítě stal oblátem slavné kapituly svatého Viktora v Xanten. Obdiv obou vit k Norbertově mladé osobnosti může být topoi, jisté ale je, že u svatého Viktora se mladíkovi dostalo nejlepšího vzdělání, které zahrnovalo také antické autory. Už jako podjáhén, tedy jako kanovník s prebendou, se Norbert objevuje na dvoře arcibiskupa Friedricha z Kolína (1100-1131), který ho dovedl až na dvůr Jindřicha V. Norbert se pak zúčastnil královského tažení do Itálie a jako Jindřichův kaplan¹³⁷ viděl roku 1111 papežovo ponižení, které doprovázelo

¹³³ MGH SS XII, s. 673.

¹³⁴ MGH SS XII, s. 671.

¹³⁵ *Tamtéž*; PL 170, sl. 1258; podobný sen měla během těhotenství mj. i Aleth, matka Bernarda z Clairvaux – srv. DINZELBACHER, Peter: *Bernhard von Clairvaux. Leben und Werk des berühmten Zisterziensers*. Darmstadt 1998, s. 3.

¹³⁶ ALDERS, Alfons: *Norbert von Xanten als rheinischer Adliger und Kanoniker an St. Viktor*, in: ELM, Kaspar (Hg.): *Norbert von Xanten. Adliger - Ordensstifter - Kirchenfürst*. Köln 1984, s. 35-67, zde s. 39-42.

¹³⁷ „(...)clericus nomine Norbertus, qui in eadem captione capellanus imperatoris fuerat“, MGH SS XII, s. 662.

korunovaci.¹³⁸ Když se roku 1113 uvolnil biskupský stolec v Cambrai, nabídl jej císař Norbertovi, ten ale odmítl. Je otázka, zda důvodem k tomu byl počínající odklon od panovníkovy politiky, nebo přílišné zaujetí světským životem, jak naznačuje Vita A¹³⁹ i Hermann z Tournai.¹⁴⁰ Krátce potom prožil Norbert událost, která zcela změnila jeho život – roku 1115 na cestě před něj do země udeřil blesk, který jej vyhodil ze sedla a strhl z něj honosné šaty. Při pádu měl pocit, že slyší vyčítavý hlas. Když přišel k vědomí, měl na mysli slova žalmisty: „Odstup od zla, konej dobro“ (Ž 37,27). Tento klasicky legendistický prožitek vedl k Norbertově rychlé konverzi. Kanovník si oblékl kožešinu a vydal se hledat takovou formu života, která byla v jeho očích nejvíce zbožná. Vita A přímo říká, že „zkoumal život všech, kteří žili pod řeholí – mnichů, eremitů, reklusů – a díky jejich příkladu činil velký pokrok“.¹⁴¹ Nejprve odešel do benediktinského kláštera Siegburg, důležitého reformního centra kolínského regionu. Zde poznal organizaci inspirovanou raným Cluny s velkým důrazem na roli představeného, obsahující také striktní majetkové nároky centra vůči převorství.¹⁴² Jeho polemika s Rupertem z Deutz, který v této době – tzn. roku 1116 – pobýval v klášteře pod ochranou opata Kuna, se dochovala jako rozhovor mnicha a klerika¹⁴³ a v mnoha momentech dokonale odráží výměny názorů mezi zástupci různých reformních směrů, které během celého 12. století čile probíhaly.¹⁴⁴ Podle zde zastávaných pozic se Norbert odklonil od mnišského ideálu a následoval vzor kněžského života pod řeholí se silným důrazem na kazatelskou činnost. Roku 1116 a pak ještě několikrát zavítal do reformního centra augustiniánů kanovníků Klosterrath v lutyšské diecézi.¹⁴⁵ Toto založení vzniklo kolem eremity Ailberta, který opustil svůj dřívější život mnicha. Učitelem byl Norbertovi také eremita-klerik Luidolf, který kritizoval neřády v církvi a později se stal opatem kanonie Lonnig, založené roku 1128 ze Springiersbachu.¹⁴⁶ Nakonec se Norbert stáhl do ústraní kostela na vrchu Fürstenberg u Xanten, který mu patřil, a tam umrtvoval své tělo půstem, odřikáním spánku a modlitbou. Tam také prožil pokušení zlým duchem, tedy vývoj

¹³⁸ Tamtéž. Hermann z Tournai popisuje, jak se Jindřichův čin Norbertovi ošklivil.

¹³⁹ Místo jménem „*Frethen*“, kam Norbert v den osudného zjevení tolik pospíchal, je Vreden, dnešní město u hranice s Nizozemím a tehdy ženský klášter (MGH SS XII, s. 671).

¹⁴⁰ MGH SS XII, s. 659

¹⁴¹ MGH SS XII, s. 673.

¹⁴² SEMMLER, Josef: *Die Klosterreform von Siegburg. Ihre Ausbreitung und ihr Reformprogramm im 11. und 12. Jahrhundert*. Bonn 1959.

¹⁴³ PL 170, c. 537-542.

¹⁴⁴ CONSTABLE: *The Reformation*, passim.

¹⁴⁵ DEUTZ, Helmut: *Norbert von Xanten bei Propst Richer im Regularkanonikerstift Klosterrath*, AP 68, 1992, s. 5-16.

¹⁴⁶ MGH SS, s. 672-673.

zcela v rámci novozákonního narativu.¹⁴⁷ Ovšem Norbertův neuspořádaný život v této době již vzbudil pozornost a na synodě ve Fritzlaru roku 1118 proti němu bylo zahájeno řízení. Církevní hierarchii zřejmě vadilo absolutní neukotvení, ve kterém se Norbert tehdy pohyboval – nebyl mnich, kanovník, ani eremita, kázal chudobu a přitom měl sám majetek, byl šlechticem, ale nectil stavovské rozdíly. Tato obvinění u Norberta vyvolala další životní zlom – vzdal se všech svých prebend, svůj kostel daroval Siegburgu, aby na místě založil nový klášter a jen s malým obnosem se vydal na cestu do poutního místa Saint Gilles v jižní Francii. Už v belgickém Huy na Máse rozdál i poslední peníze chudým a dál pokračoval, jistě inspirován Jan Křtitelem a svým současníkem Robertem z Arbrisselu,¹⁴⁸ bosý. Díky svému kazatelskému nadání, které zdůrazňují všichni životopisci, lehce získával dav a díky urozenému původu mu byly otevřeny dveře opatů i biskupů.¹⁴⁹ V Saint Gilles potkal Norbert papeže Gelasia II., který mu udělil privilegium, aby mohl kázat bez ohledu na diecézní hranice. Na jaře 1119 se Norbert objevuje ve Valenciennes v severní Francii. Když ho tam potká jeho starý přítel biskup Burkhard z Cambrai, vůbec ho nepozná, tak velká byla změna z honosného činovníka na zanedbaného a kvůli zimnímu putování nemocného asketu.¹⁵⁰ Ve Valenciennes se k Norbertovi přidal Hugo z Fosse, v této době klerik právě na Burkhardově dvoře, a stal se tak kazatelovým prvním uředníkem. Následujícího roku byla Kalixtem II. na koncilu v Remeši obvinění proti Norbertovi odvolána. Papež, protože chtěl Norbertovu aktivitu získat pro reformu církve, pověřil biskupa Bartoloměje z Laonu, aby jej přesvědčil o nutnosti založení a vedení nového kláštera.¹⁵¹ Bartoloměj nejprve přemluvil Norberta, jak prameny naznačují proti jeho vůli,¹⁵² aby se stal představeným kapituly sv. Martina u Laonu. Kanovníci ho ale odmítli, protože je děsil jeho vzhled a odmítali jeho přílišnou přísnost. Po tomto nezdařeném pokusu Bartoloměj daroval Norbertovi opuštěné místo Prémontré, kam se neklidný kazatel slíbil uchýlit, pokud mu Bůh dá další uředníky. Ale už na jaře 1120 opět odešel kázat. Na Vánoce roku 1121 se vrátil do Prémontré. Svátky s ním tehdy strávilo na 80 žáků – mužů i žen (!) – kteří tehdy složili první profesní sliby. Obě vity líčí, jak Norbert svým příkladem vedl a učil celé společenství, a proč se rozhodl právě pro řeholi svatého

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 673.

¹⁴⁸ FELTEN, Franz J.: *Zwischen Berufung und Amt. Norbert von Xanten und seinesgleichen im ersten Viertel des 12. Jahrhunderts*, in: ANDENNA, Giancarlo – BREITENSTEIN, Mirko – MELVILLE, Gert (Hg.): *Charisma und religiöse Gemeinschaften im Mittelalter*. Münster, Hamburg, London 2005, s. 103-149, zde s. 108-109.

¹⁴⁹ Např. PL 170, sl. 1276 a MGH SS XIV, s. 414.

¹⁵⁰ MGH SS XII, s. 675, PL 170, sl. 1274.

¹⁵¹ Biskup zde vyhověl nejen papeži, ale také příbuzným Norberta ze strany matky, kteří měli evidentně v Laonu vlivné postavení, srov. MGH SS XII, s. 678.

¹⁵² PL 170, sl. 1283; MGH SS XII, s. 678.

Augustina.¹⁵³ V rychlém sledu byly založeny, nebo se pod Norbertovo vedení připojovaly, další domy.¹⁵⁴

3.1.2 Arcibiskupský stolec

Prameny naznačují, že Norbert, když opouštěl v roce 1126 Prémontré, věděl, že se už nikdy nevrátí. Mohlo jít o další literární figuru dosvědčující kazatelovu jasnozřivost, nebo, což je pravděpodobné, byly následující události připraveným scénářem, který snad Norbert dohodl s papežem Honoriem II. téhož roku v únoru při své druhé návštěvě v Římě.¹⁵⁵ V létě 1126 každopádně Norbert přicestoval do Špýru, kde se konal říšský sněm.¹⁵⁶ Jedním z bodů programu bylo vyřešení nástupnické otázky magdeburského arcibiskupství po smrti Arnolda II. V Magdeburku již k volbě došlo, ale proti zvolenému Konrádovi z Querfurtu, příbuznému krále Lotara, se postavila vlivná skupina místních duchovních. Rozdělená kapitula volitelů byla tedy pozvána do Špýru, kde mělo dojít k další volbě. Pro krále, pocházejícího ze Saska, se jednalo o zásadní problém, protože arcibiskup z Magdeburku byl nejdůležitějším hegemonek východní oblasti říše a mohl tak držet toto území proti štaufským nepřátelům královského dvora. Krom toho jako duchovní správce královny domoviny se měl stát Lotarovým rádcem a jedním z jeho hlavních diplomatů.

Královy kroky na sněmu ovlivňovali jeho dva hlavní dvořané, kterými byli mohučský arcibiskup Vojtěch a Albero de Montreuil, regenschori metské kapituly a od roku 1131 trevírský arcibiskup.¹⁵⁷ Vojtěch byl zkušený politik a již dříve sloužil jako rádce u dvora Jindřicha V. Později se dostal do císařské nepřízně, byl zajat a po propuštění přestoupil do Lotarova tábora. Je pravděpodobné, že se s Norbertem znal z Jindřichova dvora. Také s Alberem, pocházejícím z lotrinského šlechtického rodu, se mohl Norbert znát, protože podobně jako dříve on držel mnohé prebendy v Lotrinsku.¹⁵⁸ Dalším politickým hráčem při volbě byla papežská strana, kterou reprezentoval legát Gerhard Caccianemici, zvaný také de Santa Croce, budoucí papež Lucius II.¹⁵⁹ Lotar nebyl králem ani rok a jistě si pamatoval, že ke koruně mu dopomohl jak arcibiskup Vojtěch, tak papežská podpora legáta Gerharda. Obě strany si v této konstelaci a na základě nedlouho platného Wormského konkordátu přály volbu

¹⁵³ MGH SS XII, s. 680-683; PL 170, sl. 1290-1292.

¹⁵⁴ Viz kap. 3.4.

¹⁵⁵ GRAUWEN: *Norbert*, s. 57-62.

¹⁵⁶ Bohužel se nezachovala žádná listina, který byla tehdy vydána, dokonce není jisté ani datum začátku a konce sněmu.

¹⁵⁷ MGH SS XII, s. 694.

¹⁵⁸ GRAUWEN: *Norbert*, s. 103.

¹⁵⁹ Tamtéž.

v Magdeburku vyřešit pro všeobecnou spokojenost a co nejrychleji.¹⁶⁰ Nejprve byly obě strany v rámci kapituly donuceny vzdát se svých pretendentů a volba měla proběhnout od počátku.

Nevíme, proč Norbert v době sněmu ve Špýru pobýval, v pramenech se objevují jen obecné zbožné důvody jako šíření božího slova a modlitby.¹⁶¹ Tím se oba anonymní životopisci i Hermann z Tournai¹⁶² snaží ve čtenáři vzbudit dojem, že jak přítomnost Norberta ve Špýru, tak jeho zvolení bylo jen dílem náhody. Nemůže být ale pochyb, že díky svým dalece sahajícím kontaktům, původu a diplomatické zkušenosti musel o volbě vědět, a to dokonce i o rozvrstvení politických sil. A i kdyby tomu tak nebylo, mohl kdykoli sněm opustit. Je pravděpodobné, že pro krále i magdeburské volitele byl Norbert neznámý, a proto zde museli zapůsobit Lotarovi rádci a papežský legát. Navíc byl Norbert vyzván, aby před volebním shromážděním pronesl řeč a přitom mohl využít svého řečnického nadání. Když byl nakonec arcibiskupem zvolen, choval se tak, jak se v této době od zbožného muže očekávalo – byl zaplaven přemírou slz ze svého těžkého údělu a biskupská berla mu musela být při investituře dokonce násilím vtlačena do ruky.¹⁶³

Dne 18. července 1126 prošel bosý Norbert v oděvu kajícího branou města Magdeburku, byl uvítán velkým davem a uveden do dómu, kde byl intronizován.¹⁶⁴ Nadšení ale netrvalo dlouho. Norbert záhy potom, co se ujal svého úřadu, začal v saské církvi zavádět přísná pravidla pro život kléru, jak je znal ze svého domova a jak je propagovalo reformní hnutí – tzn. především „zřeholňování“ kněžských kapitul. Kromě toho se snažil napravit neutěšený stav arcibiskupské pokladny, což bylo spojeno s kontrolou diecézních majetků. Norbert zjistil, že mnoho pozemků a cenného zboží bylo zcizeno místními urozenci a tyto od nich začal vymáhat.¹⁶⁵ Pokud na tomto místě vzpomeneme náboženskou přísnost nového arcibiskupa a rozhodnost, s jakou se vždy ujímal realizace svých plánů, neudiví nás, že se proti Norbertovi v Magdeburku brzy zvedl silný odpor. Ten byl jen umocněn zdejšími vztahy, kdy příslušníci církevní a světské elity patřili ke stejným šlechtickým rodům, podobně jako tomu bylo i v Čechách. Vyostření rozporů později vedlo, jak dramaticky líčí prameny, až k povstání¹⁶⁶ a dvěma pokusům sprovodit Norberta ze světa.¹⁶⁷

¹⁶⁰ Spor se mohl táhnout několik let, jak ukazuje situace ve Würzburgu mezi roky 1122 až 1127 (WENDEHORST, Alfred: *Das Bistum Würzburg I.* Berlin 1962).

¹⁶¹ MGH SS XII, s. 694.

¹⁶² MGH SS XII, s. 660.

¹⁶³ Tamtéž.

¹⁶⁴ MGH SS XIV, s. 412.

¹⁶⁵ MGH SS XII, s. 695.

¹⁶⁶ MGH SS XIV, s. 413.

¹⁶⁷ Tamtéž, 695-696.

Tyto nepřátelské nálady reagovaly také na zakladatelskou činnost, ve které Norbert v Magdeburku pokračoval a kterou se místní církevní honorace, potažmo šlechta, cítila ohrožena. První fundací se stala nedostavěná kapitula Naší Milé Paní v Magdeburku.¹⁶⁸ Norbert nejprve u papeže Honoria II.¹⁶⁹ místní kanovníky obvinil ze špatného hospodaření a bezbožného života, aby je mohl později beztrestně odsunout a na jejich místo roku 1129 uvést premonstráty.¹⁷⁰ Založení Naší Milé Paní bylo v následujících letech pro nového arcibiskupa nejen významnou mocenskou oporou sídlící přímo ve městě, ale také rozhodujícím činitelem v reformě celé magdeburské církve a mateřskou institucí pro další Norbertovy východní fundace. Podobnou strategii arcibiskup použil snad o rok či dva později v případě benediktinského kláštera Pöhlde, který také převedl na své věrné.¹⁷¹ Prameny jsou k reformě tohoto místa kusé a není jisté, co se stalo s benediktinskými mnichy. Také do Pöhlde byli dosazeni někteří premonstráti, kteří Norberta následovali ještě ze západních oblastí říše.¹⁷² Posledním Norbertovým premonstrátským založením v diecézi byla roku 1131 kanonie Boží Milosti, která vznikla na opuštěném místě u hranic s územím slovanských kmenů a byla zamýšlena jako budoucí christianizační centrum. Podle Vity A toto místo vybral sám Norbert.¹⁷³

3.1.3 Zakladatelská kontroverze

Můžeme předpokládat, že Norbert věděl o připravované volbě a své kandidatuře na arcibiskupský stolec předem. Jak už bylo napsáno, vše bylo pravděpodobně dohodnuto v Římě téhož roku. Důležitá je otázka, zda celý plán, který asketického charismatika, „apoštola“-otce přetvořil na úplný protiklad, tedy jednoho z nejdůležitějších říšských církevních knížat a rádce Lotara III., přijal Norbert z poslušnosti jako papežský příkaz, nebo jej uvítal.¹⁷⁴ První možnost by jeho jméno rehabilitovala před učedníky a odpovídala by velkému respektu, který u něj již dříve papežský úřad požíval. Možnost druhá by pak více korespondovala se zápallem a rozhodností, kterou jako arcibiskup vyvinul.

¹⁶⁸ Jako opozice k šlechtické katedrální kapitule.

¹⁶⁹ Bula potvrzující založení u ISRAEL, Friedrich – MÖLLENBERG, Walter (Hg.): *Urkundenbuch des Erzstifts Magdeburg*. Magdeburg 1937, s. 271, č. 215.

¹⁷⁰ Jedná se o oficiální datum, přípravy však probíhaly jistě mnohem déle (GRAUWEN: *Norbert*, s. 211), proto pravděpodobně došlo nejprve k rebelii a až pak byla kapitula Naší Milé Paní právně založena (MGH SS XIV., s. 413).

¹⁷¹ MGH SS XIV, s. 413.

¹⁷² GRAUWEN: *Norbert*, s. 253-256.

¹⁷³ MGH SS XII, s. 679.

¹⁷⁴ ELM, Kaspar: *Norbert von Xanten (1080/85-1134). Adliger, Ordensstifter und Kirchenfürst*, in: MEIER, Johannes (Hg.): *Clarhotensis Ecclesia. Forschungen zur Geschichte der Prämonstratenser in Clarholz und Lette (1133-1803)*. Paderborn 1983, s. 9-18.

Jak už bylo řečeno, Norbert původně nechtěl vytvářet speciální řád zasvěceného života, ale jeho cílem bylo reformovat církev jako celek. Když ovšem byl aspoň k minimální institucionalizaci dotlačen, činil tak s důsledností jemu vlastní – originálním způsobem využil principu *Eigenkirche*, podobně jako tomu činilo arcibiskupství v Kolíně a Mohuči, příp. reformní klášter Klosterrath.¹⁷⁵ Správní, právní, majetkové, disciplinární i duchovní záležitosti klášterního svazu byly zcela v jeho rukou a tím vlastně porušoval dosud fungující církevní právo, kde zásadní slovo v kanovnických založeních měli místní biskupové. Celá tato *libertas Norbertina* vycházela ovšem jen z jednotlivého diplomatického materiálu a nebyla nikdy obecněji písemně ukotvena. Není pak těžké si představit, jak velkou krizi Norbertovo zvolení arcibiskupem mezi jeho následovníky vyvolalo. V právní rovině došlo k základnímu zpochybnění „naddiecézního“ postavení organizace, navíc Norbert si jako arcibiskup do roku 1129 ponechal svá majetkové a správní výsady. Přitom bylo jasné, že kvůli velké vzdálenosti a jeho vytiženosti v diplomatických službách říše se nebude schopen rychle rostoucí organizaci na západě věnovat. Ještě hlubší bylo duchovní zklamání, když pastýř opustil, ba zradil své věrné stádo.¹⁷⁶ V pramenech se dokonce mluví o hrozbě *dissolutio ordinis*.¹⁷⁷ Idung z Prüfening jízlivě poznamenává, že premonstráti nechtěli být více nazýváni norbertiny, protože z jejich zakladatele (*auctor*) se stal odpadlík, z bosého kazatele na oslu bohatý jezdec na koni.¹⁷⁸ Probíhaly debaty, zda je vůbec možné dodržovat vágní *Ordo monasterii*, které bylo ve své liturgické části značně neobvyklé.¹⁷⁹ Když Gottfried z Cappenbergu, šlechtic, premonstrát a Norbertův přítel, kterého čerstvý arcibiskup chtěl učinit hlavou klášterního svazu, navštívil za tímto účelem Norbertův dvůr, byl znechucen světskou pompou a hlukem.¹⁸⁰ Norbertem nabízenou pozici odmítl, stáhl se do ústraní svého kláštera a záhy nemocen zemřel. Krize původního svazu se ještě zhoršila, když Norbert začal plánovat a později také provedl nová založení v magdeburské diecézi. Kanoniím v čele s ústavem Naší Milé Paní dal navíc jiné příkazy co se roucha a liturgie týče.¹⁸¹ Prémontré a dalším založením tak hrozilo, že ztratí vedoucí místo v organizaci a nebudou mít požehnání a tím i tolik důležitou legitimizaci pomocí zakladatele.

¹⁷⁵ WEINFURTER: *Norbert*, s. 74.

¹⁷⁶ MGH SS XII, s. 683.

¹⁷⁷ MGH SS XII, s. 696.

¹⁷⁸ HUYGENS, Robert B.C.: *Idung von Prüfening. Dialogus duorum monachorum*. Spoleto 1980, s. 89-186, zde s. 142.

¹⁷⁹ Muselo dojít k vyjádření papeže (WEINFURTER, Stefan: *Salzburger Bistumsreform und Bischofspolitik im 12. Jahrhundert. Der Erzbischof Konrad I. von Salzburg (1106-1147) und die Regularkanoniker*. Köln, Wien 1975, s. 269 an.).

¹⁸⁰ MGH SS XII, s. 514-530, zde s. 525.

¹⁸¹ MGH SS XX, s. 688.

Události tři let po roce 1126 jsou v pramenech líčeny různě. Hermann z Tournai pokračuje ve svém bezkonfliktním vyprávění, kde Norbert je arcibiskupem z boží prozřetelnosti a vztahy v Prémontré jsou vyřešeny.¹⁸² Vita A, která pochází z kruhu kolem Magdeburku, se soustředí na dobrodiní Norberta, který i přes nástrahy, jež mu kladli Magdeburští, nezapomněl na Prémontré, když dal proboštům svobodnou volbu a doporučil jim Huga z Fosse jako představeného pouze pro *ecclesia Praemonstratense* – oproti *ordinis illius*, které značilo saskou větev.¹⁸³ Role Huga je zde pasivní a autor vity již dříve naznačil, že Hugo nenásledoval Norberta nepřetržitě od Valenciennes, ale vrátil se mezitím ještě na jistou dobu do Cambrai. O krizi a stížnostech se nezmínil. Vita B, která pochází z okruhu Prémontré, naopak klade důraz na neporušenou kontinuitu učednictví již od prvního setkání.¹⁸⁴ Životopisec zde mluví o zmatcích v Prémontré – někteří bratři odešli za Norbertem, jiní chtěli nového vůdce, další tvrdili, že bez Norberta se musí svaz rozpustit.¹⁸⁵ Arcibiskup si ze strachu o svornost řádu předvolal představené a nechal je složit přísahu jednoty a lásky. Odjeli s doporučením nástupce a s uděleným volebním právem. V obou letopisech se o svém zvolení Hugo dovídá předem z vize, kde Norbert podává jeho ruku Spasiteli. Ve Vitě B ovšem Ježíš sám ruku k Hugovi natahuje. Tím autor z Prémontré dodává na váze kontinuitě mezi charismatickým učitelem a Hugem, resp. jím později vybudovaným řádem s Prémontré jako centrem.¹⁸⁶

Zvolením Huga do Prémontré se vyřešila otázka také u dalších západních klášterů, kam byli Hugem dosazeni představení, a otevřela se cesta ke zcela nové filiační organizaci svazu, který se i v této době čile rozrůstal.¹⁸⁷ Nový řád sepisoval statuta a prostřednictvím papežské stolice hledal znovuvyvázaní z biskupské moci, které jednotlivá založení ztratila během rozkolu. Magdeburská organizace pevně svázaná s místními biskupy, kteří se rekrutovali z Norbertových učedníků, si ponechala ještě několik desítek let svá specifika ve stravování, liturgii i oblékání. Ani smírčí jednání mezi Hugem a biskupem Wiggerem z Brandenburku v Koblenci začátkem 40. let nepřineslo spojení.¹⁸⁸ Magdeburští dále navštěvovali generální kapitulu jen občas. Toto trvající a právně ukotvené rozdělení ale nepřekáželo oběma větvím, aby se dále rozrůstaly.

¹⁸² MGH SS XII, s. 659 an.

¹⁸³ MGH SS XII, s. 696 an.

¹⁸⁴ PL 170, sl. 1324-1328.

¹⁸⁵ Podobné starosti nebyly tak neobvyklé – konvent Fontaines-les-Blanches po smrti zakladatele zvažoval, zda se připojit k tak různým společenstvím jakými byli řeholní kanovníci nebo benediktini. Nakonec se přidali k Savigny a s celým jeho svazem (!) ještě později k cisterciákům (CONSTABLE: *The Reformation*, s. 107)

¹⁸⁶ Vita B se nezmiňuje o tom, že by Hugo Norberta kdy opustil.

¹⁸⁷ FELTEN: *Norbert*, s. 140.

¹⁸⁸ WEINFURTER: *Norbert*, s. 82.

3.2 Premonstrátský ideál a duchovní správa

„Bez těchto obřadů ztratila by oběť nejsvětější přemnoho z krásy své,
podobala by se drahokamu, jenž není obklopen zlatým lemem;
bez nich nebudila by ve věřících nálady tak zbožné.“¹⁸⁹

Ideálem, který Norbert propagoval a žil, byla *vita communis* – *vita apostolica*, tedy společný život kněží pod řeholí podle vzoru apoštolů, který se sice neslučoval s mnišským ideálem *fuga mundi*, ale bral si z něj jeho asketické rysy. Pro Norberta byla péče o duše bližních, především pak kazatelství, zásadním bodem reformního programu. Jeho prvotní odpor k institualizaci a *stabilitas loci* ostře kontrastuje s jedním z výsledků „reformace 12. století“ – s ostřejším rozdělením společnosti na klérus a laiky. Kanovnícký model, který tak dobře znal z dob svého mládí, šířil také po svém zvolení arcibiskupem a možná právě na toto jeho působení se dá pohlížet jako na důslednou reformu shora. Ambice přesahující hranice diecéze pak potvrzuje Norbertova snaha získat duchovní svrchovanost také nad Polskem, i když zůstala jen na papíře.¹⁹⁰ Arcibiskup a především pak jeho žáci se zapojili do rozsáhlých polemik o hierarchii jednotlivých forem zbožného života a vztahu jeho starších a nových forem.¹⁹¹

Premonstráti se na poli duchovní správy začali aktivně angažovat v druhé polovině 20. let 12. století,¹⁹² čímž zasahovali do tradiční domény diecézní pravomoci. Norbert ve snaze zlepšit situaci světského kléru odevzdal v Magdeburgu svým novým reformním založením šest farních okrsků. Naproti tomu Hugo z Fosse, sledující odtažené mnišství cisterciáků, zdůrazňoval odvržení světa. V prvních dvou statutech se proto nacházela doporučení, aby

¹⁸⁹ PODLAHA, Antonín: *Katolická liturgika. Učebná kniha pro střední školy*. Praha 1908, s. 64.

¹⁹⁰ GRAUWEN: *Norbert*, s. 103. Více GRAUWEN, Wilfried M.: *Het Polenprivileg van Norbertus, 4. Juni 1133*, AP 49, 1972, s. 223-231.

¹⁹¹ Nejdůležitějším autorem byl Anselm z Havelbergu, žák Norberta, který ve svých Dialozích obhajoval mnohost způsobů zbožného následování Krista, které všechny následují jednu víru, jednu naději a jednu lásku (PL 188, sl. 1142-1143 a sl. 1159; více k osobě Anselma viz SIGLER, Sebastian: *Anselm von Havelberg. Beiträge zum Lebensbild eines Politikers, Theologen und königlichen Gesandten im 12. Jahrhundert*. Aachen 2005.

¹⁹² SCHRÖER, Alois: *Die pastorale Wirksamkeit der westfälischen Prämonstratenser*, in: *Clarholtensis Ecclesia. Forschungen zur Geschichte der Prämonstratenser in Clarholz un Lette (1133-1803)*. Paderborn 1983, s. 34-60; LEISLE, Ulrich G.: *Zur rechtlichen Ordnung prämonstratensischer Seelsorge im Mittelalter*, Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte 22, 2003, s. 31-45; SCHMID, Alois: *Zwischen Mönchaskese und praktischer Seelsorge*, in: CRUSIUS, Irene – FLACHENECKER, Helmut (Hg.): *Studien zum Prämonstratenserorden*. Göttingen 2003, s. 543-565; KLOCZOWSKI, Jerzy: *Die Zisterzienser in Klein-Polen und das Problem ihrer Tätigkeit als Missionare und Seelsorger*, in: ELM, Kaspar – JOERIBEN, Peter (Hrsg.): *Die Zisterzienser. Ordensleben zwischen Ideal und Wirklichkeit* Ergänzungsband. Köln 1982.

byly přijímány jen takové fary, které lze transformovat na konventy. Následující dvě redakce již toto omezení neobsahovala a statuta z roku 1236/1238 uváděla přímo rozsáhlá ustanovení pro řádové členy, kteří byli činní v duchovní správě farních kostelů. Z logiky věci plyne, že se tehdy nejednalo o novinku, ale spíše o reakci na reálnou situaci, kdy se duchovní správu a kázání, kterou v sobě instituce kanovníků (i když řeholních) implicitně nesla, nepodařilo nikdy vymýtit. Kromě toho se zde odráží řádová diverzita, čitelná ve vlnitosti, se kterou byla statuta přijímána nejen v magdeburské větvi, ale vůbec v celé organizaci. Právo ke *cura animarum* se stalo součástí a argumentem v mnohem širší diskusi poloviny 12. století o pomyslné hierarchii zbožnosti, jak jsem zmínil výše. Tato na první pohled teologická rozprava měla praktický rozměr v ožehavém problému přestupu (*transitus*), tzn. zda je možné přestoupit z jedné observance do druhé. Do diskuse se zapojili především Anselm z Havelbergu,¹⁹³ nejprve člen magdeburské větve řádu a pozdější biskup a nakonec metropolita z Ravenny, a ve stejné době píšící Filip z Harvengu. Všeobecně byly přestupy řeholníků tolerovány, pokud tito směřovali k přísnějšímu řádu. Otázka byla, který typ života byl přísnější, tedy i lepší. Anselm ve své *Epistola apologetica pro ordine canonicorum regularium*,¹⁹⁴ adresované benediktinskému opatovi Egbertovi z Huysburgu, tvrdil, že správně žijící řeholní klerik stojí vždy výše než mnich. Argumentuje tím, že důležitost v tomto případě nezaručuje stáří nebo přísnost daného způsobu života, ale jeho využití a potřeba pro společenství. Právo na *cura animarum* odůvodnil Anselm kněžským svěcením a právo kázat podle něj ospravedlňovalo následovaný ideál *vita apostolica*. Argumentuje zde Novým zákonem, kde Ježíš vedl jak kontemplativní tak aktivní život. Důraz je zde kladen na Kristův mistrovský úřad – *officium docendis* – které si člověk nemůže vybrat, ale je do něj zvolen bližními, pokud je ho hoden. Kazatelství i duchovní správu chápal Anselm jako péči o bližní.¹⁹⁵ Přesto byla do příchodu mendikantů tato angažovanost řeholních kanovníků většinou hodnocena jako něco zvláštního a vzbuzujícího pozornost.

¹⁹³ K jeho osobě viz: LEES, Jay T.: *Anselm of Havelberg. Deeds into words in the twelfth century*. Leiden, New York, Köln 1998; EDYVEAN, Walter: *Anselm of Havelberg and The Theology of History*. Roma 1972.

¹⁹⁴ PL 188, sl. 1117-1140.

¹⁹⁵ BOMM, Werner: *Augustinusregel, professio canonica und Prämonstratenser im 12. Jahrhundert. Das Beispiel der Norbert-Viten, Philipps von Harvengt und Anselms von Havelberg*, in: MELVILLE, Gert – MÜLLER, Anne (Hrsg.): *Regula Sancti Augustini. Normative Grundlage differenter Verbände im Mittelalter*. Paring 2002; TÝŽ: *Anselm von Havelberg, Epistola apologetica - Über den Platz der "Prämonstratenser" in der Kirche des 12. Jahrhunderts*, in: CRUSIUS, Irene – FLACHENECKER, Helmut (Hrsg.): *Studien zum Prämonstratenserorden*. Göttingen 2003, s. 107-183.

3.3 Uniformitas, nebo diversitas?

„Ut autem inter abbatias unitas indissolubilis pereptuo perseveret, stabilitum est primo quidem ut ab omnibus regula uno modo intelligatur, uno modo teneatur.“¹⁹⁶

Kontrast mezi mnohostí a jednotou nebyl jen problémem v rámci celé církevní reformy,¹⁹⁷ ale zásadně se dotýkal všech větších mnišských a kanovníckých řádů již od dob Cluny.¹⁹⁸ Jörg Oberste mluví o diverzitě jako o hlavním problému premonstrátů.¹⁹⁹ Tento rozpor mezi centrem a regiony a mezi zněním statut a realitou ovšem není zřetelný jen u řádu svatého Norberta, ale také např. u cisterciáků.²⁰⁰

Cisterciáci řídící se řeholí Benedikta z Nursie, která byla mnohem obsáhlejší a konkrétnější než *Ordo monasterii*, inspirovali Hugem z Fosse nově tvořenou premonstrátskou organizaci – vedle některých liturgických zvyklostí – hlavně modelem generální kapituly a plošné vizitace generálním opatem. Obě tyto instituce, které se ve statutách plně rozvinuly v polovině 12. století, měly za úkol především udržovat uniformitu. Příkázání jednoty se pak u premonstrátů objevuje v každé redakci řádových statut od 12. do 16. století.²⁰¹ Tyto akcenty byly namířeny nejen proti magdeburské větvi, ale také, a později především, proti deviaci v řádu obecně. Otázkou je, zda byla uniformita v tak velké a stále rostoucí organizaci a za stávajících politických podmínek, technických a komunikačních možností vůbec dosažitelná. Časté upomínky papežů nasvědčují tomu, že účast na výročních kapitulách nebyla vždy uspokojující. Brzy se vzdálenějším fundacím dostalo privilegií, kdy musely zachovávat aspoň předem daný rytmus ve svých cestách do centra řádu. Systém cirkárií, zavedený za opata Filipa z Prémontré, i když později převzat většinou řádů kanovníckých i mnišských, v sobě skrýval nebezpečí regionalizace.²⁰² Inocenc III. v listu Filipovi z roku 1161 opata varuje před zavedením systému cirkárií v době schizmatu.²⁰³ Odráží se tu obava papeže z toho, že by nemusely všechny cirkárie následovat příklon Prémontré k jeho straně proti císaři. Jak se

¹⁹⁶ GRAUWEN – LEFÈVRE: *Les statuts*, s. 34.

¹⁹⁷ CONSTABLE: *The Reformation*, s. 44-87.

¹⁹⁸ WOLLASCH, Joachim: *Zur Verschriftlichung der klösterlichen Lebensgewohnheiten unter Abt Hugo I. von Cluny*, *Frühmittelalterliche Studien* 27, 1993, s. 317-349.

¹⁹⁹ OBERSTE: *Visitation*, s. 232.

²⁰⁰ Viz ELM, Kaspar: *Mythos oder Realität? Fragestellungen und Ergebnisse der neueren Zisterzienserforschung*, in: KNEFELKAMP, Ulrich (Hg.): *Zisterzienser. Norm, Kultur, Reform – 900 Jahre Zisterzienser*. Berlin, Heidelberg 2001, s. 3-9 a další tamtéž.

²⁰¹ OBERSTE: *Zwischen*, s. 229.

²⁰² DOLISTA, Karel: *Die Triennial- und Annualkapitel der sächsischen Zirkarie des Prämonstratenserordens*, *AP* 50, 1974, s. 70-111.

²⁰³ PL 200, sl. 614-615.

později ukázalo, byla to obava zcela oprávněná. Generální kapitula (dekrety) i statuta zakazovaly provinční kapituly, ale bez většího úspěchu. V mnoha ohledech tak premonstrátské kanonie fungovaly v komplexních decentralizovaných strukturách a nebyly organizačně ani duchovně fixovány jen na Prémontré,²⁰⁴ jak by se mohlo pod dojmem normativních pramenů zdát. To platilo jak o některých západoevropských řádových domech jako např. Steinfeld, Bolanden, Wadgassen, tak ve zvýšené míře o okrajových oblastech řádu, mezi které ve 12. století patřily i české země. V prvním případě sehrála svou roli „překotná“ reformace již existujících institucí, které se plně nevyvázaly z vlivu a zvyků původního klášterního svazu – za příklad je zde možné uvést kanonii Springiersbach.²⁰⁵ V druhém případě byla na vině velká vzdálenost mezi mateřským a dceřinými kláštery.

Protože centralizace nedosáhla stupně, jaký by si snad představitelé generální kapituly představovali, byl řád mj. atraktivním partnerem pro světskou moc, která si mohla snáze získat podporu jednotlivých institucí nebo regionálních uskupení. Díky své angažovanosti v duchovní správě a kázání byli právě premonstráti silnými partnery (nebo protivníky) Štaufů a dalších rodů, příp. papežství v politickém boji.

3.4 Šíření premonstrátů, polohy řádových domů, počet a původ kanovníků

„Igitur religio per eum renovata maxima coepit habere incrementa, et ubique terrarum diffusa est, adeo ut nulla fere provincia sit in partibus Occidentis, ubi ejusdem religionis congregationes non inveniantur.“²⁰⁶

Od založení Prémontré roku 1120 do Norbertovy smrti roku 1134 vzniklo 68 premonstrátských domů, většina z nich jako dvojkláštery.²⁰⁷ V tomto procesu zafungovalo hned několik krystalizačních center – Prémontré pro severní Francii, Cappenberg pro Vestfálsko, Floreffé pro Brabantsko až do ústí Rýna a pro Lotrinsko.²⁰⁸ Po roce 1126 se novým centrem stal Magdeburk a přidala se švábská oblast s centry Ursberg, Rot a

²⁰⁴ OBERSTE: *Visitation*, s. 237.

²⁰⁵ To potvrzuje některé teorie rozporuplně přijímané knihy Američanky Constance H. Bermanové, která na raných cisterciáckých klášterech dokazuje, že se více než o pevnou organizaci jednalo o komunitu domů sdílejících podobné normativní texty, srov. BERMAN, Constance H.: *The cistercian Evolution. The Invention of a Religious Order in Twelfth-Century Europe*. Philadelphia 2000.

²⁰⁶ PL 188, sl. 1155.

²⁰⁷ Srv. Příloha 2.

²⁰⁸ Přibližný přehled o řádových domech poskytuje publikace Norberta Backmunda, BACKMUND: *Monasticon Praemonstratense*.

Roggenburg. Důležitá kanonie byla Wilten u Innsbrucku a několik vzdálenějších domů na Loire, u Ženevského jezera a Vratislavi. Patrný je tedy pohyb ze západu na východ.²⁰⁹ V období mezi smrtí Norberta a úmrtím Huga z Fosse roku 1161 došlo k největšímu premonstrátskému rozmachu, kdy se řád rozšířil takřka po celé Evropě, od Itálie, přes Španělsko, Normandii, Flandry, Anglii, Švédsko po Polsko. V té době bylo založeno na 140 řádových domů. Kromě expanze do nových oblastí došlo také k zahuštění regionů, ve kterých už premonstráti byli dříve. V říši se tak uzavírá linie Rýn – Mohan a ve východních oblastech vznikla nová těžiště v Čechách a Polsku. Na blízkém východě vznikla dvě založení ve Svaté zemi a v Pobaltí v Rize. Itálie nadále zůstane bez většího počtu domů, kdežto v Anglii a Španělsku se premonstráti dále rozrůstali. Severní pobřeží a Dánsko zůstaly bez fundací. Od roku 1162 do roku 1200 vzniklo dalších 90 institucí, ale kromě Fríska se nejednalo o nově řádem objevené regiony. Celkově vzniklo ve 12. století na 300 založení. Trend je dále sestupný, když ve 13. století vzniklo 110 domů – z toho 30 v Uhrách – ve 14. století jen 6, v 15. století 4, v 16. století jen dva. Obnovený zájem zažil řád ve Francii a Španělsku až v 17. století, kdy bylo založeno 11 nových domů. Celkem bylo do 18. století položeno přibližně 430 fundací.²¹⁰

Otázkou zůstává, kolik domů vytvořilo zcela nové fundace a kolik bylo reformovaných starších institucí. A dále v jakém počtu reformovaných domů byl původní konvent nahrazen premonstrátou jako u Naší Milé Paní v Magdeburku a v kolika kanovníci příp. mniši plynule přešli pod premonstrátské představené. Úsudek Irene Crusius, že není znám žádný případ nahrazení kolegiátní kapituly na řeholní kapitulou, nebo její konverze k premonstrátům, považuji vzhledem k dnešnímu stavu bádání a výpovědní hodnotě dosud používaných pramenů o řádu po roce 1126 za přinejmenším unáhlený. Autorčin názor, že je třeba zkoumat, zda premonstrátské fundace nepřebíraly funkce starších kapitul, je na druhou stranu velmi podnětný. Bylo tomu tak jistě v Magdeburku, kde Norbert budoval reformní kapitolu jako opozici ke katedrální instituci, kterou ovládala místní šlechta a také v některých dalších biskupských sídlech pod magdeburskou arcidiecézí. Tam pak byly zakládány premonstrátské kanonie ve městech. Ovšem je nutné dodat, že instituce saské větve plnily pro arcibiskupa širokou škálu funkcí od správy biskupství po kolonizaci a tím se přeci jen lišily od zbytku řádu. Jednalo se však o velkou výjimku? V ostatních oblastech byly premonstrátské domy zakládány většinou na venkově, ale v porovnání s cisterciáky tu nebyl tak silný tlak na

²⁰⁹ CRUSIUS, Irene: *Prämonstratenser als Forschungsaufgabe*, in: CRUSIUS, Irene – FLACHENECKER, Helmut (Hg.): *Studien zum Prämonstratenserorden*. Göttingen 2003, s. 11-32, zde 22 an.

²¹⁰ Přesnější rozbor pro období do roku 1150 podal KROLL, Hildegard: *Expansion und Rekrutierung der Prämonstratenser 1120-1150*, AP 54, 1978, s. 36-56.

fundace v „pustině“. Mnoho kanonií vzniklo místo nebo poblíž šlechtických sídel, a zvláštním případem se tu zdá být fundace u měst, často sídel biskupských a arcibiskupských stolců, se kterými měly premonstrátské ústavy živé vztahy. V době pozdějšího rozmachu měst se tak kanonie stávaly součástí urbanistického organismu – Hamborn u Duisburgu, Strahov u Prahy, Dünnwald u Kolína nad Rýnem, apod.²¹¹

Ještě obtížnějším problémem je určit počet a stavovský původ premonstrátských kanovníků ve 12. století. Pokusil se o to skoro před třiceti lety Hildegard Kroll, ale jeho závěry vzhledem k nedostatečné informovanosti autora o říšské společnosti cílové doby nelze bez výhrad přijmout. Novější výsledky se pak týkají jen malého počtu jednotlivých založení.²¹² Počty členů jednotlivých institucí středověké prameny, jež chvalořečily reformní snahy silně nadnášejí. Pokud jako podmínku ke vstupu do řádu předpokládáme status klerika a jako minimální počet kanovníků dvanáct na jednu fundaci, pak při výše zmíněné rychlosti zakládání by muselo z několika málo původních kanonií do roku 1132 vyjít na 820 kleriků různých svěcení. Z toho plyne, že ne všechny fundace byly plně obsazeny, protože je těžké si představit tolik svěcenců, kteří by opustili své prebendy při rekrutování ze světského kléru. Nepochybně tak řadová představení vyvolávali na nové členy a to i konvrše velký tlak, aby se v co nejkratší době – noviciát zde byl asi zkracován z předepsaného roku – vzdělali a obdrželi svěcení. To s sebou neslo oproti cisterciákům existenciální nutnost, aby kanonie disponovaly školou a dobře vybavenou knihovnou, což založení jako Arnstein, Windberg nebo český Strahov potvrzují.²¹³ Zjistit původ kanovníků je také velmi obtížné. Pro 12. století můžeme počítat jen s úzkou skupinou zjistitelných členů,²¹⁴ většinou představených, kde dominuje vysoká i nízká šlechta – přibližně v poměru 2:4²¹⁵ – a říšská ministerialita. Podobný výsledek bychom pravděpodobně dostali při výzkumu původu zakladatelů kanonií, kde je těžko oddělit šlechtu a biskupy, protože jednak často na založeních spolupracovali a jednak se vysoká říšská církevní hierarchie většinou rekrutovala právě z urozené části společnosti. Řadová premonstráti, tedy většina kanovníků, kteří v pramenech 12. století nevystupují, pak pocházeli z nižších pater středověké společnosti.

²¹¹ EHLERS-KISSELER, Ingrid: *Die Anfänge der Prämonstratenser im Erzbistum Köln*. Köln, Weimar, Wien 1997, s. 299-471.

²¹² KROLL: *Expansion*, s. 41-54.

²¹³ KRINGS: *Das Prämonstratenserstift Arnstein*, s. 213 an, s. 322 an; SCHMID, Alois: *Zwischen Mönchskese und praktischer Seelsorge*, in: FLACHENECKER, Helmut – CRUSIUS, Irene (Hg.): *Studien zum Prämonstratenserorden*, Göttingen 2003, s. 543-565; PRAŽÁK: *K existenci strahovského skriptoria*, s. 51-58.

²¹⁴ Např. seznam kláštera Clarholz udává pro 12. století jen dvě jména a bohatší rejstřík se objevuje až po roce 1200, HONSELMANN, Wilhelm: *Adlige Chorherren. Verzeichnis der Mitglieder des Clarholzer Konventes*, in: *Clarholtensis Ecclesia. Forschungen zur Geschichte der Prämonstratenser in Clarholz un Lette (1133-1803)*. Paderborn 1983, s. 75-126.

²¹⁵ KROLL: *Expansion*, s. 53. Využito vzorku asi 72 jedinců do roku 1150.

3.5 Dvojkláštery a ženská založení

„(...) ita ut etiam artiolem et districtiorem in eius monasteriis videamus esse conversationem feminarum quam virorum.“²¹⁶

Autoři Vity A a Vity B byli nepochybně členové premonstrátského řádu a snažili se realitu zakladatelské doby co nejvíce připodobnit době, ve které psali, tedy i tehdy platným řádovým předpisům. V obou textech tak nenacházíme příliš zmínek o ženách. Jinak je tomu u Hermanna z Tournai, který se ženské složce v raném premonstrátském svazu věnuje obšírně a své zprávy verifikuje tvrzením, že mu o těchto událostech vyprávěl sám opat Hugo z Fosse.²¹⁷ Zpravuje nás o významném podílu žen nejen v prvotní Norbertově komunitě v Prémontré vytvořené podle společenství rané církve, ale také o stavu v době sepsání jeho díla, v letech 1142 až 1146.²¹⁸ Hermann mluví o počtu 10000 žen, které prý byly v jeho době členkami řádu. Dlely údajně v přísné klauzuru a askezi, oblékaly – na rozdíl od jiných jeptišek – prosté vlněné šatstvo,²¹⁹ při vstupu do řádu jim byly ostříhány vlasy až k uším; byly mezi nimi ženy ze všech společenských vrstev, všech věkových skupin.²²⁰ I když jsou počty tradičně silně nadsazené, není pochyb o zastoupení druhého pohlaví a jeho velkém významu v rámci řádu. Z první redakce statut plyne reálná domněnka, že všechny rané domy premonstrátů byly založeny jako dvojkláštery (Doppelkloster) – muži a ženy tvořily jedno duchovní, právní a hospodářské společenství žijící pod vedením opata na jednom místě, které bylo zdí rozděleno na dva konventy.²²¹ Život v ženské části byl velmi podobný mužskému konventu – v čele stála převorka, která ostatní sestry pověřovala úkoly jako byla práce u stolu, dohled na různé manuální práce, péče o nemocné apod. Protože konvent žil v přísné klauzuru, tak se o některé jeho potřeby starali konvršové ve větší míře než u mužských založení. Jedná se především o činnosti mimo budovy kláštera. Také služba v infirmariu byla u sester omezena pouze na nemocné ženy. Statuta předpokládala, že většina sester uměla číst i psát a měla aspoň základní znalosti latiny. K vzdělávání tu byla k dispozici interní škola, kam byly dávány často dívky velmi mladé. Z knih jim byly zpřístupněny především modlitební příručky, pokud ale některá

²¹⁶ MGH SS XII, s. 659.

²¹⁷ Tamtéž.

²¹⁸ Heslo *Hermann v. Tournai*, in: Lexikon des Mittelalters, CD-ROM vydání.

²¹⁹ O důležitosti symboliky barvy hábitu u premonstrátů viz SCHREINER: *Mönchtum*, s. 272.

²²⁰ WILMANS: *De Miraculis*, s. 657 a 659.

²²¹ KRINGS, Bruno: *Die Prämonstratenser und ihr weiblicher Zweig*, in: FLACHENECKER, Helmut – CRUSIUS, Irene (Hg.): *Studien zum Prämonstratenserorden*, Göttingen 2003, s. 75-105, zde s. 77.

kanovnice získala před vstupem do řádu hlubší vzdělání, pak mohla s povolením opata číst o svátcích také jinou literaturu. V kanoniích Marienthal a Enkenbach jsou dokonce doložena rozvinutá skriptoria. Kromě opata a provisor, který spravoval majetek založení, neměl nikdo k sestrám přístup a tito dva jmenovaní jen ve společnosti dvou nebo tří starších konvršů.

Od třicátých let 12. století se objevuje tendence rozpouštět dvojkláštery a zakládat speciální ženské instituce, nebo rozptýlit kanovnice na dvory, které mužská kanonie vlastnila. V roce 1138 jsou sestry z Prémontré přesunuty do poblíž ležícího Fontenelle, kde zůstávají pod disciplinárním i hospodářským dohledem opata Prémontré.²²² Důvodů pro takové počínání bylo zřejmě několik:

1. velký počet žen, které vstupovaly do řádu a proto nedostačující kapacita dvojkláštera
2. zvyk celých rodin vstupovat do řádu, kdy bylo nutné striktněji oddělit jednotlivé příbuzné²²³
3. nahrazení zakladatelské generace novými představenými ve vedení řádu i jednotlivých domů, kteří chápali řád více institucionálně a snažili se vyhovět „moderním trendům“ pocházejícím především od cisterciáků²²⁴

V reakci na tyto problémy byly dvojkláštery přeměňovány, nebo nové ženské fundace vytvářeny ve dvou typech:

- a) Ty, které byly založeny v malé vzdálenosti od mužské fundace a byly mužskou kanonií materiálně zaopatřeny a s ní těsně spjaty. Většinou se jednalo o malá založení.²²⁵ Dočasně např. Hellenthal a Wehr se Steinfeldem.
- b) Ostatní, které byly materiálně vybaveny převážně panovníkem, šlechtou a později patriciátem a byly založeny ve větší vzdálenosti od mužské kanonie. Stále ale fungovaly jako součást mužské instituce a podléhaly její duchovní i hospodářské kontrole. Např. Dünnwald a Steinfeld.

Většina ženských založení druhého typu vznikala na území Brabantska, Fríska, Vestfálska, středního Německa a českých zemí.²²⁶ Asi na počátku 70. let vydala generální

²²² MGH SS XII, s. 657.

²²³ Ludvík z Arnsteinu přestavěl roku 1139 svůj hrad na premonstrátský klášter a vstoupil do řádu se svou ženou, kaplanem, komořím a pěti vojáky, WIDMANN, Simon (Hg.): *Vita Ludovici de Arnstein*, *Annalen des Vereins für nassauische Altertumskunde und Geschichtsforschung* 17, 1882, s. 254-255.

²²⁴ K postavení žen v cisterciácké organizaci viz CONSTABLE: *The Reformation*, s. 72 an. Pozdější vývoj ilustruje na konkrétním případě Wormsu nejnovější práce Christine Kleinjung, KLEINJUNG, Christine: *Frauenklöster als Kommunikationszentren und soziale Räume. Das Beispiel Worms vom 13. bis zum Beginn des 15. Jahrhunderts*. Korb 2008.

²²⁵ KRINGS: *Die Prämonstratenser*, s. 82.

²²⁶ BACKMUND: *Monasticon*, passim.

kapitula v Prémontré nařízení, aby nebyly do řádu přijímány další ženy.²²⁷ Tento dekret je problematický hned z několika důvodů. Byl vydán v období schismatu, kdy se řád nechoval jednotně, ale podléhal rozkolu mezi císařem a papežem. Také po jeho vydání nesledujeme nějaký drastický úbytek ženských kanonií, resp. počet dvojklášterů klesá jen v rámci nastoupeného trendu. Nezpochybnitelný je ovšem tlak proti zakládání nových ženských institucí, případně přijímání starších institucí v rámci premonstrátských nařízení reformovaných.²²⁸ Také přijímání nových kanovnic bylo svázáno přísnějšími pravidly.²²⁹ Nakládání s ženskou větví přesto nebylo pro generální kapitulu jednoduchou záležitostí, protože kanovnice byly ve větší míře než jejich bratři svázány s konkrétními rody, které většinou fundaci podporovaly.²³⁰ Dopis papeže Alexandra III. pro arcibiskupa z Remeše a biskupa z Laonu z roku 1178 dokumentuje případ, kdy odmítnutí přijetí šlechtické dcery vedlo ke mstě jejího otce, která stála řád velké peníze.²³¹ Další nařízení týkající se sester se objevuje až v redakci statut z roku 1236.²³² Dalekosáhlé rušení konventů kanovnic nastává po téměř celé Evropě v druhé polovině 13. století. Důvody mohly být hospodářské – sestry pro svou obživu potřebovaly větší počet konvršů a právě v této době jejich počet v reformních řádech rapidně klesá, když kláštery obecně přecházejí na rentové ekonomiky.²³³ Na druhou stranu kláštery, které dále fungovaly, se čím dál tím více osamostatňovaly, což se projevovalo například vlastní pečeti.

Vývoj vztahu Prémontré a generální kapituly k ženám téměř kopíruje obecný trend v rámci reformních hnutí 12. století.²³⁴ Nové směry nejprve umožnily širší uplatnění žen v církvi a využívaly ve velkém množství dvojklášterů nebo formy provizií u mužských fundací. Zřejmě pod vlivem cisterciácké organizace, která dlouho odolávala tlaku zbožných žen, a názorů Bernarda z Clairvaux, který jinak projevoval velkou starost o spásu slabšího pohlaví, byly ženy stále více omezovány a v mnoha řádech a kongregacích zcela vyloučeny z podílu na zbožném životě. Ženské instituce bývaly obehnány zdí a efektivněji separovány od bratrů i laického světa. Tyto nálady živily hojně opisované zprávy o několika opravdových „nepřístojnostech“, ke kterým došlo např. v klášteře Watton, nebo o kterých nás zpravuje

²²⁷ KRINGS: *Das Ordensrecht*, s. 195 an, č. 3.

²²⁸ Nové fundace přesto vznikají, např. roku 1197 Schillingskapellen u Bonnu a roku 1198 Weiherkloster u Kolína nad Rýnem etc.

²²⁹ KRINGS: *Das Ordensrecht*, s. 203, č. 28.

²³⁰ KRINGS: *Die Prämonstratenser*, s. 87.

²³¹ LOHRMANN, Dietrich (Hg.): *Papsturkunden in Frankreich. Neue Folge* 7. Göttingen 1976, č. 359.

²³² LEFÉVRE: *Les Statuts*, s. 112-115.

²³³ CHARVÁTOVÁ, Kateřina: *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420 I*. Praha 1998, s. 50.

²³⁴ CONSTABLE: *The Reformation*, s. 65-74.

Jacques z Vitry.²³⁵ Ženy vytlačené z oficiálních struktur tak v dalších stoletích tendovaly k neoficiálním duchovním koncepcím, jakými byly bekyně.

3.6 Premonstrátský hospodářský model

„Je to zvláštní, ale možné to je. Peníze se rozhazují tak šikovně, že se množí.“²³⁶

Cisterciák Caesarius z Heisterbachu ve svých Dialozích v knize *De Tentatione* vypráví exemplární příběh o proboštovi Oldřichovi (*Ulricus*) z premonstrátského Steinfeldu, který nadřadil spásu duše jemu podřízeného konvrše nad ekonomický zisk kláštera.²³⁷ Jistým způsobem toto mravoučné povídání odráží reálný rozpor, který museli řádoví reformátoři řešit – sice stojí psáno, že snáze projde velbloud uchem jehly než bohatý do Božího království, ale na druhou stranu prosperující klášter odrážel Boží přízeň.

Podle statut z poloviny 12. století se mají premonstrátské kanonie vzdát příjmů z cel a berní, poplatků plynoucích z výkonu duchovní správy a z fojstství nad cizími statky. K těmto zapovězeným ziskům ještě patřily desátky.²³⁸ I zde se jednalo spíše o zbožné přání, když porovnáme realitu jednotlivých založení. Podobná nařízení ze statut postupem času vymizela.

Na příkladu Prémontré je možno sledovat snahy o získání větších území a jejich scelení se souhlasem šlechty a s pomocí papežských privilegií. I za cenu ničení původních usedlostí byl majetek kláštera reorganizován podle používaného premonstrátského modelu,²³⁹ který se, jak tvrdí Helmut Flachenecker, zpočátku lišil od jiných klášterních svazů²⁴⁰ a v centrálních oblastech řádu původně předběhl i cisterciáky. Premonstráti získávali v průběhu let pozemky dary i koupěmi a snažili se o to, co nejrychleji zaokrouhlit pozemky kolem svých center. Základní jednotkou, kterou statuta zmiňují od 40. let 12. století, byla *curia* nebo *exteriora*. Ze skromného dochování pramenů²⁴¹ vystupuje dále funkce *provisor exteriorum*,

²³⁵ CONSTABLE, Giles: *Aelred of Rievaulx and the Nun of Watton: An Episode in the Early History of the Gilbertine Order*, in: BAKER, Derek (Ed.): *Medieval Woman*. Oxford 1978, s. 205-226; HINNEBUSCH, John F. (Ed.): *The Historia Occidentalis of Jacques de Vitry. A critical edition*. Fribourg 1972, s. 117, s. 133-135.

²³⁶ Bernard z Clairvaux. *Malby, sochy, zlato a stříbro v kláštorech*, in: ŠOUREK, Petr (Ed.): *Skutky opata Sugera*. Praha 2003, s. 127-130, zde s. 129.

²³⁷ Text se bohužel nenachází ve výběru Jany Nechutové, viz Příloha 1.

²³⁸ VAN WAEFELGHEM: *Les Premiers*, s. 45 an.

²³⁹ U cisterciáků docházelo k umělému vytváření neobydlených území, CONSTABLE: *The Reformation*, s. 34.

²⁴⁰ FLACHENECKER, Helmut: *Grundzüge der Wirtschftsverwaltung von Prämonstratenserstiften*, in: LORENZ, Sönke – MEYER, Andreas – BAUER, Dieter R. (Hrsg.): *Stift und Wirtschaft. Die Finanzierung geistlichen Lebens im Mittelalter*. Ostfildern 2007, s. 45-59, zde s. 47.

²⁴¹ Centrální prameny řádu jsou v hospodářských tématech obzvláště strohé a na úrovni regionů jsou zpracovány jen některé fundace (např. WIELAND, Georg: *Konversen im Prämonstratenserstift Wißnau*, *Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte* 22, 2003, s. 145-159; TÝŽ: *Besitzgeschichte des Reichsstiftes Weißenau*, in:

nazývaná také *cellerarius exteriorum* – ten dozíral na hospodářské dvory a byl vedoucí osobou vlastního hospodářství kláštera. Mohl být laikem i klerikem, měl disciplinární moc nad konvrši a dohlížel na řemeslníky, zemědělce i personál starající se o zvířata. Měl také kontrolní povinnost nad účty a musel je předkládat opatovi a celeráři.²⁴² Statuta podporovala vedení účetních kvatern, aby se hospodaření zprůhlednilo.²⁴³ Vedení hospodářství bylo zaměřené na vypočitatelnost, snahu vytvořit přebytky (na prodej z městských dvorů) a na schopnost plánovat.²⁴⁴ Bohužel většina vhodných pramenů pro výzkum těchto otázek často dalece přesahuje časový rámec předkládané práce. Podobně jako v českých zemích, i v německých oblastech se větší počet dochovaných a zdokumentovaných urbářů a jiných diplomatických písemností dotýkajících se ekonomie objevuje až v druhé polovině 14. století. Pro dřívější dobu je možné zkoumat spíše jednotlivá privilegia. Bula Inocence II. z roku 1134 dovozovala na dvorech a grangiích zakládat kaple – dbalo se tak na duchovní zaopatření konvršů a nájemných pracovníků (*mercenarii*) a zkrátila se tak i doba, kterou potřebovali, aby se dostali k nejbližšímu kostelu.²⁴⁵ Roku 1155 následovalo osvobození od desátků a roku 1177 byly klášterní dvory osvobozeny od povinnosti hostit biskupy.²⁴⁶ Již roku 1138 vlastnilo Prémontré 26 dvorů na území tří diecézí, přičemž dva dvory se nacházely ve městech a sloužily jako odbytíště pro tamější trh. Další intenzifikací hospodářství v této době vznikaly klášterní velkoprovozy nového typu, jak tvrdí Helmut Flachenecker, u premonstrátů dříve než u cisterciáků s jejich systémem grangií.²⁴⁷ Základní pracovní silou byli konvršové, což vedlo k již zmíněné přestavbě krajiny, kdy byli původní obyvatelé vystěhováváni, v ideálním případě na kvalitativně odpovídající půdu. Nekrologium z kláštera Ilbenstadt udává do roku 1270 počet 1025 konvršů, který dále vzrostl na 1125 – z toho bylo 670 žen.²⁴⁸ Laičtí bratři pracovali na dvorech, u kláštera, vykonávali nejrůznější zemědělské práce a řemesla a obstarávali převoz a komunikaci. Jak stojí ve výše zmíněném exemplu – o premonstrátské konvrše měl zájem sám Rainald z Dasselu, arcibiskup kolínský.²⁴⁹ V případě ženských

EITEL, Petr (Hg.): *Weißenu in Geschichte und Gegenwart*. Sigmaringen 1983, s. 107-218); navíc nemůžeme počítat s univerzální terminologií ani v panovníckých listinách, takže určení náplně jednotlivých termínů je odvislé od konkrétní doby a místa.

²⁴² VAN WAEFELGHEM: *Les Premiers*, s. 74.

²⁴³ LOHRMANN, Dietrich: *Die Wirtschaftshöfe der Prämonstratenser im hohen und späten Mittelalter*, in: PATZE, Hans (Hg.): *Die Grundherrschaft im späten Mittelalter I*. Sigmaringen 1983, s. 205-240, zde s. 211.

²⁴⁴ FLACHENECKER: *Grundzüge*, s. 48.

²⁴⁵ PL 179, sl. 205.

²⁴⁶ LOHRMANN, Dietrich: *Die Wirtschaftshöfe*, s. 208 an.

²⁴⁷ FLACHENECKER: *Grundzüge*, s. 49.

²⁴⁸ CLEMM, Ludwig: *Das Totenbuch des Stifts Ilbenstadt*, Archiv für Hessischen Geschichte Neue Folge 19, 1936, s. 169-274.

²⁴⁹ Reinhard Schneider ukázal (SCHNEIDER, Reinhard: *Vom Klosterhaushalt zum Stadt- und Staatshaushalt. Der zisterziensische Beitrag*. Stuttgart 1994, s. 28-91), že pro své logistické a organizační schopnosti byli

konventů konvršové pochopitelně získávali na důležitosti, protože sestry dodržovaly přísnou klauzuru. Kromě konvršů žili u dvorů také poddaní kláštera, kteří byli konvršům většinou subordinováni.

V řádovém hospodářství docházelo dokonce ke konkurenci mezi řády, takže bratrská smlouva mezi cisterciáky a premonstráty z roku 1142²⁵⁰ - potvrzená roku 1153 – obsahovala především ekonomická opatření: minimální vzdálenost konventů byla určena na 4 míle a kurií na 1 míli; vzájemné nároky na desátky byly zrušeny; případné spory měla řešit generální kapitula. Dokument byl mimo jiné zpečetěn Hugem z Fosse a Bernardem z Clairvaux.

Z deseti Flacheneckerem zkoumaných institucí, ke kterým je k dispozici zpracovaný pramenný materiál kolem roku 1200, má největší majetek Prémontré s 26 a nejmenší Obermarchtal se čtyřmi dvory, přičemž průměr se pohybuje kolem desítky dvorů na klášter. Ne vždy byly tyto dvory vkročením na nové území. Georg Wieland předpokládá, že ve švábské cirkárii mnohdy draze vydržované dvory mimo hlavní dominium klášterů tvořily regionální zásobovací a komunikační systém premonstrátských domů podél důležitých cest.²⁵¹

Postupem času se hospodářské systémy cisterciáků a premonstrátů srovnávaly. Důležitým rozdílem, především v době krize, bylo, že premonstráti od 13. století ve velké míře získávali farní kostely a kaple,²⁵² které byli schopni osadit vlastním personálem a tak si *ad hoc* vytvořit nový zdroj příjmů. Cisterciáci své inkorporované fary museli spravovat skrz vikáře vně řádu. Aktivní duchovní správa tak byla místy odvislá od aktuální hospodářské situace. Hospodářský model vytvořený reformními řády, který ovšem zároveň čerpal ze starších předloh jako Cluny, byl do příchodu mendikantů přijat i benediktinskými kláštery a dalšími organizacemi. Podobně pak instituce prožívaly odklon od konvršského systému ke konci 13. století, přechod na rentový (zákupní) model a hospodářskou (agrární) krizi ve 14. století.

cisterciáctí konvršové využívání biskupy, šlechtou i panovníkem. Přes zatím nedostatečný výzkum to můžeme předpokládat také pro premonstráty, FLACHENECKER, *Grundzüge*, s. 58-59.

²⁵⁰ O rok dříve ji premonstráti uzavřeli s Cluny, viz ELM, Kasper: *Hugo von Fosses Erster Abt von Prémontré und Organisator des Prämonstratenserordens*, in: FLACHENECKER, Helmut – CRUSIUS, Irene (Hg.): *Studien zum Prämonstratenserorden*, Göttingen 2003, s. 35-55, zde s. 49.

²⁵¹ WIELAND: *Besitzgeschichte*, s. 147.

²⁵² U významnějších kanonií to bylo již ve 12. století.

4. Zakladatelská činnost Steinfeld – Dünnwald

4.1 Eiflia Sacra

*Mit diesen großen, berühmten Namen wird in der Tat große Geschichte lebendig, steht der Raum von Eifel und Ardennen im Zentrum politischen, kulturellen und geistig-religiösen Geschehens.*²⁵³

4.1.1 Mateřský dům v pohoří Eifel

Podle nejstarší dochované zprávy byla *Steinueldensis ecclesia*²⁵⁴ založena jistým Sibodem a vysvěcena kolínským arcibiskupem Wichfriedem za časů krále Jindřicha I.²⁵⁵ Toto tradované vyprávění, zaznamenání ve 12. století historickým pramenem, bylo v pozdním středověku konkretizováno na rok 920. Tomuto datu bylo také přiřazeno připojení kláštera benediktinek. Friedrich W. Oediger, který tyto údaje korigoval na základě dalších pramenů, došel k závěru, že na místě byl nejprve založen kostel, rok blíže neurčuje, a až později, nejspíše po roce 1069, zde byl založen benediktinský klášter. Podle jeho zjištění se jméno Sibodo objevuje jak v 10. století, tak ve století následujícím, kde patří do rodu hrabat z Are, jak zmiňují novější prameny.²⁵⁶

Konkrétněji se Steinfeld objevuje ve zlistinném záznamu o kolínské diecézní synodě z roku 1121.²⁵⁷ Arcibiskupa Friedrich I. zde potvrzuje, že dostal od svého přívržence hraběte Theodericha z Are *monasterium Steinveldense* v kraji Eifel se vším příslušenstvím, který Theoderichovi předci vystavěli, ale který z nedbalosti jeho představených téměř zanikl. Se souhlasem šlechtice a po poradě s věrnými sem chtěl arcibiskup přivést řeholní kanovníky.²⁵⁸ Jedná se tu o přenesení Steinfeldu z rodové domény na arcibiskupství s vyloučením veškerých nároků místního biskupa. Klášteru je dána svobodná volba představeného a dvě farnosti, kam můžou laikové přicházet pro svátosti. Fojetem zůstal Theoderich z Are, ale jeho příjmy z tohoto práva byly pevně stanoveny. Z toho jasně plyne, že šlechtická rodina se zde pod vlivem reformního přístupu vzdávala práva vlastnického kostela

²⁵³ HEYEN, Franz-Josef: *Klöster und Stifte in der Eifel. Eine Umschau als Einleitung*, in: MÖTSCH, Johanne - SCHOEBEL, Martin (Hg.): *Eiflia Sacra. Studien zu einer Klosterlandschaft*. Mainz 1994, s. 1-27, zde s. 3.

²⁵⁴ Dnešní salvatoriánský (Společnost božího spasitele) klášter leží poblíž belgicko-německých hranic přibližně mezi Lutychem a Bonnem.

²⁵⁵ JOESTER: *Prämonstratenser in der Eifel*, s. 175-201.

²⁵⁶ OEDIGER, Friedrich W.: *Steinfeld. Zur Gründung des ersten Klosters und zur Verwandtschaft der Grafen von Are und Limburg*, in: TÝŽ (Ed.): *Vom Leben am Niederrhein. Aufsätze aus dem Bereich des alten Erzbistums Köln*. Düsseldorf 1973, s. 95-106.

²⁵⁷ UBS, č. 2, s. 1-3.

²⁵⁸ WISPLINGHOFF, Erich: *Zur Geschichte Steinfelds im 12. Jahrhundert*, *Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein* 158, 1956, s. 226-228.

(resp. rodového kláštera) ve prospěch biskupství, resp. církevní korporace řeholních kanovníků.²⁵⁹ Není zmíněno, jací řeholní kanovníci mají ve Steinfeldu nahradit mnichy, ale podle análů kanonie Klosterrath se jednalo o augustiniány kanovníky ze Springiersbachu,²⁶⁰ fundace založené na počátku 12. století vdovou Benignou. Pod vedením jejího syna Richarda se kanonie vyvinula v důležité centrum obzvláště přísné kanovnické reformy. Takto vzniklý svaz institucí se podobně jako premonstráti řídil částí Augustinovy řehole nazvané *Ordo monasterii* a sdílel tak s Prémontré některé liturgické předpisy a také důraz na vlněný hábit. Ještě za prvního probošta Everwina (*Ebroin*, doložen mezi lety 1125 až 1148) roku 1130 byla výše zmíněná listina rozšířena novou písemností arcibiskupa Friedricha I., kde je kanonii věnován další majetek a farní práva.²⁶¹ Steinfeld se brzy stal centrem, které lákalo zájemce o tehdy tolik obdivovaný ideál *vita aspostolica*. Z počátků jsou nám známi další důležití kanovníci – Gottfried, původně probošt z Xanten, který musel ustoupit v nástupnictví po Friedrichovi I. na kolínském stolci Brunovi z Bergu a zemřel jako kanovník ve Steinfeldu. A také Gezo, kustod a kanovník u kolínského dómu, který se roku 1143 stal prvním opatem na Strahově. Většina dalších dochovaných jmen pochází z Jarlochova letopisu.²⁶² Důležitost Steinfeldu podtrhuje osobnost jeho prvního probošta Everwina. Známe jeho dopis pro Bernarda z Clairvauxu, kde prosí slavného cisterciáka o radu ohledně naložení s kacířem, který roku 1143 působil v Kolíně nad Rýnem.²⁶³ Krom toho Everwin spolu s opatem Dietrichem z Kampu doprovázel Bernarda roku 1147 na cestě ze Špýru do Kolína. Není zcela vyloučeno, že je probošt Everwin totožný s kaplanem, pro kterého král Konrád III. orodoval u papeže Evžena III. První steinfeldský probošt umírá 9. října²⁶⁴ v roce 1151 nebo 1152.²⁶⁵ Jeho nástupcem byl díky Caesariovi z Heisterbachu a dochovaným dopisům nesmrtelný probošt Oldřich – *natione Gallicus nomine Ulricus*, který pobýval v úřadu do roku 1170. Caesarius jej popisuje jako rodáka z Francie – narodil se snad kolem roku 1100 – který se nikdy úplně nenaučil německy, zato byl jinak velmi vzdělaný a moudrý.²⁶⁶ Jeho dva bratři i neteře byli

²⁵⁹ Hrabata z Are se podílela také na založení Klosterrathu a Springiersbachu, srov. BADER, Ute: *Geschichte der Grafen von are bis zur Hochstadenschen Schenkung 1246*. Bonn 1979, s. 67 an.

²⁶⁰ PAULY, Ferdinand: *Springiersbach. Geschichte des Kanonikerstifts und seiner Tochtergründungen im Erzbistum Trier von den Anfängen bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*. Trier 1962.

²⁶¹ UBS, č. 5, s. 4-7.

²⁶² JOESTER: *Prämonstratenser*, s. 181-182.

²⁶³ OEDIGER: *Steinfeld*, s. 309.

²⁶⁴ VAN WAEFELGHEM, Raphaël (Ed.): *L'Obituaire de l'Abbaye de Prémontré*, *Analectes de l'Ordre de Prémontré* VIII, 1912, s. 195; jiné datum (14. října) uvádí podle nekrologia z Windbergu NOVOTNÝ: *Uvedení Premonstrátů*, s. 164.

²⁶⁵ Poslední Everwinovo svědectví v listině pochází z roku 1151 a první Oldřichův dopis je datován Joesterovou do roku 1152 nebo 1153.

²⁶⁶ Viz příloha 1

členy duchovního stavu.²⁶⁷ Stejně jako je to doložitelné u jeho spolubratří, získal zřejmě v Paříži titul doktora teologie a obojího práva. Do Steinfeldu přišel z kapituly sv. Chrysanta v Münstereifelu. Jeho motivy mohly být i ekonomického charakteru, protože premonstráti se údajně zavázali částečně splatit jeho dluhy. Podle *Dialogu* se krátce po přestupu stal proboštem, z toho tedy plyne, že k přijetí do Steinfeldu muselo dojít krátce před polovinou 12. století. Z Oldřichových dopisů je patrné, že Steinfeld v této době byl již pevnou součástí premonstrátského řádu a místní konvent uznal Huga z Fosse spolu s generální kapitulou jako nejvyšší moc v organizaci.²⁶⁸ Sám Oldřich fungoval uvnitř řádu jako prodloužená ruka centrálních institucí nad rámec filiačních vazeb, jak ukazují dopisy pro probošta Štěpána z Ilbenstadtu²⁶⁹ nebo biskupa Wiggera z Brandenburku.²⁷⁰ Steinfeld si tak uchovává věhlas, který měl již jako instituce augustiniánů kanovníků. Pověst si uchoval i později ve 40. letech 12. století, když Oldřich uvádí do řádu nové dceřinné kláštery Mariengaarde ve Frísku a ženskou fundaci Meer u Düsseldorfu.²⁷¹

Zprávy o hospodářském vývoji kanonie jsou spíše kusé a obsahují záznamy o mnohých sporech se sousedy. Listina papeže Inocence II. z roku 1136²⁷² vyjmenovává celkem tři vesnice, čtyři fary s desátky, čtyř vinice a další polnosti. Další dary – krále Konráda III. i šlechty a kolínského arcibiskupa²⁷³ – vedly k vytvoření velkého pozemkového majetku na jihu kraje Eifel. Takto rozsáhlé panství mohlo být obhospodařováno jedině pomocí konvršů. Tato teze platí i přes fakt, že, na rozdíl od ostatních klášterů premonstrátů a cisterciáků, se v dějinách Steinfeldu zmínka o prvních konvrších, pokud pomineme Caesariovo exemplum, objevuje až v roce 1163.²⁷⁴ Zde můžeme ale plně věřit Caesariovi, že kolínský arcibiskup Rainald z Dasselu rád využíval nejen cisterciáckých konvršů z klášterů Kamp a Altenberg, ale také premonstrátských ze Steinfeldu.²⁷⁵

Roku 1170 nahradil Oldřicha ve funkci Werner, který byl od roku 1163 ve Steinfeldu převorem.²⁷⁶ Jeho jméno se vyskytuje v několika donacích pro klášter a také ho nacházíme jako svědka u listin pro cizí adresáty. Wernerův rok úmrtí neznáme, známe jen datum – 22. března.²⁷⁷ O následujících dvou proboštech Tecelinovi a Hermannovi nevíme nic

²⁶⁷ UBS, č. 16, s. 611-612 a č. 13, s. 610.

²⁶⁸ UBS, č. 61, s. 633-634.

²⁶⁹ UBS, č. 66, s. 636.

²⁷⁰ UBS, č. 42, s. 625.

²⁷¹ JOESTER: *Prämonstratenser*, s. 191-192.

²⁷² UBS č. 9, s. 10.

²⁷³ UBS, č. 23, s. 19-20; č. 16, s. 14; č. 11, s. 11-12; č. 21, s. 17-18 a č. 26, s. 23-26.

²⁷⁴ UBS, č. 18, s. 16.

²⁷⁵ Viz příloha I.

²⁷⁶ UBS, č. 19, s. 16.

²⁷⁷ Ze zlomků steinfeldského nekrologia. UBS, s. 596 an.

bližšího. Sdílnější jsou prameny až o prvním opatovi Steinfeldu Albertovi. Víme o něm, že nepřijal volbu opatem do kláštera Rommersdorf mezi lety 1177 a 1181, protože opatství bylo chudé a mniši nevyvíjeli žádné úsilí pro zlepšení tohoto stavu. Ve funkci steinfeldského představeného se Albert objevuje poprvé roku 1185 jako svědek v listině kolínského arcibiskupa Filipa a o dva roky později se sám stává příjemcem velkého majetkového privilegia tohoto arcibiskupa.²⁷⁸ Podle archivních pramenů sepsal Albert knihu s titulem *De gaudiis b. Mariae virginis*, která se bohužel nedochovala.²⁷⁹ Podle pozdější tradice zemřel roku 1189. Stejného roku se objevuje opat Erenfried, jehož úřadování provázely na jedné straně dary a na druhé straně spory o fojtství pánů z Hochstaden – dědiců hrabat z Are, které údajně málem přivedly Steinfeld k zániku.²⁸⁰ Hrabě Jindřich ze Sayn založil roku 1202 severně od Koblence klášter Sayn, který byl podřízen a osídlen ze Steinfeldu, a pod jeho dohledem zůstal až do svého zrušení roku 1802. Poslední zmínka o opatovi Erenfriedovi pochází z roku 1202.

Během počátků kanonie ve Steinfeldu jsou zdůrazňovány asketické prvky. Roku 1130 nabádá arcibiskup Friedrich I.,²⁸¹ aby kanovníci nebyli rušeni laiky. Papež Inocenc II. roku 1136²⁸² vyjmenovává mezi povinnostmi kanovníků zpěvy žalmů a půst; probošt Oldřich v listu pro pražského biskupa Daniela zdůrazňuje, že není obvyklé, aby se bratři zdržovali mimo majetky kláštera.²⁸³ Závěry Joesterové, ve kterých maximálně omezuje farní správu steinfeldských premonstrátů, se vzhledem k nedostatku pramenů a výše zmíněnému zdají neudržitelné. Není pochyb, že Steinfeld v rané fázi vynikal nad jiné kanovnické fundace přísnou askezí, ale fary v blízkosti kanonie byly jistě spravovány premonstráty mnohem dříve, než v první polovině 13. století. Joesterovou zmiňované spory o kostely a kaple²⁸⁴ a jich se týkající privilegia²⁸⁵ po mém soudu odrážejí spíše spory o zisky spojené s bohoslužebnými úkony.

Zajímavým pramenem pro studium steinfeldské zbožnosti je vita Hermanna Josefa, tamějšího kanovníka, který do kláštera vstoupil jako chlapec na počátku 60. let 12. století a zemřel roku 1175. Celý jeho život silně ovlivnila mariánská zbožnost Bernardovského typu. Je zde patrný odraz cisterciácké askeze ne nepodobný obrazu, který vytváří Jarloch o opatu

²⁷⁸ UBS, č. 26, s. 23-26.

²⁷⁹ JOESTER: *Prämonstratenser*, s. 195.

²⁸⁰ UBS, č. 42, s. 39.

²⁸¹ UBS, č. 5, s. 4-7.

²⁸² UBS, č. 10, s. 11.

²⁸³ UBS, č. 31, s. 619.

²⁸⁴ UBS, č. 49, s. 45 a č. 50, s. 47.

²⁸⁵ UBS, č. 56, s. 56.

Gotšalkovi.²⁸⁶ Steinfeldský anonym, autor legendistického díla o Hermannu Josefovi, ovšem sepsal svůj text teprve v polovině 13. století. Jeho záměr byl jasný – pomocí zázraků, které se měly dít u hrobu zbožného muže, chtěl podpořit případnou kanonizaci a vytvořit tak z eifelské kanonie poutní místo.

4.1.2 Dünnwald

Dünnwald byl založen Kolíňanem Heidenreichem, jehož stavovský původ není jasný, snad roku 1118 jako kanonie pro řeholní kanovníky svatého Augustina.²⁸⁷ Hrabě Adolf z Bergu a arcibiskup Friedrich z Kolína vznikající fundaci obdarovali pozemky a vyvázáním z farního systému diecéze. Premonstrátská historie místa začíná o více než dvacet let později.

Podobně jako u dalších založení augustiniánů kanovníků, jakými byly Klosterrath a Springiersbach, také u Steinfeldu pravděpodobně od počátku jeho kanovnícké existence fungoval ženský konvent.²⁸⁸ Od mužského domu byl přesídlen snad nejprve roku 1138 do Hallendallu (dnes Hellenthal), odkud sestry vyhnal požár, později do sídla jménem Wehr, až nakonec, možná roku 1143, převzaly premonstrátky od augustiniánů kanovníků původně mužské založení Dünnwald. *Sorores*, které byly později jmenovány u Steinfeldu proboštem Oldřichem,²⁸⁹ byly s velkou pravděpodobností laické sestry. Částečně se jednalo také o členky rodin některého z kanovníků, v případě Steinfeldu známe případ neteře Oldřicha,²⁹⁰ které pobývaly občas poblíž kláštera. Odhaluje se tu badatelský problém střetu oficiální řádové rétoriky a praktické zbožnosti, resp. interpretace této rétoriky. K nalezení odpovědi na položené otázky bude třeba podniknout další výzkum situace ostatních kanonií.

Bohužel nejsme dnes schopni přesněji rekonstruovat rané dějiny založení, protože dünnwaldský klášterní archiv se dochoval v žalostném stavu – do poloviny 14. století pouze 20 listin – a přibližná data i jména pocházejí většinou z pozdějších pramenů.²⁹¹

Pokud na tomto místě pomíneme založení Doksan a další české fundace – byl z Dünnwaldu již v roce 1146 založen ženský klášter Füssenich u Zülpichu, podřízen ovšem

²⁸⁶ Více k osobě Hermanna Josefa, který byl kanonizován až v roce 1960, KOCH, Karl – HEGEL, Eduard: *Die vita des Prämonstratensers Hermann Joseph von Steinfeld. Ein Beitrag zur Hagiographie und Frömmigkeitsgeschichte des Hochmittelalters*. Köln 1958.

²⁸⁷ GEHLE, Burkhard: *Die Prämonstratenser in Köln und Dünnwald. Eine Würdigung ihres Wirkens im Rahmen der Rechtsentwicklung vom hohen Mittelalter bis in die Neuzeit*. Amsterdam 1978, s. 13 an.

²⁸⁸ Joesterová uvádí, že není jisté, zda ženský konvent nebyl ve Steinfeldu přítomen již za benediktinských dob. Z dobových souvislostí usuzuji, že benediktinky je možno vyloučit (srv. JOESTER: *Prämonstratenser*, s. 183).

²⁸⁹ UBS, č. 13, s. 610 a č. 18, s. 613.

²⁹⁰ Tamtéž.

²⁹¹ EHLERS-KISSELER: *Die Anfänge der Prämonstratenser*, s. 25 an., s. 134. Jako u mnoha jiných fundací jsou zde naše znalosti doplňovány dílem Charlese Louise Huga; HUGO, Charles L.: *Sacri et Canonici Ordinis Praemonstratensis Annales I*. Nancy 1734, zde sl. 664.

nebyl Steinfeldu, ale premonstrátské kanonii v Hambornu, dnešní místní části města Duisburg. Hamborn byl založen ze Steinfeldu a tedy s ním spojen filiační vazbou. Roku 1166 byla z Dünnwaldu, jak již bylo řečeno, založena ženská kanonie Meer, která byla také podřízena Steinfeldu.

Roku 1160 je v Dünnwaldu poprvé písemně doložen převor a kněz, až roku 1231 *magistra*. S těmito i dalšími úřady zde můžeme počítat jistě již dříve.

4.2 Jindřich zvaný Zdík

„(..) ut veterem hominem cum actibus suis exutus, novum,
qui secundum deum creatus est, in iustitia et sanctitate veritatis
induerem et sub regula patris beati Augustini in habitu religionis
deo servire contenderem.“²⁹²

Olomoucký biskup Jindřich Zdík zásadně ovlivňoval dění v českých zemích své doby a byl to *spiritus agens* příchodu jak premonstrátů tak cisterciáků. Přitom spory o jeho původ patří k již legendárním otázníkům české medievistiky. Prvotní domněnky, že se jednalo o příslušníka přemyslovského rodu,²⁹³ byly vyvráceny již dávno, zato lákavá myšlenka, že by se jednalo o syna kronikáře Kosmy, kterou se dokonce Antonín Boček snažil podepřít listinným falzem²⁹⁴ a která má oporu v samotné Kosmově kronice,²⁹⁵ není dodnes zcela bez ohlasu.²⁹⁶ Osobně se ovšem domnívám, že tento spor byl přesvědčivě rozřešen Zdeňkem Fialou, který se postavil proti Kosmově otcovství.²⁹⁷

4.2.1 Curriculum vitae

Odhaduje se, že Zdík se narodil mezi lety 1080 a 1090²⁹⁸ pravděpodobně v rodině blízké pražskému knížecímu sídlu. Poprvé vstupuje do pramenů na výše zmíněném místě Kosmovy kroniky jako jeden z urozenců putujících roku 1123 do Svaté země. Skutečnost, že

²⁹² CDB I, č. 156, s. 159.

²⁹³ Tyto závěry Balbínovy a Veleslavínovy vyvrátil již Gelasius Dobner (přehled starší diskuze viz NOVOTNÝ, Václav: *České Dějiny I.2*. Praha 1913, s. 586-587, pozn. 1).

²⁹⁴ CDM I, č. 286, s. 264.

²⁹⁵ FRB II, s. 183.

²⁹⁶ K hlavním propagátorům této teze dnes patří Miloslav Pojsl, např. POJSL, Miloslav – MICHNA, Pavel: *Románský palác na Olomouckém hradě. Archeologie a památková obnova*. Brno 1988; POJSL, Miloslav: *Olomouc očima staletí*. Olomouc 1992, a mnohé další, opírajíc se o údaje o úmrtí případných Zdíkových rodičů v Horologiu olomouckém (FLODR, Miroslav: *Skriptorium olomoucké*. Praha 1960, s. 23-24).

²⁹⁷ FIALA, Zdeněk: *Jindřich Zdík a Kosmas (O původu Jindřicha Zdíka)*, in: *Zápisky katedry českých dějin a archivního studia VII*. Praha 1963, s. 7-19.

²⁹⁸ POJSL, Miloslav: *Jindřich Zdík – velká osobnost 12. století*, Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech XL, č. 1, 2003, s. 68-78, zde s. 69.

byl schopen tak dalekou cestu financovat, spolu s jeho kvalitním vzděláním, kterého se mu dostalo pravděpodobně v cizině,²⁹⁹ dokládá, že musel pocházet z vysoce postaveného rodu. Dne 22. března roku 1126 byl Jindřich podle kanonických pravidel zvolen biskupem olomouckým³⁰⁰ a 3. října byl investován králem Lotarem ve Wormsu.³⁰¹ Později Zdík chytrou diplomacií vůči moravským údělníkům a prozíravou investiční politikou získal rozestavěné budovy sídla olomouckých Přemyslovců. Z katedrály sv. Václava, která stála na místě staršího kostela, učinil hlavní chrám biskupství. Vedle ní fundoval reformovanou kapitolu, která sídlila v nově dostavěném románském komplexu, dříve mylně nazývaném Přemyslovský palác. Nově založená kapitula co do významu nahradila starší biskupskou kapitolu sv. Petra.³⁰² Dvanáct nových kanovníků se stalo zároveň správci šesti arcijáhenství, která díky nové církevní organizaci kontrolovala Moravu. Tím byla přetřena stará velkofarnostní organizace, což se v Čechách povedlo až za biskupa Daniela I. Zdíkovy rozhodné reformní kroky a snad i napojení na pražské centrum brzy podnítily nevoli moravských údělníků. Kvůli založení kostela ve vsi Blansko se biskup roku 1136 dostal do sporu s Vratislavem Brněnským, jenž byl v této záležitosti podporován Konrádem Znojenským.³⁰³ Ani smírčí jednání v klášteře Rajhrad nevedlo k nápravě a pozemky byly biskupství předány až roku 1156. Snad kvůli moravským sporům se Jindřich Zdík vydal na počátku roku 1137 opět do Palestiny. Protože nestihl Velikonoce v Jeruzalémě, rozhodl se ve Svaté zemi setrvat do roku 1138.³⁰⁴ Hned následujícího roku odešel do Říma, aby získal od papeže Inocence II. svolení k misii k pohanským Prusům.³⁰⁵ Druhým důležitým důvodem této cesty mohl být právě probíhající II. Lateránský koncil, o kterém musel Zdík vědět a kterého se jistě zúčastnil. Právě do doby po návratu z Itálie můžeme položit listinu, kterou Zdík zavádí nové liturgické zvyklosti.³⁰⁶ V lednu roku 1141 udělil Inocenc II. na další žádost olomouckému biskupovi povolení k druhé misii, i když se sám staví proti tomu, aby biskup na

²⁹⁹ NOVOTNÝ: ČD I.2, s. 729 an.

³⁰⁰ Dokládá to záznam kanovníka vyšehradského (FRB II, s. 204).

³⁰¹ Tamtéž, podobně Anály Hradištsko-Opatovické (FRB II, s. 393) a mnich Sázavský (ovšem s chybou ve dni u investitury FRB II, s. 257).

³⁰² FRB II, s. 394; CDB I, č. 115, s. 116-123; č. 116, s. 124-125 – o dataci těchto listin panují spory: Gustav Friedrich a starší bádání kladlo obě do roku 1131. BISTRICKÝ, Jan: *Studien zum Urkunden-, Brief- und Handschriftenwesen des Boschofs Heinrich Zdík von Olmütz*, Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde 26, 1980, s. 135-258, zde s. 144-151, datoval vysvěcení nedostavěného kostela rokem 1131, ale vydání obou písemností až roky 1141 nebo 1142; ŽEMLIČKA, Josef: *Čechy v době knížecí*. Praha 1997, s. 246-248 v reakci na tento závěr klade písemnosti do doby krátce po roce 1134 a BOLINA, Pavel: *K interpretaci a datování Zdíkových listin*, ČČH 97, 1999, s. 273-292 do roku 1136.

³⁰³ FRB II, s. 223-224.

³⁰⁴ FRB II, s. 227 a s. 395-396.

³⁰⁵ FRB II, s. 260; CDB I, č. 123, s. 129.

³⁰⁶ CDB I, č. 163, s. 168-169; Bistrický listinu klade mezi roky 1138 a 1141, BISTRICKÝ: *Studien*, s. 163-166.

delší dobu opouštěl diecézi na Moravě.³⁰⁷ Z pregnantního výroku Kanovníka vyšehradského je zjevné, že jarní výprava neměla valného úspěchu.³⁰⁸ Když se Zdík ve sporu Vladislava s moravskými údělníky postavil na stranu knížete, zakázali mu tito vstup do diecéze a on na ně v reakci uvalil interdikt.³⁰⁹ Na nedodržování interdiktu a domácí problémy reagoval Zdík další prosbou k papeži o povolení misie. Inocenc II. se již rázně postavil proti a raději poslal kléru na Moravě list, v němž vyhrožoval ještě přísnějším trestem.³¹⁰ K urovnání interdiktu na Moravě přišel do českých zemí roku 1143 papežský legát Guido. Jeho zpráva vypovídá hodně o tehdejšímu stavu církve. dovíme se, že opat Deocarus v Hradišti u Olomouce byl zvolen protiprávně, probošt pražské kapituly Jurata byl zbaven funkce, protože byl laik a měl manželku, děkan arcijáhen Petr byl zbaven svého úřadu, protože měl tři manželky a byl obviněn také ze simonie. Podobný osud stihl také kanovníka Šebestiána, protože byl ženatý a laik, vyšehradský probošt Hugo byl propuštěn, neboť byl laik a ženatý. Dalším případem byl vyšehradský kanovník Jindřich, který se vydával za kněze, zatímco byl jen mnichem. Výmluvná je zpráva z Olomouce, kde Guido sesadil dva kanovníky z nové Zdíkovy kapituly pro nemravnost. Celkově hlásí legát především problémy s nedodržováním celibátu, špatným vymezením farních okrsků a nekontrolovaným svěcením na kněze.³¹¹ Bohužel sám Zdík v této době nebyl v českých zemích, protože po zvolení Vladislava I. se intenzivně angažoval v jeho zahraniční diplomacie. Roku 1144 tak pobýval na říšském sněmu v Bamberku,³¹² odkud si přinesl významnou imunitu pro svůj úřad.³¹³ Výborné vztahy navázal Zdík s kurií, především s Lucií II., se kterým se patrně znal již dříve. Jejich korespondence se bohužel zachovala jen ze strany papeže. Lucius II. zde vyzývá Zdíka k cestě do Říma, a to pravděpodobně v reakci na domácí problémy, o kterých Zdík psal ve svých dopisech.³¹⁴ Roku 1145 biskup této prosbě vyhověl, ale na místo nakonec nedorazil. Podle Vincenciova barvitého líčení ještě na moravské půdě jen o vlas unikl atentátu, který na něj políčili Konrád Znojemský a Vratislav Brněnský, snad kvůli výše zmíněné říšské imunitě, která činila ze Zdíka silného mocenského hráče na všech moravských údělech. Popis přepadení dává tušit mnoho o kruté realitě doby. Knížata se nevyhýbala vraždění mezi kleriky Zdíkovy doprovodu

³⁰⁷ CDB I, č. 125, s. 131.

³⁰⁸ FRB II, s. 235.

³⁰⁹ FRB II, s. 397.

³¹⁰ CDB I, č. 127, s. 132-133, č. 128, s. 133-134.

³¹¹ Dochovala se jeho zpráva a list papeže do Čech, ve kterém chválí Vladislava a Zdíka za spolupráci (CDB I, č. 135, s. 136-138 a č. 145, s. 147-148).

³¹² Svědčil zde v listině, kterou Konrád III. svěřuje premonstrátskému Arnsteinu kostel (CDB I, č. 137, s. 140).

³¹³ CDB I, č. 138, s. 140-143.

³¹⁴ CDB I, č. 140, s. 143-144, č. 141, s. 144.

a krádežím bohoslužebných předmětů z biskupovy kaple.³¹⁵ Zdík na druhý pokus téhož roku zdárně odcestoval do Říma, kde v té době již dlel papež Evžen III., se kterým pojily biskupa také přátelské vztahy.³¹⁶ Výsledkem jednání byla klatba proti moravským Přemyslovcům.³¹⁷ Po takovém nátlaku se Děpolt vydal na kajícínou pouť do Říma a Vratislav se s biskupem smířil jiným způsobem, protože kvůli nemoci nemohl do Itálie odejít. Jen Konrád stále setrval v opozici s několika a věrnými kněžími.³¹⁸ Roku 1147 na sněmu v Řezně přijal Jindřich Zdík kříž a Bernard z Clairvaux jej pověřil kázáními ve věci křížové výpravy v českých zemích. Měl rovněž pověření za přijetí kříže nabízet papežské odpustky.³¹⁹ Agitace pro výpravu do Palestiny ovšem neskončila úplným úspěchem. Sám Bernard schválil na sněmu ve Frankfurtu alternativu bližší výpravy proti nevěřícím na saských hranicích. Této kruciáty se zúčastnil i Jindřich Zdík, ale jak nás opět Vincencius zpravuje, jednalo se spíše o fiasko, kde ve hře byly asi zcela jiné důvody než christianizace. Když křižáci u Štětína zjistili, že město má již nějakou dobu křesťanského biskupa i kostel, obrátili se na cestu domů.³²⁰

Ke konci života Zdík trpěl vleklou nemocí. O jeho strádání byli informováni jak papež Evžen III.,³²¹ tak Hugo z Fosse. Oba mu napsali povzbuzující dopisy a Hugo doporučil jako duchovní oporu želivského opata Gotšalka.³²² Olomoucký biskup zemřel 25. června roku 1150. Vincencius i Jarloch chválí jeho život a zpravují o tom, že odevzdal svou duši modlitbám kanovníků v Želivu – jak dokazují dva dopisy zachované v Jarlochově letopisu – a své tělo jejich bratřím na Strahově, kde byl pohřben.³²³

4.2.2 Kořeny reformní činnosti

Jindřich Zdík byl první z linie silných církevních hodnostářů z českých zemí, která od něj vedla přes biskupa Daniela I., salcburského arcibiskupa Vojtěcha, Jindřicha Břetislava až k pražskému biskupovi Ondřejovi a dokonce v jistém smyslu také k olomouckému biskupovi Brunovi ze Schauenburku. Kronikář Kosmas, Zdík i jeho synovec Daniel pocházeli z rodinných klanů pražských kanovníků, které si s oporou panovníka udržovaly jistý „monopol na vzdělání“. Ve společnosti, kde dělící linie mezi urozenými laiky a církevními hodnostáři, aspoň co do způsobu života, nebyla příliš zřetelná, bychom měli v souvislosti

³¹⁵ FRB II, s. 414-415.

³¹⁶ CDB I, č. 134, s. 134, č. 147, s. 149-150.

³¹⁷ CDB I, č. 143, s. 146-147; FRB II, s. 416.

³¹⁸ CDB I, č. 146, s. 148-149

³¹⁹ CDB I, č. 150, s. 151.

³²⁰ FRB II, 417-418.

³²¹ CDM I, č. 281, s. 261.

³²² CDB I, č. 164, s. 169.

³²³ FRB II, s. 419-420 a s. 491); Zdík poslal před smrtí do Želivu dvě vyřezávané slonovinové destičky.

s kanovníky mluvit spíše o inteligenci vůbec.³²⁴ Jindřich Zdík si u pozdějších badatelů ze zmíněné skupiny vydobyl největší obliby – jednak byl první a jednak téměř všechny jeho kroky směřovaly k posílení centrální vlády pražského knížete a posléze krále Vladislava. Pro předkládanou práci je ovšem důležitější sledovat jeho ambice reformní, protože církevní směřování bylo v mnoha ohledech pro jeho život směrodatnější. U Zdíkova synovce biskupa Daniela byl tento rozměr slabší – přeci jen trávil více času v zahraničí, byl více diplomatem než biskupem. Často během dlouhých tažení setrval u císaře Fridricha Barbarossy, v jehož službách také roku 1167 u bran Říma podlehl malárii.³²⁵ V případech arcibiskupa Vojtěcha a biskupa-knížete Jindřicha Břetislava zapůsobil jejich přemyslovský původ. U prvně jmenovaného byl po jistou dobu příčinou vyřazení ze salcburského stolce v rámci alexandrovského schisma, resp. jeho následků. A zdá se, že Vojtěch i pak pobýval raději v Čechách, kde mu byly dávány různé úkoly, nejčastěji svěcení apod. U druhého zmiňovaného světské mocenské ambice zcela překryly reformátorské snahy, za které se skrývaly a kterým poněkud podlehl také letopisec a milevský opat Jarloch. Prvním radikálně procírkevním vystoupením byly až činy biskupa Ondřeje, které vedly k tzv. velkému privilegii české církve.³²⁶ Ondřej ale žil již ve zcela jiných podmínkách – právní diskurz měl aspoň základní pravidla, „klanové“ vztahy již duchovenstvo tolik nesvazovaly, duchovní program si našel své adresáty mezi urozenými rody, v Čechách i na Moravě fungovalo několik „nadzemských“ církevních korporací udržujících živé styky s říší a v čele katolické církve stál Inocenc III., jehož reformní program přednesený na IV. lateránském koncilu představoval vrchol církevní moci v evropských dějinách vůbec.

Není pochyb o tom, že Zdík byl od mládí – i na kanovníka – výjimečně nábožensky založeným mužem, jak o tom svědčí jeho první pouť do Svaté země. Ovlivněn reformou později sám popisuje přípravy na svou druhou cestu do Palestiny následovně: *...inter filios dei computari desiderans et pro auctis in me divinitus donis rationes eciam donorum considerans, quis aptior esset vivendi modus, sollicita cepi meditacione perquirere, ut beatorum sacerdotum, in quorum ordinem, licet peccatorem, vocavit me deus, vestigiis possem feliciter inherere.*³²⁷ Stejně jako Norbert z Xanten a mnoho dalších se i on snažil najít ten nejvhodnější způsob, jak by mohl sloužit Bohu. Jeruzalém, kam směřovaly kroky mnoha

³²⁴ Přeci jen na rozdíl od mnichů mohli jako světští kanovníci aktivně ve společnosti působit, viz MERHAUTOVÁ, Anežka: *Staré a nové umění 12. století*, in: MERHAUTOVÁ, Anežka – TŘEŠTÍK, Dušan: *Ideové proudy v českém umění 12. století*. Praha 1985, s. 29-46, zde 36-38; tamtéž, s. 108-110.

³²⁵ Nejednalo se o mor, jak tvrdí Vincencius (OPLL, Ferdinand: *Fridrich Barbarossa. Císař a rytíř*. Praha, Litomyšl 2001, s. 103-104).

³²⁶ ŽEMLIČKA, Josef: *Počátky Čech královských 1198-1253. Proměna státu a společnosti*. Praha 2002, s. 111-131.

³²⁷ CDB I., č. 156, s. 158-159.

velkých osobností evropského středověku, byl jedním z míst, kde bylo možno se obeznámit s „moderními trendy“.³²⁸ Události ve Svaté zemi roku 1137 Zdík dále popisuje: *...ut veterem hominem cum actibus suis exutus, novum, qui secundum deum creatus est, in iustitia et sanctitate veritatis induerem et sub regula patris beati Augustini in habitu religionis deo servire contenderem. Intimato itaque tam domino patriarche quam cunctis fratribus ad sepulcrum nostri redemptoris in eodem regulari habitu domino famulantibus mentis mee desiderio, quod desiderabam, inveni, et in loco nostre redemptionis habitum sancte conversacionis suscipiens, ad propria remeare contendi.*³²⁹ Tato pasáž byla dříve interpretována tak, že již v Jeruzalémě Zdík vstoupil do premonstrátského řádu. Takové tvrzení není nikde doloženo a nemá opodstatnění ani ve výše uvedeném textu, i když Ivan Hlaváček nedávno upozornil na to, že premonstráti v roce 1137 již ve Svaté zemi přítomni byli.³³⁰ Podle mého názoru z pasáže plyne následující: Zdík se u Božího hrobu seznámil s kapitulou jeruzalémského patriarchy Viléma I. z Malines, která se řídila řeholí sv. Augustina a ze které se během první poloviny 12. století konstituoval řád strážců božího hrobu. Bezpochyby věděl, že nemůže na místě zůstat, a proto složil slib žít pod kanovnickou řeholí sv. Augustina.³³¹ Ostatně sám byl jako biskup hlavou olomoucké kapituly, pro kterou v této době byly postaveny kostel s palácem, nebo přinejmenším byly tehdy obě budovy dokončovány. Vysvětlit, proč si Jindřich Zdík vybral pro svůj zbožný život kanovnický model, není těžké. Jako bývalému kanovníkovi musel být blíže ideál *vita canonica – vita communis – vita apostolica*, který již nebyl traktován pouze jako další ne-mnišský způsob života, jak tomu bylo za karolinské renesance. Od konce 11. století se tento směr emancipoval a představoval nový a zcela svébytný reformní prvek, který byl některými autory dokonce mnišskému životu předřazován. A kde jinde bylo vhodnější navázat na *vita vera apostolica* – jak píše Vincencius *habitu et regulam sancti Augustini sub sanctis apostolis constitutam*³³² – než právě nad hrobem Spasitele v Jeruzalémě.³³³ Zdík se tak svým aktivním příkladem zapojuje do reformy zbožného života ve 12. století.

³²⁸ Zdík zde navázal nové kontakty, jak dosvědčuje dedikace v díle antiošského klerika Rorgo Fretelluse *Tractatus de distanciis locorum terrae sanctae*, BOEREN, Petrus C. (Ed.): *Rorgo Fretellus de Nazareth et sa Description de la Terre Sainte*. Amsterdam, New York 1980, o starší recepci srv. ČD I.2 s. 731, pozn. 3.

³²⁹ CDB I., č. 156, s. 160; o události referují velmi podobně Vincencius (FRB II, s. 410) a Jarloch (FRB II, s. 485) – buď zakládací listinu Strahova znal Vincencius a Jarloch místo od něj opsal, nebo ji znali oba.

³³⁰ HLAVÁČEK, Ivan: *Prämonstratenser*, s. 291, pozn. 22.

³³¹ Takovému výkladu by odpovídala i pasáž u Jarlocha, FRB II, s. 485: *et abdictis ibi tam esu carniū, quam ceteris vitae balndimentis*.

³³² FRB II, s. 410.

³³³ Srv. SCHREINER: *Mönchtum*, s. 257.

Na tomto místě ještě nápadněji vystupuje podobnost mezi životem Norberta z Xanten a Zdíka. I když je nutno přiznat, že tato podobnost může být zapříčiněna spíše podobností pramenného narativu. Norbert i Zdík pocházeli z urozených a bohatých poměrů, oba pravděpodobně záhy vstoupili do staroslavné kapituly, kde se jim dostalo kvalitního vzdělání, oba byli významnými diplomaty ve službách světského panovníka a oba si po hledání nejlepšího způsobu zbožného života vybrali právě řeholi svatého Augustina a reformovaný život řeholních kanovníků. Nápadná je i podobnost osudů obou mužů na (arci)diecézním stolci. Základem pro úspěšnou diecézní reformu byla v obou případech reforma kapituly, který poskytla jak Norbertovi tak Zdíkovi opěrný bod pro další postup. Jak v Sasku tak v Čechách byly církevní a šlechtické kruhy propojeny, což sabotovalo pokusy o reformu. Rozhodné akce jmenovaných mužů tak vedly ke stejným následkům – pokusům o atentát.³³⁴ Dokonce i jistý podobný rys v povaze lze u obou reformátorů pozorovat – oba toužili po úspěchu u „bližních“, s čímž by byl život mnicha v přímém rozporu – Norbert stavěl nade vše kazatelské cesty a Zdík se několikrát snažil prosadit jako misionář.³³⁵ V neposlední řadě byli oba muži, i když sledovali zbožné cíle, nepokrytými pragmatiky, kteří si uvědomovali důležitost právního pozadí zbožných nadání.³³⁶

Rozhodnost, se kterou Jindřich Zdík k reformě přistupoval, podtrhuje privilegium, které obdržel od Konráda III. Říšský panovník biskupovi potvrdil hrad Podivín, kde mu povolil razit minci, a biskupským poddaným daroval exempci ze světské správy. Tento vnější zásah do dosud fungující – i když nepsané – „subordinace“ mezi olomouckým biskupem a českým knížetem, resp. průnik říšských zvyklostí do českých zemí jako by naznačoval budoucí události, kdy se Jindřicha Břetislav stal z vůle Barbarossy po vzoru ostatních německých biskupů říšským knížetem.³³⁷ Zásadní rozdíl mezi případem Zdíka a jmenovaného Přemyslovce tehdy ještě vytvořilo privilegium Vladislava II., které kníže vydal mezi lety 1146 a 1147 a které listinu Konráda III. v plném rozsahu potvrdilo. Z říše udělená práva tak byla zaštitěna autoritou českého státu. Pro celkový vývoj českých církevních dějin je důležité, že v tomto znění se Vladislavova písemnost stala první církevní imunitou v českém prostředí.

Nenahraditelným nástrojem Zdíkova snažení bylo jeho proslulé skriptorium, které na svou dobu v českých zemích překvapuje – po stránce kodikologické i diplomatické –

³³⁴ GRAUWEN: *Norbert*, s. 210-242.

³³⁵ Rozpor mezi *fuga mundi* a starostí o vezdejší svět, který se více či méně úspěšně snažili překlenout premonstráti, silně pociťoval i Bernard z Clairvaux, jak ilustruje známý citát: *Tempus est ut non obliviscar mei. Clamat ad vos mea monstruosa vita, mea aerumnosa conscientia. ego enim quaedam Chimera mei saeculi, nec clericum gero nec laicum. Nam monachi iam dudum exui conversationem, non habitum.*

³³⁶ Zdík Jan Bistřický ne nadarmo nazývá „demiurgem české listiny 12. století“. BISTŘICKÝ, Jan: *Písemnosti olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka*, SAP XXXIII, 1983, s. 32-74, zde s. 65.

³³⁷ Privilegium pro Jindřicha Břetislava se nedochovalo, srv. ŽEMLIČKA: *Čechy v době knížecí*, s. 322.

„neobvyklým rozsahem, záměrností a systematickým rázem celého projevu v úzké návaznosti na osobu biskupa.“³³⁸ Jako charakteristické rysy olomouckých rukopisů Miroslav Flodr jmenuje:

1. většina rukopisů obsahuje díla základní povahy
2. jde o díla nových, takřka současných autorů
3. autoři děl tu vystupují jako rozhodní stoupenci reformního církevního programu

Flodr dále zdůrazňuje, že sbírka je výsledkem systematické činnosti biskupa Zdíka a silně kontrastuje s neutěšeným stavem diecéze z doby, kdy byl Jindřich zvolen biskupem.³³⁹

4.3 Premonstrátská založení v českých zemích

*Cuius tunc suavissimo tracti odore principes terrarum undique gaudebant ecclesias fundare novas et personas ordinis evocare ad illustrationem provinciarum suarum...*³⁴⁰

4.3.1 Strahov a Doksany

Po druhém návratu z Palestiny se Zdík rozhodl v Čechách založit klášter *eius ordinis*, tzn. řádu, který poznal v Jeruzalémě. Pravděpodobně se nejedná o strážce Božího hrobu a rozhodně ne o pokus založit nový domácí řád,³⁴¹ ale jednoduše o kanonii žijící pod řeholí Augustina. Jak již bylo řečeno výše, podobných reformních společenství bylo v této době mnoho a povětšinou patřily do volných svazků několika institucí.³⁴² Pro svůj záměr získal biskup knížete Soběslava I. i pražského biskupa Jana. Biskup ale roku 1139 zemřel a kníže rok po něm. Oba jejich nástupci, tedy Ota a Vladislav II. i s manželkou Gertrudou, byli podle zakládací listiny podniku také nakloněni, a tak založení roku 1140³⁴³ nestálo nic v cestě.³⁴⁴ Nevíme, kdo vybíral místo pro nový klášter, ale byl to asi Zdík, který je Jarlochem jmenován jako poradce pro duchovní záležitosti. Letopisec místo nazývá *spelunca latronum*, což je topoi ve fundačních vyprávěních hojně používané³⁴⁵ a mající oporu v Novém zákoně.³⁴⁶ Záměrem většiny řádových autorů druhé generace od založení bylo vykreslit místo založení mateřské instituce jako nehostinné a nepřátelské, aby tak zvýšili zásluhy otců

³³⁸ FLODR: *Skriptorium*, s. 152.

³³⁹ FLODR: *Skriptorium*, s. 127-128.

³⁴⁰ FRB II, s. 486.

³⁴¹ HLAVÁČEK: *Prämonstratenser*, s. 292.

³⁴² Springiersbach, Klosterrath aj.

³⁴³ Vyčerpávající argumenty pro položení fundace do roku 1140 snesli nedávno MERHAUTOVÁ – SOMMER: *Strahovský klášter*, s. 155.

³⁴⁴ CDB I, č. 156, s. 159; FRB II, s. 467; účast Gertrudy zmiňuje Jarloch, FRB II, s. 485 i Vincencius, FRB II, s. 410.

³⁴⁵ CONSTABLE: *The Reformation*, s. 37.

³⁴⁶ Mat. 21:13, Mar. 11:17 a Luk. 19:46, viz FIALA: *Letopis*, s. 217.

fundátorů. Díky archeologickému výzkumu Petra Sommera dnes víme, že pod premonstrátským hřbitovem existovalo pohřbívání ještě z doby před fundací kanonie – tedy z konce 9. a 10. století.³⁴⁷ Kontinuitu pohřbívání ve všech vrstvách výzkum nepotvrdil ani nevyvrátil, stejně jako není jisté, zda pohřebiště patřilo k Pražskému hradu, nebo poblíž existovalo jiné sídliště.

Jarloch o prvním strahovském konventu píše, že Zdík *coadunando undecunque posset religiosos fratres* a těm dal do čela jistého Blažeje. Je pravděpodobné, že biskup sem sháněl muže různého svěcení pravděpodobně domácí, ale protože nemáme další informace, nemůžeme to s určitostí tvrdit.³⁴⁸

O tom, co se stalo s původním Blažejovým konventem, nemáme žádné zprávy. Někteří badatelé naznačují, že příchozí premonstráti polepšili původní na Strahově žijící kanovníky. To ale neodpovídá steinfeldské praxi, ani se to neslučuje s dalším líčením Jarlocha, který o takových osobách na Strahově nic neví, ba naopak zpravuje jen o steinfeldské skupině jako uzavřeném celku, který po příchodu teprve staví dřevěné domy.³⁴⁹ Pokud původní kanovníci na místě nebo v Praze setrvali, pak by podle logiky řádového postupu v takových případech byli nejspíše posláni do Steinfeldu na roční probaci.³⁵⁰ Podle mého názoru osud původní komunity lépe ozřejmují události z léta roku 1142, kdy – snad v reakci na Vladislavovy dřívější kroky – většina předáků země v čele s Konrádem II. Znojenským povstala proti knížeti.³⁵¹ Po prohrané bitvě u Vysoké, které se účastnil také Jindřich Zdík, byli Vladislav společně s biskupem nuceni uprchnout za hranice a Konrád oblehl Pražský hrad, kde Vladislav zanechal manželku Gertrudu s bratrem Děpoitem. Kanovník vyšehradský³⁵² shodně s Vincenciem³⁵³ popisují hrůzy, které způsobily válečné stroje, které Konrád rozestavil kolem Prahy. Kanovník vyšehradský popisuje zničení budov konventu svatého Jiří na Hradčanech a Vincencius dodává poničení chrámu svatého Víta. I když musíme počítat s jistou vypravěčskou licencí u obou kronikářů, je dosti pravděpodobné, že nedaleko stojící provizorium pro Blažejův konvent muselo být zcela zničeno a kanovníci buď rozprášeni, nebo zabiti.

³⁴⁷ SOMMER, Petr: *Hradištní pohřebiště v premonstrátské kanonii v Praze na Strahově*, Sborník Národního muzea v Praze A, XXXIX, 1985, s. 193-197, zde s. 194.

³⁴⁸ Ivan Hlaváček naznačuje, že slovanských jmen bylo více, ale prameny potvrzující toto tvrzení neudává, HLAVÁČEK: *Prämonstratenser*, s. 292, pozn. 26.

³⁴⁹ MERHAUTOVÁ – SOMMER, *Strahovský klášter*, s. 155.

³⁵⁰ Stejně jako dříve Gottfried z Cappenbergu s bratrem, ELM: *Hugo von Fosses*, s. 37.

³⁵¹ ŽEMLIČKA: *Čechy v době knížecí*, s. 231.

³⁵² FRB II, s. 235-236.

³⁵³ FRB II, s. 412-413.

Vladislav se Zdíkem se vydali do říše pro pomoc. Konráda III. zastihli pravděpodobně na sněmu ve Würzburgu, kde došlo k vyjednávání podmínek mezi králem a knížetem. Jindřich Zdík zatím odjel za hrabaty z Bogenu, kde se jistě snažil získat pro Vladislavův návrat pomoc Fridricha z Bogenu, Vladislavova švagra. Prameny zachytily biskupa při svěcení oltářů svatých Petra a Pavla, svatého Jana Evangelisty a svatého Ondřeje dne 21. května roku 1141 v klášteře Windberg.³⁵⁴ Tento klášter byl původně šlechtickým sídlem výše jmenovaného rodu, kde se již dříve projevíly snahy místní *capella* reformovat a založit zde přinejmenším kapitolu. Rozhodující roli zde sehrál biskup Otto z Bamberku, roku 1189 svatořečený, který tu plnil roli shodnou s tou, kterou měl Zdík při založení Strahova: bez investice vlastních majetků – ty daroval Adalbert z Bogenu – se staral o duchovní stránku fundace. Ostatně sám Otto během svého episkopátu založil celkem šest klášterů, z nichž bylo pět reformních benediktinských a poslední právě premonstrátský Windberg.³⁵⁵ Privilegium Inocence II. ze dne 23. ledna 1139 již klášter jmenuje, takže hrabě Adalbert se musel odstěhovat z Windbergu do Bogenu někdy kolem začátku roku.³⁵⁶ Protože ale následovaly potíže s představeným fundace, proběhlo skutečné založení trochu později. Jedním z konstitutivních činů pro novou komunitu bylo výše zmíněné svěcení oltářů klášterního kostela provedené Jindřichem Zdíkem. Biskup se při tomto slavnostním aktu musel důkladně seznámit s premonstrátským řádem i s důležitými osobnostmi, které se aktivně podílely na přijetí Windbergu do svazku Prémontré – i když anály tu zmiňují jen Adalberta z Bogenu. Zdík se tak dozvěděl o řádu, který spojuje přísnou cisterciáckou askezi s kanovníckým ideálem.

Před Vladislavovým vojskem posíleným o německé oddíly se Konrád Znojemský rychle stáhl zpět na Moravu a Zdík se mohl dále věnovat nové fundaci, kterou chtěl pod vlivem zkušeností z Bavorska zasvětit premonstrátskému řádu. Ze zpráv Jarlocha i obsahu zakládací listiny je možné tušit, že ve své žádosti adresované generální kapitule v Prémontré již výslovně žádal o bratry z porýnského Steinfeldu. Je to logické, protože Windberg byl fundací zbrusu novou a Steinfeld naopak kanonií zavedenou a proslulou již z doby, kdy náležela do svazku kanonie Springiersbach. Pravděpodobně ve Windbergu musel některý z hodnostářů Zdíkovi poradit Steinfeld, který, jak oba výše zmíněné prameny dokládají, vynikal nad jiné.³⁵⁷ O dopisu Zdíka generální kapitule řádu nás zpravuje Jarloch. Jednání o vyslání konventu proběhla podle Karla Dolisty pravděpodobně v říjnu v Prémontré, kdy podle

³⁵⁴ MGH SS XVII, s. 562-563.

³⁵⁵ MGH SS XII, s. 759 a 833.

³⁵⁶ BACKMUND, Norbert: *Kloster Windberg*. Windberg 1977, s. 12.

³⁵⁷ CDB I, č. 156, s. 160; FRB II, s. 486. Srv. JOESTER: *Prämonstratenser in der Eifel*, s. 191.

premonstrátské tradice na den svatého Diviše zasedá generální kapitula.³⁵⁸ Z celé diplomatické výměny se dochoval jen dopis generální kapituly biskupovi, který Bistřický datuje do období po květnu roku 1142, jenž informuje Zdíka o příchodu žádaného konventu na Strahov.³⁵⁹ Ještě v roce 1142, nebo krátce potom, přišli do Prahy premonstráti v čele se steinfeldským proboštem Everwinem, byli slavnostně uvítáni a dovedeni na místo. Pak probošt odešel zpátky do Německa a nechal v Čechách Gotšalka, budoucího opata Želivu, aby s bratry připravil dřevěná obydlí. Po roce, když byly domy hotovy,³⁶⁰ přivedl probošt zpátky konvent kleriků v čele s Gezem, kterého si zvolili jako opata. Gotšalk se na rozkaz Everwina vrátil do Steinfeldu.³⁶¹ Z výše uvedené zmínky u Jarlocha je možno oddělit bratry, kteří zůstali s Gotšalkem u Prahy (*fratribus*) od konventu, který přišel o rok později (*conventum clericorum*). V prvním případě šlo jistě o konvrše a v druhém teprve o kanovníky. Do roku premonstrátského založení Strahova, nejpozději do prvních měsíců roku 1144, můžeme také klášter vyhotovení tzv. zakládací listiny, která ovšem čerpá již z událostí roku 1139, když vyjmenovává dary biskupa Jana.³⁶² Materiální zabezpečení fundace bylo bohaté, přitom biskup Zdík nedaroval ze svého majetku nic. Latinský název *Mons Sion* pak jistě pocházel ze Zdíkových cest do Svaté země a nebyl v této době u premonstrátů ničím výjimečným.³⁶³

Fundaci Strahova zajímavým způsobem doplňuje list papeže Evžena III. z 11. listopadu roku 1145, nebo 1146, kde se zmiňuje o bratrech, kteří přišli za ním, protože opustili bez svolení klášter *Mons Sion* a když se chtěli vrátit, jejich bratři je nechtěli vzít zpět. Evžen se tak u Zdíka přimlouvá, aby byli tito bratři do kláštera vráceni.³⁶⁴ Celá záležitost se zdá být zkomplikována tím, že písemnost byla vydána ve Viterbu a je tak trochu překvapivé, že kanovníci putovali z tohoto důvodu až do italského Lazia. Merhautová se Sommerem celou kauzu interpretují tak, že se jedná o bratry z bývalého Blažejova konventu, kteří utekli po zavedení přísné premonstrátské disciplíny.³⁶⁵ Podle mého názoru je možné, že jsou to oni, ale pak se kloním spíše k hypotéze, že utekli během obléhání Prahy roku 1142 a později je jako

³⁵⁸ DOLISTA: *Circaria Bohemiae*, s. 230-232. Zde uvedený list generální kapituly steinfeldskému proboštu Everwinovi vychází jen z Dolistovy domněnky. Pokud ovšem přijmeme jeho závěr, že o vyslání konventu bylo rozhodnuto na generální kapitule, nemusel být podobný list nutně vyhotoven.

³⁵⁹ BISTŘICKÝ: *Studien*, příloha č. 7, s. 234-235.

³⁶⁰ Tzn. 1143.

³⁶¹ FRB II, s. 486; Werner Löhnertz v souvislosti s úspěšným založením Strahova upozornil na darovací listinu krále Konráda III. z května roku 1145 (UBS, č. 13, s. 12), kde král „Everwinovi a bratrům“ daruje újezd Walberhof. Protože Gertruda byla Konrádova nevlastní sestra, není vyloučeno, že se jednalo o odměnu Everwinovi za fundaci Strahova, LÖHNERTZ, Werner: *Steinfeld und die Gründung von Strahov (1142/43) Wann wurde Steinfeld prämonstratensisch?*, AP 68, 1992, s. 126-133, zde s. 128-129.

³⁶² BISTŘICKÝ: *Studien*, s. 168-169.

³⁶³ HLAVÁČEK: *Die Prämonstratenser*, s. 293.

³⁶⁴ CDM I, č. 258, s. 238; BISTŘICKÝ: *Studien*, s. 247.

³⁶⁵ MERHAUTOVÁ – SOMMER: *Strahovský klášter*, s. 156.

nepremonstráty nový konvent odmítl přijmout. To by také potvrzovalo Jarlochovo mlčení v této věci. A jak bylo již uvedeno, Jindřich Zdík měl v této době jiné problémy a zdržoval se často mimo Čechy. Evžen III. ve svém listu zmiňuje jako zakladatele Strahova pouze Zdíka, což – s již uvedeným – podtrhuje pasivní roli, kterou zde sehráli pražští biskupové.

Téměř současně se Strahovem musely být založeny Doksany u Litoměřic. V pramenech jsou tyto dvě fundace zmiňovány většinou společně,³⁶⁶ což potvrzuje kopírování modelu mateřských institucí Steinfeld – Dünnwald. Opěrnými body pro přesnější dataci by tu mohlo být usídlení premonstrátek v Dünnwaldu a datace tzv. zakládací listiny Strahova, která zmiňuje u darování Vladislava a Gertrudy: *pro remedio anime suae fratribus et sororibus famulantibus deo et sancte dei genitrici sanctoque Augustino*.³⁶⁷ I když osídlení Dünnwaldu premonstrátkami je datováno až pozdějšími zprávami, je možné se domnívat, že sem sestry přišly nejpozději roku 1143.³⁶⁸ Vydání listiny mohlo proběhnout v roce 1143, nebo až počátkem roku 1144. Z toho plyne, že k právnímu aktu založení Doksán došlo nejpozději počátkem roku 1144. Bylo by logické, aby sestry přišly s kanovníky, což ale Jarloch nezmiňuje, proto fakticky musely přijít později, snad v průběhu roku 1144. Otázkou je, proč byly Doksany založeny u Litoměřic a ne blíže ke Strahovu. Ivan Hlaváček tvrdí, že pokud by byl další ženský klášter založen poblíž Prahy, mohl by konkurovat starému konventu svatého Jiří na Pražském hradě. Jako další důvod zmiňuje majetkové vybavení kláštera, které při stávajícím založení bylo v jeho bezprostřední blízkosti.³⁶⁹ Na rozdíl od druhého důvodu můžeme s prvním jen těžko souhlasit. Právě vzhledem k tomu, že legát Guido ve stejné době sesazuje abatyši svatého Jiří, byla by reformní instituce u knížecího sídla spíše vítaná. K hospodářským důvodům vzdálené fundace tu po mém soudu hrají roli řádové zvyklosti a pravidla, která pramenila z touhy vzdálit přidružený ženský konvent přibližně na den cesty od mužského. Toto tvrzení podpírá i porovnání vzdáleností – mezi Strahovem a Doksany je to přibližně 43 km, mezi Želivem a Louňovicemi 30 km, mezi Gerasem a Perneggem 10 km a mezi Steinfeldem a Dünnwaldem dokonce 62 km! Poloha u Litoměřic je tak zcela normální.³⁷⁰

³⁶⁶ Např. FRB II, s. 467.

³⁶⁷ CDB I, č. 156, s. 160-161. Umístění tohoto textu může také potvrzovat, že za biskupa Jana se se sestrami nepočítalo.

³⁶⁸ GEHLE, Burkhard: *Die Prämonstratenser in Köln und Dünnwald*, AP 55, 1979, s. 47-55, zde s. 50.

³⁶⁹ HLAVÁČEK: *Prämonstratenser*, s. 296.

³⁷⁰ Také vzdálenost Želiv – Louňovice činí přibližně 30km, srv. typy ženských fundací výše.

Po založení Doksany vystupují v pramenech vždy ve stínu svého mužského protějšku.³⁷¹ Poprvé k roku 1150, když Vincencius píše o smrti kněžny Gertrudy. Vladislav dal tehdy dceru Anežku na vychování do Doksan.³⁷² Díky diplomatickému výzkumu Jiřího Pražáka jsme lépe informováni jen o hospodářském vybavení kláštera. Hlavní dochované prameny pocházejí ale až ze 13. století.³⁷³

4.3.2 Želiv a Louňovice

Želiv jako benediktinský klášter vznikl nejdříve roku 1144, kdy díky privilegii krále Konráda³⁷⁴ získalo olomoucké biskupství Podivín a pražské náhradou Želivský újezd – *preadium Selev et omnia, que ad ipsum pertinent*.³⁷⁵ Listina klášter nezmiňuje, z čehož Václav Novotný usoudil, že v době jejího vydání ještě nestál. Podobně je na tom potvrzení hradu Podivína vydané Vladislavem II. Pokud přijmeme datování této druhé listiny mezi říjen 1146 a květen 1147,³⁷⁶ pak nemohl benediktinský klášter v Želivu vzniknout před říjnem 1146. Zásadní informace o této fundaci nám sděluje Mnich sázavský k roku 1162, kdy se Reginard z Met stal opatem Sázavy. Kronikář tu mluví o historii opata, který byl dříve správcem Želivu, jenž prý velmi zvelebil. Pak ovšem biskup Daniel krátce po nastoupení do úřadu uvěřil pomluvám, které o Reginardovi šířili někteří lidé, a ten byl bez kanonického slyšení z kláštera vyhnán i s konventem. Pokud můžeme věřit výpočtům zmíněného kronikáře, došlo k sesazení Reginarda roku 1148. Jak dále autor doplňuje: *...sicut et postmodum rerum probavit eventus, has occassione id eum fecisse, ut quibusdam Augustiniani ordinis regularibus, de exteris ascitis nationibus, eundem locum commendaret*.³⁷⁷ Tato zmínka spolu s Reginardovým pozdějším nastoupením na post opata v Sázavě vedla Ivana Hlaváčka k domněnce, že by důvodem k vyhnání benediktinů mohl být

³⁷¹ Přitom když porovnáme architektonické pojetí baziliky, tak strahovská ještě obsahovala některé domácí prvky, zatímco doksanská byla novum postavené v italizujícím stylu, MERHAUTOVÁ, Anežka: *Raně středověká architektura v Čechách*. Praha 1971, s. 113-116.

³⁷² FRB II, s. 420.

³⁷³ PRAŽÁK: *Privilegium*, s. 159-203. Vychází ze studie KRISTEN, Zdeněk: *Neznámé – „zpadělané“ – znění privilegia Přemysla Otakara I. pro klášter Doksanský z roku 1226*, in: Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci – Historie 2, 1955; některé údaje doplňuje nekrologium z druhé poloviny 14. století, ve kterém ale v podobě edice nelze rozeznat původní a dopisující písařské ruce a celkově jako pramen by potřebovalo důkladnou prosopografickou studii, která by porovnávala český materiál se zahraničím, nekrologium Perneggu viz FUCHS, Adalbert (Hg.): *Necrologia Germaniae 5: Diocesis Pataviensis. Pars Altera: Austria Inferior*. Berlin 1913, s. 562-567.

³⁷⁴ CDB I, č. 138, s. 142.

³⁷⁵ NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny I.3*. Praha 1928, s. 85, zde pozn. 7.

³⁷⁶ CDB I, č. 157, s. 161; datace viz BISTRICKÝ: *Studien*, s. 139.

³⁷⁷ FRB II, s. 269 – tedy postup ne nepodobný tomu, který v Magdeburku použil Norbert z Xanten.

jejich sázavský původ a tedy že by tu hrála roli souvislost se slovanskými zvyklostmi.³⁷⁸ Tomu ovšem nenasvědčuje fakt, že v čele konventu stál cizinec, opat z Met, který se navíc později stal opatem již zlatinizované Sázavy.

Nejobsáhleji nás o fundaci zpravuje Jarloch,³⁷⁹ který mohl mluvit s bezprostředními svědky události. Ten opakuje zkazku o pomluvách proti Reginardovi a několikrát zdůrazňuje, že steinfeldští netušili, že jsou povoláni do již obsazeného konventu. Nejednalo by se tak o konflikt mezi řády, a tedy i jedno z mála převedení hojných písemných polemik 12. století do reality, ale čistě o utilitarismus biskupa Daniela,³⁸⁰ který snad nechtěl fundovat kanonii ze svých majetků a využil tak krátkou dobu fungujícího benediktinského kláštera.³⁸¹ Jarloch k tomu doplňuje, že důvody k vyhnání jsou věci biskupa, protože jemu patří patronátní právo nad Želivem. Daniel premonstrátům navíc doslovně řekl, že důvody k vyhnání benediktinů leží v jejich prohřešcích.

Kronikář dále pokračuje: Ve Steinfeldu byl vybrán konvent a ten si zvolil za opata převora Adolfa. Ten prý se ale odmítal oproti všem pohrůzkám vydat do Čech. Když neustoupil, byl nucen obnažen a bos před zraky celé kapituly přijmout trest metlou, aby mladým kanovníkům ukázal, že pokud je vinen, je potřeba se podrobit trestu. Po něm byl zvolen Gotšalk, který naopak v mírnosti a podřízenosti úkol přijal. Jarloch tu viditelně konstruuje kontrast, aby vyzvedl svatost Gotšalka a poučil své čtenáře, resp. posluchače, kterými byli bezpochyby milevští kanovníci. Roku 1148 se tak dvanáct kanovníků vydalo do Mohuče, kde je měl čekat biskup Daniel, který zde absolvoval biskupské svěcení. S tím se ale minuli a čekali na ně jen sluhové s koňmi. Jarloch opět vypráví poučnou historku o tom, jak se muži hádali o tom, kdo na jakém koni pojede, až jejich spor vyřešili lapkové. Pokud porovnáme tuto pasáž například s oběma vitami o Norbertovi z Xanten příp. s vitou Gottfrieda z Cappenbergu, zarazí nás, že mniši vůbec jeli na koních, což bylo v polovině 12. století považováno za symbol přepychu tak často reformátory kritizovaný.³⁸² Odráží se tu asi realita doby sepsání Jarlochova letopisu, kdy už bylo od přísné reformní kázně upuštěno. Nebo možná právě na to tu Jarloch jako opat narážel. Dne 20. ledna roku 1149 dorazila skupina na Strahov, kde se jistou dobu zdržela a opat Gotšalk zde pronesl kázání. Zde také poprvé zjistili, že v Želivu před nimi sídlili benediktini a chtěli po biskupovi vysvětlení. Když došli na místo

³⁷⁸ HLAVÁČEK: *Die Prämonstratenser*, s. 297-298.

³⁷⁹ FRB II, s. 487-489.

³⁸⁰ Giles Constable udává, že běžnou praxí bylo přetvořit poustevnu nebo kostel na klášter, protože to bylo levnější, CONSTABLE: *The Reformation*, s. 107.

³⁸¹ Srv. DUŠKOVÁ, Sáša: *Listiny kladrubské*, Sborník Prací Filosofické Fakulty Brněnské University II, 1953, s. 25-48; NOVOTNÝ, Václav: *Začátky kláštera kladrubského a jeho nejstarší listiny*, Rozpravy Československé akademie věd a umění, třída I, č. 79, Praha 1932.

³⁸² Srv. SCHREINER: *Mönchtum*, s. 282.

v hraničním hvozdu mezi Čechami a Moravou, trpěli velkým nedostatkem a hladem, protože předešlý konvent si všechny zásoby vzal s sebou. Daniel prý na premonstráty zanevřel a zachránil je až Jindřich Zdík, který jim poslal své zásoby z Golčova Jeníkova, kde trávil Vánoce. Již o tehdejším věhlasu Želiva a jeho opata svědčí dopis Huga z Fosse, který nemocného Zdíka roku 1150 svěřoval Gotšalkovi.³⁸³ Danielův přístup k Želivu se jeví jako značně pragmatický. Jak jinak lze v souvislosti s již řečeným vysvětlit zprávu, kterou zapsal Jarloch k Danielově úmrtí – biskup měl za kaplana želivského kanovníka Alberta, který uměl zpaměti žaltář i celý kánon svaté mše a tím Danielovi usnadňoval každodenní četbu.³⁸⁴

Krátce po příchodu kanovníků – asi roku 1150, nebo 1151 – přišly na místo severozápadně od Želiva dünnwaldské sestry. Jako zakladatele – *Luniwitensis ecclesiae fundator*³⁸⁵ – jmenuje Jarloch lékaře Jindřicha, který Gotšalka kdysi přivedl do řádu. Jak do Želiva, tak do Louňovic přišli kanovníci a kanovnice přímo z Porýní a Strahov ani Doksany zde nehrály aktivní roli. Vysvětlení je nasnadě – české fundace byly mladé a těžko přitahovaly nadšené davy, kdežto porýnské kanonie byly často přeplněny zájemci – a hlavně zájemkyněmi – o zbožný život. Podobně jako ve výše zmíněné dvojici také u tandemu Želiv – Louňovice měli vedoucí a správní roli nad dušemi i majetkem převorové, které ze svých řad volili želivští kanovníci.³⁸⁶ Důležitá je tu zmínka o tom, že Gotšalk sestry z Louňovic *diligenter clausit et omni disciplina informavit*,³⁸⁷ což upozorňuje nejen na askezi a klauzuru (už při příchodu do Čech je zmíněno: *cum deputata custodia uirorum bonorum*),³⁸⁸ ale také na funkci pedagogickou, ve které sestry napodobovaly své západní vzory. Těsné spojení mezi Želivem a Louňovicemi stvrzuje přítomnost dcer Gotšalkovy sestry, které jistě nebyly členkami ženského konventu náhodou. Pobyt Gotšalka v Louňovicích byl velmi častý, jak dokládá případ jeho neteře Judity. Jarloch sice zdůrazňuje *quae omnes muris separatae ab eius aspectu* a potvrzuje, že on sám byl prostředníkem mezi sestrami a Gotšalkem, ale jedná se tu o dny opatova umírání, kdy už tento nebyl schopen chodit.³⁸⁹ Právě v ženské kanonii Gotšalk dne 18. února 1184 zemřel.

Relativně krátce po fundaci Želiva a Louňovic byly odtud v historickém území Waldviertel v Dolním Rakousku založeny dva dceřinné kláštery, které opět kopírovaly model Steinfeld – Dünnwald. Jednalo se o mužský Geras (Jeruš) a o něco později založený ženský

³⁸³ CDB I, č. 164 s. 169-170.

³⁸⁴ FRB II, s. 461.

³⁸⁵ FRB II, s. 484.

³⁸⁶ Také pro pozdější Kounice.

³⁸⁷ FRB II, s. 496.

³⁸⁸ Tamtéž.

³⁸⁹ FRB II, s. 499.

klášter Pernegg. Rok 1153, který je často udáván jako datum založení Gerasu, se objevil až v novější klášterní tradici. Středověké prameny dovolují určit jen přibližný interval let 1140 a 1150, kdy mohlo dojít k fundaci.³⁹⁰ Přibližně do dvou let po založení mužského kláštera mohlo dojít k příchodu kanovnic do Perneggu. Zakladatelem obou institucí byl Oldřich II. z Perneggu, příbuzný Babenberků. Důvod výběru českých kanonií tu objasňují příbuzenské vztahy – Gertruda, manželka Vladislava II., byla tetou, nebo sestřenicí manželky Oldřicha II. z Perneggu Eufémie.

4.3.3 Litomyšl

Již badatelé starší doby si všimli souvislosti mezi založením premonstrátské kanonie v Litomyšli a pokusem o vraždu Jindřicha Zdíka během jeho cesty do Říma v roce 1145, o kterém jsem se již zmínil. Vincencius³⁹¹ mezi útočníky zmiňuje znojemského údělníka Konráda, anály Hradištsko-Opatovické³⁹² vedle něj i Vratislava Brněnského. Oproti tomu oba prameny potvrzují, že v době útoku byl Ota Olomoucký s biskupem smířený a doprovázel ho. Pozdější listina Lucia II. zmiňuje vedle Konráda a Vratislava i Děpolta (*Depaldum*) a dalších osm jejich pomahačů.³⁹³ Důvodem byly jistě starší spory a imunita, které Zdík dříve dostal od říšského krále Konráda III. Podle klasické interpretace došlo k incidentu ve vsi-celnici (*theloneum*) Úsobrno (*Vzobren*), kde Konrád biskupa přivítal, jak bylo asi předem domluveno, a prosil o přimluvu u knížete Vladislava. Pak Přemyslovec předstíral odjezd domů, aby se mohl v noci vrátit a biskupovo ležení přepadnout. Pavel Bolina před časem upozornil na skutečnost, že místo setkání nebylo totožné s místem přepadu. Zdík pravděpodobně směřoval na Prahu a ne na jih, jak se dříve usuzovalo a nocoval na zboží v majetku svého biskupství někde poblíž Litomyšle. Ota přítomen nebyl, protože se od biskupa již dříve odpojil.³⁹⁴ Další průběh popisuje Vincencius následovně: Konrád se společníky chtěl biskupa zabít, nebo zajmout. Při přechodu potoka jeden z útočníků začal snad z božího vnuknutí zpívat bojovou píseň. Tu uslyšel cisterciák Mukar a vzbudil biskupa. Další Zdíkovi družiníci jej oděli do kožešin, dali mu nuzné boty a pomohli mu utéci z domu. Zdík se pak ve sněhu schoval do křoví. Útočníci v jeho světnici našli řeholního kanovníka Lukáše, kterého považovali za biskupa a posekali ho meči. Když zjistili, že to není on, zbili

³⁹⁰ PFIFFIG, Ambros: *Geras-Pernegg und die Babenberger*, in: Gert Melville (Hg.): *Secundum Regulam Vivere*. Windberg 1978, s. 133-137, zde s. 135.

³⁹¹ FRB II, s. 414.

³⁹² FRB II, s. 398-399.

³⁹³ CDB I, č. 143, s. 146.

³⁹⁴ BOLINA, Pavel: *Kde byl přepaden biskup Jindřich Zdík roku 1145. (Příspěvek k historii moravsko-českého pomezí)*, Časopis Matice moravské 122, 2003, s. 343-373, zde s. 356.

jej i ostatní a celý průvod vykradli. Biskupův dvůr pak zapálili a v jeho středu zklamaně popíjeli. Zdik mezitím potkal sedláka, svého poddaného a poprosil ho, aby mu zavolal svého otce. Společně pak biskupa převezli na dobytčeti závějemí až do Litomyšle, kam mu pak poslal doprovod i zásoby Vladislav.³⁹⁵

Zmíněná pasáž obsahuje podle mě ještě jeden rozpor, kterého si Pavel Bolina pravděpodobně nevšiml, a pozdější překladatelé jej přešli mlčením. Vincencius píše o Mukarovi, který Zdíka vzbudil, jako o *Grisii ordinis monachus* a dále navazuje, že útočníci *eiusdem ordinis ibidem quosdam regulares canonicos inveniunt*. Buď byl Mukar cisterciák a Vincencius se spletl v termínu řeholní kanovníci, nebo se jednalo o premonstráta a pak se autor spletl v barvě, myslel asi bílou a ne šedou. Vzhledem k tomu, že termín *monachus* a *canonicus* byly při označení premonstrátů často zaměňovány, a protože je reálnější, že by u sebe Zdik měl premonstráta než cisterciáka – z logiky zvyklostí obou řádů – příkláním se k názoru, že si zde kronikář opravdu spletl barvu a měl na mysli bílého a ne šedého mnicha.

Pravděpodobně právě šťastné vyvážnutí před smrtí vedlo později Jindřicha Zdíka k tomu, aby v Litomyšli založil premonstrátský klášter. Tomu by odpovídal také latinský název kláštera, pocházející jistě od biskupa – *Mons Oliveti*. Pokud by byl zmíněný Mukar premonstrátem, jak navrhuji, bylo by o důvod více právě tady zřídit právě premonstrátský konvent. Jako zakladatele jmenují Zdíka Vincencius³⁹⁶ i Jarloch.³⁹⁷ Druhý autor zmiňuje i Vladislava, jehož svolení bylo jistě k fundaci nutné.³⁹⁸ Termínem založení Litomyšle *post quem* je rok 1145 a termín *ante quem* pak rok 1150, tedy biskupovo úmrtí. Mylné je položení fundace Litomyšle k roku 1141,³⁹⁹ které se bohužel často opisuje, stejně jako tvrzení, že na místě byl původně benediktinský konvent, které vyvrátil již Václav Novotný. Historikové tu vycházejí také z litomyšlské listiny hlásící se ke 20. lednu roku 1167,⁴⁰⁰ která, i když se jedná o pozdější falsum, má pravděpodobně částečně základ ve starších záznamech, jak doložil Jiří Pražák, a proto přináší mnoho zajímavých informací.⁴⁰¹ Odkazy na dary Břetislava II. a Soběslava I. vysvětlil Novotný tím, že na litomyšlském hradišti byl dříve založen velkofarní

³⁹⁵ FRB II, s. 414-415.

³⁹⁶ FRB II, s. 410.

³⁹⁷ FRB II, s. 491.

³⁹⁸ FRB II, s. 467.

³⁹⁹ VLČEK Pavel – SOMMER Petr – FOLTÝN Dušan: *Encyklopedie českých klášterů*. Praha 2002, s. 345; Chyba pravděpodobně pochází z místa, kde Jarloch klade založení Strahov a Litomyšle do jedné věty.

⁴⁰⁰ CDB I, č. 399, s. 411-415.

⁴⁰¹ PRAŽÁK: *Diplomatické poznámky*.

kostel. Toto tvrzení by odpovídalo pozici Litomyšle jako přirozeného centra regionu, která byla potvrzena vývojem ve 14. století, kdy zde Karel IV. založil biskupství.⁴⁰²

U Litomyšle je, přinejmenším v prvních padesáti letech existence, patrná orientace na biskupskou Olomouc. Kromě darů Jindřicha Zdíka a Oty Olomouckého to vyplývá i ze skutečnosti, že místní opat Jan se stal roku 1157 olomouckým biskupem.⁴⁰³ Tvrzení, že byl klášter osazen konventem ze Strahova, je pouhou hypotézou, která nemá v pramenech opory.⁴⁰⁴ Také domněnka o převládajícím domácím prvku v klášteře je problematičná.⁴⁰⁵ Ze čtyř opatů doložených do počátku 13. století mají jen dva jména, která by mohla naznačovat český původ – Jurata⁴⁰⁶ a Mislen⁴⁰⁷ – další dva – zmíněný Jan a Deocarus⁴⁰⁸ – jsou neznámého původu. I když u Jana je možno počítat s jeho známostí v Olomouci, nevypovídá to nic jistého o jeho původu. Z výše zmíněného listinného falsa se také dovídáme o dvou litomyšlských bratrech slovanského původu – Modlatovi se synem Petrem a Milotovi, synovi Zdeslava – kteří darovali svůj majetek klášteru a vstoupili do něj jako konvrši (*ad conversionem*).⁴⁰⁹ Dary obou mužů měly jistě za úkol zaplatit privilegium vstupu do kanonie. Z výše uvedeného je možno vyvodit jen tolik, že premonstráti si postupem času získali podporu také domácích svobodných obyvatel. Otázkou je, do jaké míry a zda je Litomyšl výjimkou.

4.3.4 Hradisko u Olomouce

Hradisko u Olomouce vzniklo původně jako benediktinský klášter.⁴¹⁰ Dne 3. února roku 1078 zde olomoucký biskup Jan vysvětil klášterní kostel svatého Štěpána, jak dokládá zakládací listina potvrzující majetky i platy, kterou vydali fundátoři kláštera – olomoucký kníže Ota s manželkou Eufémií.⁴¹¹ O dva dny později tuto velkou nadaci potvrdil a rozmnožil o ves Uherce ve své listině kníže Vratislav, který byl založení přítomen.⁴¹² Hradisko propojené úzce s olomouckou metropolí plnilo podobnou úlohu jako Břevnov u Prahy a

⁴⁰² Více viz NEJEDLÝ, Zdeněk: *Dějiny města Litomyšle a okolí I. Dějiny kláštera a biskupství Litomyšlského (do r. 1421)*. Litomyšl 1903.

⁴⁰³ FRB II, s. 426.

⁴⁰⁴ NOVOTNÝ ČD I.3, s. 83, pozn. 3; HLAVÁČEK: *Die Prämonstratenser*, s. 297.

⁴⁰⁵ HLAVÁČEK: *Die Prämonstratenser*, s. 297.

⁴⁰⁶ CDB I, č. 304, s. 273-274; EMLER: *Necrologium Doxanense*, s. 105.

⁴⁰⁷ CDB I, č. 404, s. 423-425.

⁴⁰⁸ CDB I, č. 208, s. 194-197, č. 399, s. 411-415; EMLER: *Necrologium Doxanense*, s. 97.

⁴⁰⁹ CDB I, č. 399, s. 413 a 415.

⁴¹⁰ K tématu naposledy WIHODA, Martin: *Benediktinská kapitola v dějinách kláštera Hradisko u Olomouce*, in: JAN, Libor – OBŠUSTA, Petr (vyd.): *Ve stopách svatého Benedikta*. Brno 2002, s. 29-38.

⁴¹¹ CDB I, č. 79, s. 82-85; podobně FRB II, s. 390.

⁴¹² CDB I, č. 80, s. 85-87.

sloužilo olomouckému rodu jako pohřebiště, takže můžeme otevřeně mluvit o reprezentativním rodovém klášteře.

Nevíme přesně, kdy byl klášter předán premonstrátům, ale muselo k tomu dojít ještě za episkopátu Jindřicha Zdíka, kterého kronikář Jarloch uvádí jako zakladatele, když doslovně píše: *restaurata in ordinem nostrum*.⁴¹³ S obnovou to ale nebylo jednoduché, jak si všiml už Václav Novotný roku 1926 ve svém zásadním článku.⁴¹⁴ Při objasnění počátku Hradiska použil jako první dopisy steinfeldského probošta Oldřicha. První čtyři⁴¹⁵ – počítáme s tím, že jejich řazení v původním kodexovém dochování sleduje chronologický pořádek – obsahují obvyklé výzvy opatům a biskupovi Danielovi, aby se dostavili na generální kapitulu, příp. aby se po cestě zastavili ve Steinfeldu. K jejich sepsání muselo dojít krátce po roce 1150, protože zmiňují smrt probošta Everwina i *virī Moraviensis episcopi a deo devote ducisse Boemie*, což jsou jistě Zdík a kněžna Gertruda. Novotný tyto dopisy datuje roky 1150 až 1151. Zdá se, že nevěděl o tom, že Everwin byl ještě v roce 1151 naživu, což nutně posouvá dataci do let 1151, ale spíše až do roku 1152. To ale na věci příliš nemění, protože následující skupina čtyř listů datována není, i když můžeme počítat s tím, že nejsou od první příliš vzdáleny.⁴¹⁶ Hned v prvním⁴¹⁷ odpovídá Oldřich na dopis strahovského opata Geza, ve kterém si žádal radu ve věci opata Reineru z Hradiska, proti kterému se evidentně vzbouřil konvent. Z výroků o Reinerovi je možno soudit, že se jednalo o nezkušeného opata, který si částečně nepříjemnosti přivodil sám. Oldřich nabádá, aby provinilci byli navráceni do mateřského kláštera, nebo rozděleni po dalších kláštorech (*ad matricem revocati vel per alias ecclesias divisi*), kde měli podstoupit pokání za své činy. Jak si již všiml Novotný, dikce textu dává tušit, že se tu jedná o premonstráty (*pro scandalo ordinis*) a ne o konvent benediktinů, který by premonstráty reformovali.⁴¹⁸ Za mateřský klášter je možno dosadit Strahov, protože na konci dopisu Oldřich Geza nabádá, aby neváhal a do Olomouce poslal nový konvent s opatem, kterého si kanovníci sami zvolí. Opat Reiner má podle Oldřicha sám odstoupit. Další list⁴¹⁹ zasílá Oldřich přímo Reinerovi, kterého utěšuje a radí mu, aby nic nečinil a podrobil se rozhodnutí moravského biskupa, opata Geza a dalších opatů. V posledním dopise druhé skupiny⁴²⁰ se Oldřich obrací přímo na biskupa Jana, kterého prosí, aby ve věci vzpoury proti Reinerovi zakročil a přizval si k tomu opaty z Čech. Steinfeldský probošt na tomto místě opakuje své

⁴¹³ FRB II, s. 491.

⁴¹⁴ NOVOTNÝ: *Uvedení Premonstrátů*.

⁴¹⁵ CDB I, č. 187-190, s. 181-184; UBS, č. 9-12, s. 608-610.

⁴¹⁶ UBS, č. 17-21, s. 612-615.

⁴¹⁷ UBS, č. 17, s. 612.

⁴¹⁸ Ti v této době přesídlili do Opatovic, příp. Třebíče.

⁴¹⁹ UBS, č. 19, s. 613-614.

⁴²⁰ UBS, č. 20, s. 614.

dvě hlavní obavy – o ztrátu místa pro řád a o dobrou pověst řádu. Pozdější dopis⁴²¹ Gezovi potvrzuje, že Reiner byl opravdu sesazen.

Upravená Novotného chronologie prvních let Hradiska u Olomouce pak vypadá takto: Smrt benediktinského opata Bohumila, ke které došlo asi koncem 50. let 12. století, využil Zdík spolu s jemu tehdy opět nakloněným olomouckým údělníkem Otou k tomu, aby benediktinský konvent nahradil premonstráty, pravděpodobně ze Strahova. K tomu muselo dojít nejpozději roku 1150. Opat Reiner pocházel z německého území a určitě působil před vysláním na Moravu, příp. do Čech, jistou dobu ve Steinfeldu. Problém nastává s datací druhé skupiny dopisů, které pojednávají o vzpouře v Hradisku. Olomoucký biskup Jan, kterému Oldřich psal jako *Vestram itaque sanctitatem, quam circa ordine, quem professus estis, fervere cognovi*, by mohl být Jan III (1151-1157), kanovník ze Strahova⁴²² i Jan IV. z Litomyšle (1157-1172).⁴²³ Oldřich v dopise biskupovi mluví o jistých potížích, které musel Jan vyřešit, což by mohlo odkazovat na Jana IV., který byl zvolen až po odstoupení knížecího kaplana Drahoně. O události ale více nevíme. Novotný tvrdí, že časová vzdálenost mezi oběma skupinami dopisů nemohla být velká, ale neudává konkrétní důvod.⁴²⁴ Pokud budeme vycházet z chronologického řazení listů, pak má Novotný snad pravdu, protože několik dalších dopisů následujících v kodexu po druhé skupině jsou Joesterovou datovány roky 1155, příp. „nejpozději 1155“.⁴²⁵ Ze všeho výše uvedeného plyne, že listy řešící vzpouru v Hradisku byly napsány v rozmezí let 1153 až 1155 a ne tedy v letech 1151 až 1152, jak navrhuje Novotný.

Pokud jde o původ olomouckých premonstrátů, pak první konvent pravděpodobně pocházel ze Strahova. Odpovídá tomu angažovanost Geza v Reinerových problémech, kde strahovský opat vystupuje z pozice otce-opata. Želivský původ kanovníků pro Hradisko není pravděpodobný, protože tato kanonie byla v začátcích, které navíc, jak víme, nebyly zrovna nejšťastnější. Ostatní domněnky Novotného v této věci jsou jen spekulací. Návrh, že by mohlo jít o společnou fundaci více kanonií, příliš neodpovídá zvyklostem, kdy byl budoucí konvent vybrán v rámci mateřského ústavu a tam se také volil představený. Původ druhého konventu je také nejistý. Novotný navrhuje Litomyšl. Určitě ale vybíral strahovský opat Gezo.

⁴²¹ UBS, č. 32, s. 620.

⁴²² FRB II, s. 263 a 264.

⁴²³ FRB II, s. 426.

⁴²⁴ NOVOTNÝ: *Uvedení Premonstrátů*, s. 165.

⁴²⁵ JOESTER: *Urkundenbuch*, č. 24 s. 616 an.

4.3.5 Dolní Kounice

Založení Dolních Kounic dělí od poslední fundace první zakladatelské vlny téměř třicet let, přitom je s ní kanonie pevně personálně spjata. Díky kronikáři Jarlochovi se nám dochovalo podrobné líčení o celém fundačním procesu. Vše vzalo počátek roku 1176, kdy se jihomoravský velmož Vilém z Pulně⁴²⁶ účastnil vojenské výpravy Soběslava II. do Rakouska.⁴²⁷ Podnětem k válce byl spor o pomezí území, kam z rakouské strany pronikali kolonizátoři pod patronací rakouského vévody Jindřicha II. Jasomirgotta.⁴²⁸ Češi tehdy plenili i kláštery a kostely a Boleslav II. si tak vysloužil klatbu od papeže Alexandra III. Ovšem až k roku 1181 klade Jarloch první zmínku o jihomoravském urození Vilémovi, kterého tlačilo špatné svědomí kvůli zmíněným hříchům, a tak se vydal do Říma, kde mu jako pokání papež nařídil založit klášter.⁴²⁹ Vilém po návratu svůj úmysl prý dlouho odkládal,⁴³⁰ ale nakonec pozval do Kounic želivského opata Gotšalka. Ten Vilémovi poslal převora Mandruvina, mladíka Richvina a Vilémova příbuzného Eberharda – odtud asi touha po premonstrátském řádu – aby zařídili domy pro budoucí klášter. Téhož roku se vydal Gotšalk s Cypriánem,⁴³¹ Janem a Petrem z Louňovic na generální kapitulu, kde dostal svolení k založení a budoucí konvent z Dolních Kounic mu byl podřízen. K roku 1182, a to k 9. říjnu, jmenuje Jarloch příchod sester premonstrátek z Louňovic do Dolních Kounic. Vybrané datum mělo snad symbolizovat přesně rok od uplynutí generální kapituly, kde bylo vše ujednáno. Starostí o nové založení pověřil Gotšalk dosavadního louňovického převora Petra. Ten byl sesazen až tři roky po Gotšalkově smrti, snad kvůli problémům ve světské správě instituce, jak naznačuje Jarloch.⁴³² Poslední zmínku o Vilémovi najdeme u Jarlocha v popisu bitvy u Loděnice, kterou měl jmenovaný spolu s bratrem Oldřichem (*fratre suo Ulrico*) přežít jen díky modlitbám premonstrátských bratří a sester.⁴³³

Vedle Jarlochových zpráv se v Paprockého Zrcadle markrabství moravského dochovala oslavná staročeská báseň o Vilémovi z Kounic.⁴³⁴ Ta ovšem vyvolala mnoho otazníků a badatelských neshod. Irena Hrabětová tvrdí, že se jedná o literární falsum 15. století, o čemž

⁴²⁶ V literatuře je možné se setkat s několika verzemi Vilémova přídomku: z Pulně, z Pulína, z Kounic.

⁴²⁷ FIALA: *Letopis*, s. 218, pozn. 6.

⁴²⁸ ŽEMLIČKA: *Čechy*, s. 314.

⁴²⁹ FRB II, s. 476 an.

⁴³⁰ Podobnou prodlevu mezi šlechtickým rozhodnutím a samotným založením kláštera zaznamenává také Jindřich Řezbář ve Žďárské kronice.

⁴³¹ K osobě Cypriána srv. DERWICH, Marek: *Der Prämonstratenserorden im mittelalterlichen Polen. Seine Rolle in Kirche und Gesellschaft*, in: CRUSIUS, Irene – FLACHENECKER, Helmut (Hrsg.): *Studien zum Prämonstratenserorden*. Göttingen 2003, s. 311-347, zde s. 316-317.

⁴³² FRB II, s. 483.

⁴³³ FRB II, s. 507.

⁴³⁴ FRB III, s. 243-244.

údajně svědčí mnohé faktické chyby, výmysly a jazyk textu.⁴³⁵ Paprocký prý ještě viděl písemnost opatřenou dvěma pečeti, což by mohlo naznačovat, že byl vyhotoven na podporu pozdějších dědičných nároků Štosů z Kounic na klášterní patronát. Marie Bláhová v návaznosti na Ladislava Hosáka tvrdí, že staročeský text byl překladem starší latinské předlohy, která vznikla v Dolních Kounicích snad koncem 12. nebo začátkem 13. století.⁴³⁶

K založení kláštera v Kounicích se hlásí také listina, ve které *Wilhelmus dictus de Pulin* zakládá klášter premonstrátů a věnuje mu tři vesnice a patronátní právo k šesti vesnickým kostelům, které stojí na jeho panství.⁴³⁷ Listina se dochovala v opise ze 14. století a její původ není zcela vysvětlen. Friedrichovo tvrzení, že se jedná o falsum ze 14. století, bylo narušeno listinou Václava I. pro Vilémova syna Vratislava z roku 1237, kde král zmiňuje kostely, které údajně Vilém věnoval klášteru v Kounicích. Domněnku, že by opravdu šlo o autentický dokument z doby založení kláštera, vyvrací nereálné vročení k roku 1173. Václav Novotný zde předpokládá písarskou chybu a tvrdí, že jde o falsum, které se opírá o zakládací listinu z roku 1183, kdy došlo k druhé návštěvě Gotšalka a kdy klášter již fungoval.⁴³⁸

4.3.6 Milevsko

Otcem zakladatele kláštera v Milevsku Jiřího byl maršálek (*Jurik eius agaso*) krále Vladislava I. jmenující se také Jiří. Oba příbuzné zmiňuje kronikář Vincencius, když líčí otcovu smrt na křížové výpravě roku 1148.⁴³⁹ Syn se objevuje ve společenském životě od 70. let, mimo jiné ve funkci knížecího správce Netolicka.⁴⁴⁰ Také Jiří z Milevska junior se jako Vilém z Kounic zúčastnil bitvy u Loděnice roku 1185. Se samotným opatem Jarlochem podle jeho zprávy pak doprovázel roku 1197 papežského legáta Petra do Prahy⁴⁴¹ a roku 1198 je jmenován v doprovodu Přemysla Otakara I. u Würzburgu. Jiřího z Milevska doprovázeli u Loděnice i v Německu družiníci, mezi kterými Jarloch jmenuje dokonce jeho číšníka, který na smrtelné posteli věnoval Bohu a svatému Jiljí v Milevsku své dvě vesnice. Z toho Marcin Rafał Pauk usuzuje, že Jiří měl svůj vlastní dvůr po vzoru biskupa nebo panovníka. U Jiřího je poprvé doložen dvorský úředník ve službách velmože.⁴⁴²

⁴³⁵ HRABĚTOVÁ, Irena: *Staročeská báseň o Vilémovi z Kounic*, Časopis Matice moravské 103, 1984, s. 84-100.

⁴³⁶ BLÁHOVÁ: *Staročeská kronika*, s. 107 a 143.

⁴³⁷ CDB I, č. 400, s. 415-417.

⁴³⁸ ČD 1.3, s. 97, pozn. 1.

⁴³⁹ FRB II, s. 418; Tentýž *Jurik agaso* se objevuje ve dvou listinách Vladislava, CDB I, č. 157 a 158, s. 161-165.

⁴⁴⁰ CDB I, č. 279, s. 244-280; č. 317, s. 288-290; č. 406, s. 438-440; č. 411, s. 444-446.

⁴⁴¹ FRB II, s. 511.

⁴⁴² PAUK: *Działalność*, s. 64.

Počátky samotného milevského kláštera leží v mlze. Roku 1184, jak dosvědčuje listina,⁴⁴³ směnil Jiří s biskupem Jindřichem Břetislavem vsi blíže Milevska za své čtyři na sever od Prahy.⁴⁴⁴ Cílové vsi směny jmenuje až pozdější listina biskupa Ondřeje, kde také stojí, že se tak stalo *pro ecclesia fundata*.⁴⁴⁵ Ona *ecclesia* mohla znamenat již klášter, jak tomu v mnoha případech bývalo, ale spíše se tu jednalo pouze o kostel, který posléze premonstráti převzali.⁴⁴⁶ Stavba (*ecclesia*) stála určitě roku 1185, protože k tomuto roku o něm Jarloch mluví, když utrpěl škody od vojska arcibiskupa Vojtěcha.⁴⁴⁷ Jarloch sám sebe jmenuje opatem až k roku 1187,⁴⁴⁸ ale není jisté, zda byl opatem prvním, jak tvrdí až mladší tradice.⁴⁴⁹ Prodleva mezi úmyslem a samotným založením by ale ani tady nepřekvapila, jak bylo ukázáno výše. Archeologický výzkum potvrdil škody na kostele a přebudování jeho východního závěru, což Anežka Merhautová spojuje s využitím stavby premonstráty po roce 1191, kam také klade požár nových staveb.⁴⁵⁰ Jarlochovo opatství naznačuje, že konvent přišel do Milevska roku 1187 z Želiva. Případný přímý podíl opata Gotšalka musel být omezen jen na prvotní plány a rady Jiřímu z Milevska, protože želivský opat umírá 18. února 1184⁴⁵¹ a listina o směně zboží je Friedrichem datována před 23. květen téhož roku. Celá lokace nesloužila jen kanonii, ale byla také sídlem velmože Jiřího, což bylo patrně důvodem paralelního fungování dvou kostelů.⁴⁵² Anežka Merhautová informuje o záznamech z milevského dceřiného založení Schlägl, které zpravují o zbožném životě Jiřího z Milevska – údajně bydlel v dormitáři, s bratry jídal a modlil se a také dodržoval další příkazy Augustinovy řehole. Pauk usuzuje, že se pravděpodobně jedná o zprávy založené na událostech z konce Jiřího života, jak tomu bylo u světských postav obvyklé.⁴⁵³ Jiří z Milevska zemřel pravděpodobně bezdětný a patronátní právo nad klášterem tak připadlo panovníkovi.

⁴⁴³ CDB I, č. 303, s. 271-273.

⁴⁴⁴ ČD I.3, s. 98.

⁴⁴⁵ CDB II, č. 126, s. 115-117, citát ze s. 115.

⁴⁴⁶ Srv. ČD I.3, s. 99, pozn. 1.

⁴⁴⁷ FRB II, s. 506.

⁴⁴⁸ FRB II, s. 508; Jmenování mladíka opatem mělo jistě původ ve vážnosti jeho rodu, když Jarlochův strýc Gerhard měl dobrý vztah s Gotšalkem, FRB II, s. 468.

⁴⁴⁹ ČD I.3, s. 99, pozn. 1.

⁴⁵⁰ MERHAUTOVÁ, Anežka: *Poznámka ke kostelu sv. Jiljí v Milevsku*, Mediaevalia Historica Bohemica 2, 1992, s. 135-140.

⁴⁵¹ FRB II, s. 483.

⁴⁵² Bližší popis stavební situace podává Encyklopedie českých klášterů a archeologický výzkum. FOLTÝN – SOMMER – VLČEK: *Encyklopedie*, s. 364; BŘICHÁČEK, Pavel: *Entdeckungen in kleinen Schritten. Ergebnisse archäologischer Forschungen in Stift und Stiftkirche von Milevsko*, in: Geraser Hefte 58, 2006, s. 28-30.

⁴⁵³ PAUK: *Działalność*, s. 66.

4.3.7 Louka u Znojma

Louka z Znojma měla v druhé fundační vlně zvláštní postavení, protože se jednalo o jedinou zeměpanskou nadaci. Fundátory byly Konrád II. Ota se svou matkou Marií. Konrád klášter založil ve centru svého původního údělu, u domovského Znojma, a to v krátké době, kdy se mu konečně podařilo dosáhnout na vládu nad celým státem. Dochovaná zakládací listina ze dne 25. října roku 1190 svědčí o bohatém nadání v součtu téměř 29 vsí a patronátního práva nad čtyřmi kostely.⁴⁵⁴ Krátce na to následují další dary a ochrany. Dne 7. června roku 1194 klášter obdarovává Jindřich Břetislav⁴⁵⁵ a 27. dubna roku 1195 získává klášter papežskou ochranu od Celestina III.⁴⁵⁶ Tímto bohužel přímé prameny končí. Klášterní tradice doplňuje, že konvent přišel ke Znojmu ze Strahova a prvním opatem prý byl Jiří, se kterým se můžeme setkat v diplomatickém materiálu roku 1201.⁴⁵⁷ Ověřitelnost těchto informací není ale uspokojující. Pokud byla Louka zamýšlena jako pohřebiště Konrádova rodu,⁴⁵⁸ pak se nám doklady o tom nedochovaly. Tato tradice byla ostatně záhy přemazána, když Konrádovo manželství s Hellichou z Wittelsbachu zůstalo bezdětné a nad moravskými úděly nakonec zavládla další větev Přemyslovců v čele s Vladislavem Jindřichem, který jako reprezentativní zbožnou fundaci zřídil roku 1205 Velehrad.

⁴⁵⁴ CDB I, č. 326, s. 299-301.

⁴⁵⁵ CDB I, č. 411, s. 444-446.

⁴⁵⁶ CDB I, č. 352, s. 316-317.

⁴⁵⁷ CDB II, č. 21, s. 17-18.

⁴⁵⁸ Srv. FOLTÝN: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 796.

5. Strahovsko-želivské otazníky

5.1 Kdy se Steinfeld připojil k premonstrátskému řádu?

Určit, kdy přesně se steinfeldský dům připojil ke svazku klášterů v čele s Prémontré, je dlouhodobým problémem bádání. Původní reformní centrum Springiersbach, které Steinfeld následoval, se v mnoha zvyklostech Prémontré podobalo a je těžké obě ohniska reformy oddělit. Problémová je také nejednoznačnost přijetí mezi premonstráty, kdy oficiálně některé instituce členy řádu byly, ale staré právní, liturgické či jiné zvyklosti u nich vymizely až později.

V prosinci roku 1136 vydal v Pise papež Inocenc II. pro Steinfeld privilegium,⁴⁵⁹ které premonstrátský řád nezmiňuje. Roku 1139 Inocenc II. vydává podobné privilegium – v některých pasážích doslovně stejné – pro kanonii ve Springiersbachu.⁴⁶⁰ Obě písemnosti předpokládají, že přijímecká instituce kolem sebe tvořila vlastní svazek domů, jehož představitelé se jednou ročně scházeli v mateřské kanonii na kolokviu.⁴⁶¹ Z toho lze usuzovat, že v roce 1136 Steinfeld ještě členem premonstrátského řádu nebyl.⁴⁶² Pokud ovšem vycházíme z informací podaných Jarlochem, pak roku 1135 nebo 1136⁴⁶³ probošt Everwin s kanovníkem Jindřichem potkali v Kolíně nad Rýnem s mladého Gotšalka, budoucího opata Želivu, kteří byli zastířeni právě na cestě do Prémontré.⁴⁶⁴ Pokud tyto dva čelní představitelé Steinfeldu jeli do premonstrátského centra, je dosti pravděpodobné, že tam na generální kapitule jednali o uzavření členství v premonstrátském řádu. Muselo se tak stát v říjnu, čili před vydáním papežského privilegia. Termín *post quem* přijetí Steinfeldu do řádu je tedy rok 1136.

Později Jarloch píše, že když Jindřich Zdík zakládal Strahov, napsal nejprve dopis generální kapitule a až pak do Steinfeldu.⁴⁶⁵ Ani jeden se nedochoval, ale máme k dispozici odpověď generální kapituly, kterou datuje Bistřícký do období po květnu 1142. Termínem

⁴⁵⁹ UBS, č. 9, s. 8-10.

⁴⁶⁰ Tato písemnost potvrzuje stejné zvyklosti jako výše uvedená, BEYER, Heinrich (Hg.): *Urkundenbuch der jetzt die Preußischen Regierungsbezirke Coblenz und Trier bildenden mittelhheinischen Territorien I*. Koblenz 1860, č. 507, s. 562 an.

⁴⁶¹ WEINFURTER: *Norbert*, s. 80.

⁴⁶² MARTON: *Status*, s. 201, 242 an., 264 an.

⁴⁶³ Nutné je zdůraznit, že tato datace je napadnutelná, protože vychází z přibližných výpočtů. Gotšalk se narodil roku 1116 a s Jindřichem a Everwinem se potkal, když mu bylo přibližně dvacet.

⁴⁶⁴ FRB II, s. 485.

⁴⁶⁵ FRB II, s. 486.

ante quem pro vstup Steinfeldu do řádu je tak rok 1142, pravděpodobně období konání generální kapituly ve dnech 9. až 11. října.⁴⁶⁶

Situace ovšem byla ve skutečnosti složitější. Důležitou roli zde pravděpodobně sehrály dřívější kontakty na Springiersbach i silná osobnost probošta Everwina, který byl pro svůj dům schopen zajistit značnou nezávislost. Toto tvrzení se opírá o výše zmíněné privilegium Inocence II. Také jej potvrzuje nezmínění premonstrátského řádu v tzv. zakládací listině Strahova, kde u zprávy o Steinfeldu stojí pouze *omnes fratres sub regula beati Augustini domino ibidem militantes*.⁴⁶⁷ Werner Löhnertz z toho usuzuje, že Steinfeld sice od roku 1138⁴⁶⁸ formálně do premonstrátského řádu vstoupil, ale to se projevovalo spíše ve způsobu života než v právní subordinaci.⁴⁶⁹

Probošt Everwin se po roce 1138 zdržoval několikrát ve společnosti významných cisterciáků a s Bernardem z Clairvaux si dopisoval.⁴⁷⁰ Také probošt Oldřich podle Caesaria z Heisterbachu promluvil na generální kapitule v Citeaux.⁴⁷¹ To naznačuje jistý příklon k cisterciáckému řádu. Bez významu nejsou ani formulace v některých z Oldřichových dopisů adresovaných opatovi Richardovi ze Springiersbachu, ze kterých lze tušit úctu, nebo dokonce podřízenost odkazující na doby dřívější, kdy kanovníci do Steinfeldu ze Springiersbachu přišli.⁴⁷²

Výše uvedené skutečnosti dále rozvádí Stefan Weinfurter, který výzvy k setkání, které se objevují především v dopisech probošta Oldřicha posílaných do Čech, tuší jisté rysy vlastní steinfeldské organizace v rámci premonstrátského řádu. Zvláštní vztah ke Springiersbachu uvádí Weinfurter také pro další jeho bývalé filiace, jakými byly například kláštery Bolanden nebo Wadgassen.⁴⁷³ Jedná se o pozůstatky „nenaplněné touhy“ Springiersbachu po vlastní řádové organizaci, zbytky nepovedené institucionalizace.⁴⁷⁴ Na druhou stranu tu samotný premonstrátský řád opět ukazuje svou nejednotnost.

⁴⁶⁶ GERITS: *Les actes de confraternité*, s. 93-205.

⁴⁶⁷ CDB I, č. 156, s. 160.

⁴⁶⁸ Tento rok je udán bez dalšího vysvětlení s odkazem na skutečnost, že vysvětlení bude podáno v další studii, které ale dosud publikovaná nebyla. Z logiky věci usuzuji, že Löhnertz zde vychází z letopočtu tradovaného odchodu ženské části konventu ze Steinfeldu, což by odpovídalo zvyklostem Prémontré.

⁴⁶⁹ Výslovné nezmínění Prémontré se objevuje také u Floreffé, které nepochybně v řádu bylo. LÖHNERTZ: *Steinfeld*, s. 130-131.

⁴⁷⁰ OEDIGER, Friedrich W.: *Geschichte des Erzbistums Köln I: Das Bistum Köln von den Anfängen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts*. Köln 1971², s. 309.

⁴⁷¹ Viz příloha 1.

⁴⁷² UBS, č. 4, s. 605-606; č. 68, s. 637, č. 71, s. 638-639.

⁴⁷³ WEINFURTER: *Norbert*, s. 80, pozn. 54 a především pozn. 56.

⁴⁷⁴ ENGELS, Odilo: *Der Erzbischof von Trier, der rheinische Pfalzgraf und die gescheiterte Verbandsbildung von Springiersbach im 12. Jahrhundert*, in: Gert MELVILLE (Hg.): *Secundum Regulam Vivere*. Windberg 1978, s. 87-103.

Česká větev v prvních letech své existence – za probošta Everwina – tvořila spíše součást steinfeldského svazu než pevný díl unifikované premonstrátské organizace. Také oboustranné výzvy k návštěvě, které se objevují a z české strany jen ozývají v dopisech probošta Oldřicha se v souvislosti s výše zmíněným jeví v pozmeněném světle.

5.2 Alexandrovské schizma a premonstráti v českých zemích

Schizma, které mezi lety 1159 až 1177 narýsovalo ve středověké Evropě zásadní politickou i náboženskou hranici.⁴⁷⁵ Tento spor mezi Fridrichem Barbarossou a papežem Alexandrem III., vlastním jménem Rolandem Bandinellim, negativně zapůsobil především na institucionalizované církevní organizace jakými byly reformované řády. Názory na postavení premonstrátů ke schismatu se v literatuře různí. Nejednotné závěry tu více než jinde odrážejí fragmentárnost dosavadního výzkumu dějin premonstrátů po první třetině 12. století. Prohloubený zájem o mnišské řády v rámci evropské politiky se dosud dotkl jen cisterciáků. V tomto případě právem, protože ti vytvořili jakousi třetí stranu a fungovali jako zprostředkovatelský element mezi Alexandrem III. a Fridrichem Barbarossou.⁴⁷⁶ V německojazyčné literatuře se často objevuje zjednodušený názor, že francouzská část premonstrátského řádu se přiklonila na stranu papeže a německá hájila pozice procísařského Viktora IV.,⁴⁷⁷ přičemž není často jasné, zda se pod pojmem „německá větev“ nemíní jen magdeburská založení. Jisté je, že generální kapitula v Prémontré následovala cisterciácký řád, když se zřekla Viktora jako papeže. V dopise Alexandra III. s incipitem *Omnipotentí Deo*⁴⁷⁸ z 13. února roku 1162 se ovšem odráží typická premonstrátská nejednotnost – papež děkuje za podporu, ale také nabádá generální kapitolu, aby ty, kteří se neřídí jejím rozhodnutím, exkomunikovala.⁴⁷⁹ Realitu této doby dokresluje dopis opata Jana z Beaulieu, který byl zvolen po smrti Filipa generálním opatem. Jan se zde ohrazuje vůči papežskému odmítnutí jeho volby kvůli domnělému zastávání procísařských pozic a svůj příklon k Alexandrovi dokládá svým chováním na generální kapitule.⁴⁸⁰ Jednotný postoj ve schismatu řád nikdy nezaujal,⁴⁸¹ ale v říši, kde se premonstrátské domy dostávaly do kontaktu s procísařskými biskupy, šlechtou a Štaufy samotnými, bylo lze velmi často najít přívržence

⁴⁷⁵ Viz OPLL: *Fridrich*, s. 216 an.

⁴⁷⁶ LAUDAGE, Johannes: *Alexander III. und Friedrich Barbarossa*. Köln, Wiemar, Wien 1997.

⁴⁷⁷ WEINFURTER: *Norbert*, s. 86.

⁴⁷⁸ PL 200, Nr. 59, sl. 130-131.

⁴⁷⁹ Tamtéž, sl. 85.

⁴⁸⁰ HUGO: *Sacri et canonici*, sv. 1, s. 15.

⁴⁸¹ Což nebránilo Alexandrovi III. v tom, aby generální kapitule na její žádost po skončení rozkolu roku 1177 udělil velké privilegium (PL 200, sl. 1105-1108).

Viktora IV.⁴⁸² Magdeburská skupina přestala během rozkolu docházet na generální kapitulu, za čímž nelze hledat jen důvody ve sporu samotném, ale také snahu o uvolnění vztahů s Prémontré, o které se Magdeburk snažil již od úmrtí arcibiskupa Norberta. Z doby mezi lety 1159 až 1177 se dochovalo 15 listin a dvě deperdita Fridricha Barbarossy pro premonstrátské kláštery, což je téměř 40% všech listin vydaných císařem pro premonstráty.⁴⁸³ Některá privilegia mají obzvláštní důležitost. Jako příklad můžeme jmenovat privilegium pro kanonii Weißenau, která se nacházela v mocenské sféře Welfa VI., zapřísáhlého přívržence Alexandra III., či listinu pro dům Bona Spes, který se nacházel na frankofonním území říše, vydanou roku 1165, tedy krátce po tzv. Würzburgských přísahách, které znamenaly vrchol v císařské protipapežské politice. Pokud bychom měli z příjemců císařských privilegií v této době vybrat ty kláštery, které byly v nějakém vztahu k českým zemím, budou to: Windberg (dvě listiny z let 1160 a 1174), Oberzell (1172), kde se pravděpodobně vzdělával Jarloch, a především Steinfeld, kterému roku 1162 Fridrich I. potvrdil obsáhlé privilegium Konráda III. z roku 1145.⁴⁸⁴ Další listiny byly pro premonstráty vydávány procísařskými papeži a episkopátem. Zde je třeba připomenout tvůrce Fridrichovy politiky Rainalda z Dasselu, který byl v letech 1159 až 1167 kolínským arcibiskupem a jako takový měl tradiční vliv v Steinfeldu i Dünnwaldu.⁴⁸⁵ Nalézt je možno ale i opačné případy, například kanonii Steingaden, kterou Welf IV. založil jako rodové pohřebiště. Již zmiňovaná angažovanost v duchovní správě hrála v celé kauze pravděpodobně vážnou úlohu. Premonstráti se kvůli ní museli více vázat na místní elity a císař naopak mohl řád využít pro svou propagaci, což bylo o to lehčí, pokud premonstráti podléhali regionálnímu štěpení.⁴⁸⁶

Příklon „českých“ premonstrátů k jedné či druhé straně si můžeme přiblížit pomocí definování pozic biskupa, arcibiskupa, panovníka, mateřského domu, příp. jeho diecézních nadřízených. Poslední dvě otázky jsou již zodpovězeny. Pražský biskup Daniel bezpochyby patřil mezi nejvěrnější Barbarossovy služebníky a o Vladislavových dobrých vztazích s císařem – až na výjimky – také nemůže být pochyb, sám od císaře dostal roku 1158 královskou korunu.⁴⁸⁷ Nemluvě o kladném vztahu Vladislava k premonstrátům. Sám si dokonce nechal postavit na Strahově dům *quae hodie dicitur abbatis, cum stuba et eliis appendiciis, in qua sib manere et finem dierum suorum uolebat expectare*.⁴⁸⁸ Posledním

⁴⁸² PENTH: *Prämonstratenser*, s. 152.

⁴⁸³ Přičemž doba schismatu časově pokrývá přibližně polovinu vlády Barbarossy.

⁴⁸⁴ UBS, č. 18, s. 15.

⁴⁸⁵ V procísařské linii pokračoval také jeho nástupce arcibiskup Filip I. z Heinsbergu.

⁴⁸⁶ PENTH: *Prämonstratenser*, s. 155.

⁴⁸⁷ ŽEMLIČKA: *Čechy v době knížecí*, s. 234 an.

⁴⁸⁸ FRB II, s. 464.

mocenským hráčem by tu mohl být mohučský metropolita – zde však, až na přeběhnutí Konráda I. z Wittlesbachu roku 1165 k Alexandrovi III., po kterém následovala okamžitá výměna za procísařského Kristiána I. z Buchu, byli u moci vždy jen Fridrichovi lidé.

K Steinfeldu můžeme ještě doplnit, že probošt Oldřich ve svých dopisech zmiňuje schisma jen jednou a to v téměř na konci celé sbírky, kde mluví o tom, že jistý opat Richard – pravděpodobně ne z Čech – má přijet do Steinfeldu *pro generali negotio universalis ecclesiae, cui grave periculum imminere timent omnes*.⁴⁸⁹ Hned další a předposlední list píše Oldřich do Magdeburku.⁴⁹⁰

Díky výše uvedenému můžeme předpokládat, že tvrzení Václava Novotného, tak často opisované, že pauza v zakládání premonstrátských kanonií v Čechách a na Moravě byla zapříčiněna příklonem premonstrátského řádu k papežově straně a v reakci na to odklonem českého biskupa od premonstrátů, je neodůvodněná.⁴⁹¹ Premonstráti zde opět „doplatili“ na stín cisterciáků, ve kterém se ve většině odborných historiografických prací dodnes nacházejí. Novotný svou argumentaci zcela podřídil své hypotéze, a tak se u něj želivský premonstrát Albert, který byl Danielovým kaplanem, stal „jednotlivcem, který nepadá na váhu.“⁴⁹² U Novotného dále zmiňovaných benediktinských založení Podlažic a Teplic, není spoluúčast Daniela nijak doložena. Fundace Teplic tak pravděpodobně nebyla „výrazem nemilosti vůči cisterciákům a premonstrátům“,⁴⁹³ ale spíše zbožnou reakcí Judity, druhé manželky Vladislava II., na zničení konventu svatého Jiří na Pražském hradě během moravského obléhání roku 1142. Novotný také zcela pominul list Oldřicha Danielovi, kde probošt biskupa žádá, aby u sebe déle nenechával bratra R., protože řádová statuta nedovolují, aby premonstráti pobývali mimo klášterní statky. To znamená, že probošt již dříve, jak sám píše z lásky k biskupovi, jednomu z kanovníků dovolil u biskupa pobývat, pravděpodobně na Danielovo přání.

Ingrid Joesterová interpretuje mezidobí bez fundací podobně, ale z jiného pohledu – podle ní sice byla steinfeldská větev na císařově straně, ale Prémontré ne, a proto nebylo možno nové kanonie zakládat. Ani tento závěr ale při konfrontaci s údaji z říše neobstojí. Zpoždění v založení Dolních Kounic pak nebylo způsobeno rozkolem v církvi, ale váhavostí

⁴⁸⁹ UBS, č. 71, s. 638-639.

⁴⁹⁰ UBS, č. 72, s. 639.

⁴⁹¹ ČD I.2, s. 944-947; z novějších prací např. MACHILEK, Franz: *Reformorden und Ordensreformen in den böhmischen Ländern vom 10. bis 18. Jahrhundert*, in: SEIBT, Ferdinand (Hg.): *Bohemia Sacra: Das Christentum in Böhmen 973-1973*. Düsseldorf 1974, s. 63-80, zde s. 68.

⁴⁹² ČD I.3, s. 964, pozn. 2.

⁴⁹³ FOLTÝN – SOMMER – VLČEK: *Encyklopedie*, s. 671.

Viléma z Pulyně, která byla v podobných příkladech prameny velmi často dokumentována.⁴⁹⁴ Navíc jeho prohrěšek – plenění v Rakousku – který se snažil fundací odčinit, se stal až zcela na konci schizmatu roku 1176.

Důvody, proč Novotný i další historikové viděli premonstráty v Čechách jako přívržence papežské strany, by mohly ležet v první kapitole Jarlochova letopisu.⁴⁹⁵ Autor zde píše o biskupovi Danielovi, který sice byl velmi moudrý a zbožný, ale přeci – z neznalosti nebo ze strachu před císařem – setrval až do smrti ve schizmatu. Proto prý také nebylo jeho jméno vzpomínáno při bohoslužbách. Až později se zjevil Gotšalkovi a sdělil mu, že se do Itálie vydal proti své vůli, což mu už tehdy řekl, a prosil opata, aby byl navrácen do církve. To se povedlo a od té doby je jmenován v Praze, v Želivě a *in omnibus ecclesiis Boemiae*.⁴⁹⁶ Tato pasáž je pozoruhodná v několika bodech. Jarloch se tu nápadně snaží navázat na konec letopisu Vincencia, jehož poslední kapitoly líčí téměř oslavně skutky císaře. Přitom o stranicích Vincencia ve prospěch Viktora IV. nemůže být pochyb. Dozvídáme se – na rozdíl od Jarlochovy pasáže – že císař se na tažení do Itálie, na kterém Daniel zemřel, vydal, aby odstranil schisma, za které mohou Římané,⁴⁹⁷ tzn. Alexandr III. Jarloch se pak snaží celý příběh obrátit a po svém vysvětlit.⁴⁹⁸ Navíc je zvláštní, že sen o Danielovi, ani navrácení jeho jména do bohoslužeb nedatoval, přitom většinu podobných událostí opatřil aspoň přibližným časovým určením. Zajímavý je také kontrast popisu Daniela jako schismatika a následně zařazeného příběhu, který prý vyprávěl samotný Daniel o svých studiích v Paříži Gotšalkovi a ten ho následně řekl Jarlochovi.

Díky výše uvedenému je možné tvrdit, že Jarlochovo vyprávění o Danielovi je konstrukce vytvořená buď přímo Gotšalkem, nebo zpětně Jarlochem, který měl v roce úmrtí Daniela (1167) přibližně dva roky. Pochyb není o tom, že Jarloch byl výrazně formován osobností opata Gotšalka, kterému sloužil jako kaplan.⁴⁹⁹ Gotšalk po své konverzi roku 1135 nebo 1136 celý život studoval vedle evangelií také díla Bernarda z Clairvaux⁵⁰⁰ a svým příkladem reprezentoval mnišský asketismus cisterciáckého typu.⁵⁰¹ Jeho kruté umrtvovací

⁴⁹⁴ Podobně dlouho váhali se založením cisterciáckého kláštera šlechtici mj. v případě Žďáru nad Sázavou.

⁴⁹⁵ FRB II, s. 461-462.

⁴⁹⁶ FRB II, s. 462.

⁴⁹⁷ FRB II, s. 459.

⁴⁹⁸ Zajímavé je, že hodnocení osoby Fridricha Barbarossy je téměř vždy kladné.

⁴⁹⁹ Příklon k přísně církevnímu směru dokumentuje např. doprovod, který Jarloch s Jiřím z Milevska poskytl roku 1197 papežskému legátovi Petrovi. FRB II, s. 511.

⁵⁰⁰ FRB II, s. 495.

⁵⁰¹ FRB II, s. 491-494.

praktiky, jak píše Jarloch, byly samotným jemu podřízeným kanovníkům podivné.⁵⁰² Velkou úctu, kterou Gotšalk k cisterciákům choval, potvrdila vize, kterou měl před smrtí – vystupoval v ní svatý Bernard a šedí mniši – kterou nechal sepsat a s prosbou o přijetí do konfraternity poslal generální kapitule v Cîteaux. Tyto přísné názory mladého kaplana silně ovlivnily, což se odráží v jeho celém spisu, nejvíce snad v pasážích o biskupovi-knížeti Jindřichovi Břetislavovi.⁵⁰³

Důležité je ovšem zmínit, že Jarlochovo traktování sporu světské a církevní moci může mít kořeny jinde než u reálného formování mladého kaplana opatem Gotšalkem. Tomu by nasvědčovaly pasáže o Gotšalkově askezi, které jsou zjevným a hojně užívaným literárním topoi.⁵⁰⁴ Pozadí celkové pojetí Jarlochových záznamů bychom mohli hledat v letech jejich sepsání – 1216 až 1221. Tehdy probíhající spor mezi pražským biskupem Ondřejem a Přemyslem Otakarem I. se citelně dotkl i českých premonstrátů, které, jak se zdá, rozdělil na dva tábory. Ondřej se roku 1218 postavil proti strahovskému opatovi Adamovi, který stranil králi, a přiměl Gervasia, opata z Prémontré, aby přikázal opatům Vilémovi z Teplé a Heřmanovi z Litomyšli, aby Strahov vizitovali. Opati, pravděpodobně přívrženci Přemysla, sesadili na Strahově převora, podpřevora a některé kanovníky. Ti naopak stranili Ondřejovi a po vizitaci vypravili posly do Prémontré, kde žádali nápravu. Gervasius, stojící stále za biskupem, roku 1219 donutil opaty, aby vyloučené bratry vrátili zpět na Strahova a ti, kteří by neuposlechli, měli být stiženi klatbou. Stejného roku pak Gervasius, jistě silně ovlivněn závěry IV. lateránského koncilu, pověřil nápravou řádových záležitostí samotného opata Jarlocha. Gervasius si v dopise⁵⁰⁵ Jarlochovi stěžuje na nepokoje, které se dějí v domech v Čechách, na Moravě a v Polsku a které řádu přinášejí ostudu. Zatím prý nikdo nenašel medicínu na nemocné části organizace – zde opat patrně naráží na nepovedenou vizitaci Viléma a Heřmana. Nakonec Gervasius Jarlocha ustavuje hlavním vizitátorem pro Čechy, Moravu, Polsko a Uhry. V Čechách a na Moravě má Jarloch osobně provést reformu. Toto zplnomocnění mělo platit dokud nebude odvoláno generální kapitulou nebo opatem Prémontré. Soubor Gervasiových dopisů si vyžaduje nový a hlubší výzkum, přesto je možno vyslovit domněnku, že právě – domnělý, nebo reálný – stav české cirkárie, možná i úkol z Prémontré, vedl Jarlocha k sepsání jeho specifické verze českých dějin druhé poloviny 12.

⁵⁰² Rozpor mezi Gotšalkovou představou o klášterní disciplíně a zvyklostmi v ostatních českých kláštorech se pravděpodobně projeví již v roce 1182 v jeho kázání během svěcení hotové stavby strahovského kostela (FRB II, s. 482; více ke stavbě samotné viz MERHAUTOVÁ – SOMMER: *Strahovský klášter*, s. 157 an.).

⁵⁰³ BLÁHOVÁ: *Staročeská kronika*, s. 107-108.

⁵⁰⁴ Jana Nechutová mluví o „hagiografickém vypravování, vlastně skutečné legendě“. NECHUTOVÁ, Jana: *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*. Praha 2000, s. 77.

⁵⁰⁵ HUGO, Charles L. (Ed.): *Sacrae antiquitatis monumenta historica, dogmatica, diplomatica*, sv. 2. Saint-Dié 1725-1731, s. 232-240; Dopisy nově vydal Karel Dolista, DOLISTA: *Circaria Bohemiae*, č. 7-13, s. 234-246.

století, ve kterých byla disciplína v klášteře Strahov již roku 1182 kritizována Gotšalkem⁵⁰⁶ a Daniel musel nutně vystupovat jako biskup, který chybil.⁵⁰⁷

Z výše uvedeného lze vyvodit, že papežské schizma nebylo důvodem pro „přestávku“ v zakládání premonstrátských kanonií na našem území. Příčinou zde pravděpodobněji bylo jisté přirozené „naplnění“ požadavků, které v tomto směru panovník a biskupové na řád kladli. Kanonie v mohutné zakládací vlně během přibližně desíti let obsadily klasické polohy u sídelních center i na venkově a uspokojily tak „poptávku“. Již způsob pokládání fundací, kdy dvě vznikly na místě bývalých klášterů benediktinů a jedna na lokaci důležitého kostela, naznačuje, že materiálně se fundátoři vyčerpávali.⁵⁰⁸

⁵⁰⁶ FRB II, s. 482.

⁵⁰⁷ Taková koncepce by možná vysvětlovala Jarlochův pisatelský nezáměr o vlastní klášter v Milevsku.

⁵⁰⁸ Srv. HLAVÁČEK: *Prämonstratenser*, s. 309-310; Praxe přivádění premonstrátů do již existujících institucí nebyla českou zvláštností, viz DERWICH, Marek: *Der Prämonstratenserorden im mittelalterlichen Polen*, s. 317.

Závěr

NOVIC: To mne velice těší, že tenhle muž, který byl mimo své tělo a během svého trestu viděl a slyšel tak veliké věci, pominul ostatní řeholní řády církve a chtěl vstoupit právě do našeho řádu.

MNICH: To tě těší právem. Ale řeknu ti ještě něco jiného, což tvé potěšení zdvojnásobí.⁵⁰⁹

Během první fundační vlny premonstrátského řádu v českých zemích od počátku 40. let 12. do začátku 50. let 12. století vzniklo celkem šest institucí, z toho jsou dvě dvojice ženské a mužské kanonie (Strahov – Doksany, Želiv – Louňovice), které byly založeny a nadále fungovaly společně pod dohledem mužského domu. Zbylé dvě kanonie byly mužské. I když se u zmíněných dvojic nejedná přímo o dvojkláštery (*Doppelklöster*), tak v podstatě přebírají jejich model fungování, protože vznikly v době, kdy byly ženské instituce z původních dvojklášterů v západní Evropě vydělovány. České dvojice tak kopírují nejen mateřské instituce Steinfeld – Dünnwald. Také místa, na kterých byly u nás kanonie zakládány, kopírují evropský model. Najdeme tu lokace u panovnických a církevních center (Strahov, Hradisko, Litomyšl) i místa civilizaci vzdálená (Želiv). Skladba druhé vlny založení již byla jiná. Zeměpanská fundace zde vznikla pouze jediná (Louka u Znojma). Zbylých sedm domů založených přibližně do roku 1257 (Kněžice) vděčilo za svůj vznik iniciativě českých a moravských velmožů. Podle schématu propojeného mužského a ženského domu zde pravděpodobně fungovala jen dvojice Teplá – Chotěšov.

První české premonstrátské kanonie nepřijímaly pouze organizační struktury, ale také religiózní modely, důležité pro duchovní konstituování společenství. Zde je třeba připomenout zakladatele řádu, Norberta z Xanten, který byl v pramenech představen jako předvzor ideálu *vita canonica*, uplatněného v českém prostředí například v sebe prezentaci olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka.

I když se nám až na jednotlivosti⁵¹⁰ nedochoval diplomatický materiál, který by pro počátky dokumentoval komunikaci s generální kapitulou – ani v tom nejsou české kanonie výjimkou – můžeme tvrdit, že písemná výměna tu probíhat musela a opati docházeli v určitých, i když asi nepravidelných intervalech na generální kapitolu v Prémontré, jak dosvědčují dopisy probošta Oldřicha. Tím byl zajištěn jistý centrální dohled, i když v Čechách obzvláště slabý. Mnohem silnější byla vazba na mateřský klášter v pohoří Eifel, což se zřetelně projevilo také během papežského schismatu v letech 1159 až 1177.

⁵⁰⁹ NECHUTOVÁ: *Caesarius z Heisterbachu*, s. 51.

⁵¹⁰ CDB I, č. 164, s. 170.

Tomáš Borovský⁵¹¹ v návaznosti na Klause Schreinera jmenuje čtyři základní důvody světského patronátu nad kláštery, jsou to:

1. Politický
2. Hospodářský
3. Zádušní
4. Reprezentativní

Domnívám se, že všechny čtyři můžeme uvést také jako důvody pro zakládání premonstrátských klášterů v českých zemích. V prvním motivu je obsažen mocenský prvek snahy o kontrolu určitého prostoru nebo snahy o obecnou politickou podporu. Opatí založených klášterů bývali často dosazováni do důležitých funkcí. Tento bod byl v Čechách naplněn, když se opat Adam a další premonstrátské opatí ve sporu Přemysla Otakara I. s biskupem Ondřejem evidentně postavili na stranu krále.⁵¹² Také post olomouckého biskupa, tradičního exponenta pražské politiky, byl ještě za Vladislava obsazen postupně dvěma premonstrátskými opaty jménem Jan. Premonstrátské kanonie, které byly závislé na funkčním školství, pravděpodobně také sloužily jako jistý typ vzdělávací instituce pro urozence. Přinejmenším o tom máme k roku úmrtí kněžny Getrudy (1150) důkaz pro Strahov a Doksany. Vladislav dal tehdy svou dceru Anežku do ženského a syna Vojtěcha do mužského domu, aby se tam naučili „zbožnému životu“.⁵¹³ Vojtěch mohl mít v této době kolem pěti nebo šesti let a své dospívání tak prožil celé v reformní instituci. Ta pro něj ale od začátku nebyla zamýšlena jako konečná. To dokládá fakt, že se roku 1168 stal arcibiskupem salcburským a tím i silným politickým hráčem pro přemyslovský rod, kterého Jarloch ve svém letopisu často zmiňuje.

Hospodářský význam klášterů je sice pro 12. století téměř nedokazatelný, ale schopnosti premonstrátských hospodářů a konvršů byly proslavené, s čímž jistě počítala i bohatá fundace Strahova nebo Louky u Znojma. Zádušní funkci plnily české premonstrátské kláštery bez nejmenších pochyb. Jindřich Zdík, Gertruda i Vladislav byli pohřbeni na Strahově, kde si posledně jmenovaný dokonce nechal postavit vlastní dům, ve kterém chtěl strávit své poslední roky života.⁵¹⁴ Jindřich Břetislav a jeho matka byli pohřbeni v Doksanech.⁵¹⁵ Funkčnost záduší se exemplárně projevuje na případě Hradiska u Olomouce, kde obnovený premonstrátský konvent jako své zakladatele oslavoval knížete Otu III. s jeho manželkou

⁵¹¹ BOROVSKÝ, Tomáš: *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*. Brno 2005, s. 17-19.

⁵¹² ČD I.3, s. 484.

⁵¹³ FRB II, s. 420.

⁵¹⁴ FRB II, s. 464.

⁵¹⁵ FRB II, s. 513.

Durancií, protože pro klášter vymohli nedochované privilegium od papeže Hadriána IV.⁵¹⁶ Také nekrologium doksanské potvrzuje pilně udržovanou vzpomínku na zakladatele.⁵¹⁷ Posledním, často velmi podceňovaným motivem, je motiv reprezentativní. Vladislav i Zdík jistě svou mohutnou podporou „modernímu“ řádu přicházejícímu ze slavného domu ve Steinfeldu dávali na odív svou zbožnost a bohatství, což vyvolalo ohlas nejen doma, ale také na poli říšské a papežské politiky. Biskup Jindřich Břetislav, když se účastnil pohřbu opata Gotšalka, jak nás o tom zpravuje Jarloch, se stal spoluúčastníkem na jeho duchovní slávě a prezentoval se tak jako zbožný klerik. Reprezentativní funkci a vysokou kulturní úroveň především Strahova pak potvrzují zjištění Jiřího Pražáka, který doložil úctyhodný předpokládaný rozsah klášterní knihovny,⁵¹⁸ jež bohužel roku 1258 podlehla požáru, a dokonce schopnost Strahova doplňovat písemnosti z vlastních zdrojů díky fungování domácího skriptoria.⁵¹⁹ Z důvodů pro příchod premonstrátů, jež jsou uváděny v literatuře, snad můžeme vyloučit nedostatečnost nebo snad krizi starých benediktinských klášterů.⁵²⁰

Ve druhé vlně premonstrátských fundací již hrál značně důležitější roli patronát českých a moravských urozenců, kteří se tím přáli vyrovnat přemyslovským vládcům. Hned první založení Dolních Kounic velmožem Vilémem jako kající skutek (*Bußgründung*) za jeho plenění v Rakousech je velmi podobné mnoha dalším starším příkladům z říše. Nabízí se tu na prvním místě srovnání s Gottfriedem z Cappenbergu, slavným učedníkem Norberta z Xanten, který založil kanonii v Cappenbergu, aby mu bylo odpuštěno vyplnění baziliky v Münsteru roku 1121.⁵²¹ Také spory mezi Hroznatou a opatem jím založeného kláštera v Teplé⁵²² jsou velmi podobné sporům mezi domem Gottesgnaden a jeho zakladatelem hrabětem Ottou z Reveningen.⁵²³ Čeští zakladatelé tehdy v plné míře vstoupili do evropského kontextu premonstrátského řádu.

⁵¹⁶ FOLTÝN, Dušan a kol.: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha 2005, s. 514.

⁵¹⁷ EMLER, Josef (Ed.): *Nekrologium Doxanense*. in: Zprávy o zasedání Královské české společnosti nauk. Praha 1884, s. 83-144, zde s. 85 a passim.

⁵¹⁸ PRAŽÁK, Jiří: *Pozůstatky strahovské knihovny*, s. 59-66.

⁵¹⁹ TÝŽ: *K existenci strahovského skriptoria*, s. 51-58; TÝŽ: *Pozůstatky strahovské knihovny*, s. 59-66.

⁵²⁰ Srv. DERWICH, Marek: *Gab es eine Krise des Benediktinertums in Polen in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts?* in: FELTEN, Franz J. – JASPERT, Nikolas (Hg.): *Vita Religiosa im Mittelalter*, Festschrift für Kaspar Elm zum 70. Geburtstag. Berlin 1999, s. 123-138.

⁵²¹ ELM, Kaspar: *Hugo von Fosses*, s. 37.

⁵²² FRB I, s. 377; KUBÍN: *Blahoslavený Hroznata*, s. 167-205.

⁵²³ GRAUWEN: *Norbert, Erzbischof von Magdeburg*, s. 318.

Seznam zkratek

AP – *Analecta Praemonstratensia*

CDB I - *Codex Diplomaticus et Epistolaris Regni Bohemiae. Tomus I.*

CDB I - *Codex Diplomaticus et Epistolaris Regni Bohemiae. Tomus I.*

CDM I - *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Tomus Primus.*

ČD I.2 – NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny. Dílu I. Část II. Od Břetislava I. do Přemysla I.*

Praha 1913.

ČD I.3 – NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny. Dílu I. Část III. Čechy královské za Přemysla I. a*

Václava I. (1197-1253). Praha 1928.

FRB – *Fontes Rerum Bohemicarum*

MGH SS - *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*

PL - *Patrologiae Latinae Cursus Completus Series Latina*

UBS - *Urkundenbuch der Abtei Steinfeld*

Seznam pramenů a literatury

Prameny

- Augustin z Hippo. Řehole pro komunitu.* Kostelní Vydří 2004.
- BEYER, Heinrich (Hg.): *Urkundenbuch der jetzt die Preußischen Regierungsbezirke Coblenz und Trier bildenden mittelrheinischen Territorien I.* Koblenz 1860.
- BOCZEK, Antonín (Ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Tomus Primus.* Olomucii 1836.
- DOLISTA, Karel: *Circaria Bohemiae, abbas Praemonstratensis et capitulum generale 1142-1541.* AP LXIII, 1987, s. 221-258.
- EMLER, Josef (Ed.): *Decem registra censuum bohemia compilata aetate bellum husiticum praecedente.* Praha 1881.
- EMLER, Josef (Ed.): *Letopisy Vincencia, kanovníka kostela pražského, a Jarlocha, opata kláštera milevskeho.* in: *Fontes Rerum Bohemicarum. Tomus II.* Praha 1874.
- EMLER, Josef (Ed.): *Mnich sázavský.* in: *Fontes Rerum Bohemicarum. Tomus II.* Praha 1874, s. 238-269.
- EMLER, Josef (Ed.): *Necrologium Doxanense,* in: *Zprávy ze zasedání Královské české společnosti nauk.* Praha 1884, s. 83-144.
- FRIEDRICH, Gustavus (Ed.): *Codex Diplomaticus et Epistolaris Regni Bohemiae. Tomus I.* Praegae 1904-1912.
- FUCHS, Adalbert (Hg.): *Necrologia Germaniae 5: Diocesis Pataviensis. Pars Altera: Austria Inferior.* Berlin 1913.
- GRAUWEN, Wilfried M. – LEFÈVRE, Placide F. (Edd.): *Les statuts de Prémontré au milieu du XIIIe siècle.* Averbode 1978.
- HINNEBUSCH, John F. (Ed.): *The Historia Occidentalis of Jacques de Vitry. A critical edition.* Fribourg 1972.
- HORSTKÖTTER, Ludger (Hg.): *Dokumente zu den inneren Verhältnissen der Abtei Hamborn (1396-1806).* Duisburg 1993.
- HUGO, Carolus Ludovicus (Ed.): *Sacri et canonici ordinis Praemonstratensis Annales in duas partes divisi.* Tomus I. Nanceii 1734.
- HUGO, Charles L. (Ed.): *Sacrae antiquitatis monumenta historica, dogmatica, diplomatica,* sv. 2. Saint-Dié 1725-1731.
- HUGO, Charles L. (Ed.): *Sacri et Canonici Ordinis Praemonstratensis Annales I.* Nancy 1734.

- ISRAEL, Friedrich – MÖLLENBERG, Walter (Hg.): *Urkundenbuch des Erzstifts Magdeburg*. Magdeburg 1937.
- JAFFÉ, Philipp (Hg.): *Vita Godefridi Comitis Capenbergensis*, in: MGH SS XII, Hannoverae 1896, s. 514-530.
- JAFFÉ, Philippus (Ed.): *Historiae et Annales Windbergensis*, in: MGH SS XVII, Hannoverae 1861, s. 559-566.
- JOESTER, Ingrid (Ed.): *Urkundenbuch der Abtei Steinfeld*. Köln, Bonn 1976.
- KÖPKE, Rudolfus (Ed.): *Herbordi Vita Ottonis Episcopi*, in: MGH SS XII, Hannoverae 1861, s. 746-822.
- LAWLEES, George (Ed.): *Augustine of Hippo and his Monastic Rule*. Oxford 1987.
- LEFÉVRE, Placide F.: *Les Statuts de Prémontré réformés sur les ordres de Grégoire IX et d'Innocent IV au XIIIe siècle*. Löwen 1946.
- LOHRMANN, Dietrich (Hg.): *Papsturkunden in Frankreich. Neue Folge 7*. Göttingen 1976.
- LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav (Ed.): *Cronica Domus Sarensis*. Brno 1964.
- MARTÈNE, Edmund (Ed.): *Institutiones patrum Praemonstratensium*, in: *De antiquis Ecclesiae ritibus libri*, sv. 3, Hildesheim 1967².
- MARTON, Hugo: *Figura iuridica Capituli Generalis prout in Statutis ordinis et documentis Pontificiis saec. XII apparet*, *Analecta Praemonstratensia* 39, 1963, s. 5-54.
- NECHUTOVÁ, Jana (Ed.): *Caesarius z Heisterbachu. Vyprávění o zázracích. Středověký život v zrcadle exempel*. Praha 2009.
- PABST, Hermann (Hg.): *Fundatio monasterii Gratiae Dei*, in: MGH SS XX, Hannoverae 1868, s. 683-691.
- Regula Benedicti. Řehole Benediktova*. Praha 1998.
- Rule of Saint Augustin [5.6.2009] <<http://premontre.org/Publica/Organization/OrgRule-TOC.htm>>
- SCHUM, Wilhelm (Hg.): *Gesta archiepiscoporum Magdeburgensium*, in: MGH SS XIV, Hannover 1883, s. 361-486.
- STRANGE, Josephus (Ed.): *Caesarius Heisterbachensis, Dialogus Miraculorum*. Coloniae, Bonnae, Bruxellis 1851.
- ŠOUREK, Petr (Ed.): *Skutky opata Sugera*. Praha 2003.
- TURK, Joseph (Ed.): *Charta Caritatis*, *Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis* 4, 1948, s. 109-114.
- VALVEKENS, Jean Baptiste (Ed.): *Acta et Decreta Capitulum Generalium Ordinis Praemonstratensis*. Averbode 1966.

- VAN WAEFELGHEM, Raphaël (Ed.): *L'Obituaire de l'Abbaye de Prémontré*, Analectes de l'Ordre de Prémontré VIII, 1912.
- VAN WAEFELGHEM, Raphaël (Ed.): *Les premiers statuts de l'orde de Prémontré. Le Clm. 17.174 (XXIe siècle)*, Analectes de l'orde de Prémontré 9, 1913, s. 1-74.
- VERHEIJEN, LUC: *La Règle de saint Augustin*. Paris 1967.
- Vita S. Norberti*, in: MIGNE, Jean-Paul (Ed.): *Patrologiae Latinae Cursus Completus*. Tomus 170. col. 1253-1344. Paris 1894 (*Vita Norberti B*).
- Vita Norberti archiepiscopi Magdeburgensis*, WILMANS Rogerus (Ed.), in: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores XII*. Hannoverae 1861, s. 663-704 (*Vita Norberti A*).
- WEILAND, Ludwig (Ed.): *Emonis et Menkonis Werumensium Chronica*, in: MGH SS XXIII. Hannover 1881, s. 454-572.
- WIDMANN, Simon (Hg.): *Vita Ludovici de Arnstein*, *Annalen des Vereins für nassauische Altertumskunde und Geschichtsforschung* 17, 1882.
- WILMANS, Rogerus (Ed.): *Ex Hermannii De Miraculis S. Mariae Laudunensis Libro III.*, in: MGH SS XII., Hannoverae 1861, s. 653-662.
- ZAHRAĐNÍK, Isidor: *Korrespondence probošta Ulricha ze Steinfeldu*, *Časopis katolického duchovenstva* XLI, Praha 1900, s. 103-106, 211-215, 265-268.
- ŽÁK, Alfons: *Listy Oldřicha, probošta steinfeldského do Čech a na Moravu zaslané. Paběrky z klášterních kodexů XII. století*. Praha 1900.

Literatura

- ALDERS, Alfons: *Norbert von Xanten als rheinischer Adliger und Kanoniker an St. Viktor*, in: ELM, Kaspar (Hg.): *Norbert von Xanten. Adliger - Ordensstifter - Kirchenfürst*. Köln 1984, s. 35-67.
- ARDURA Bernard - DOLISTA Karel, *Prémontrés en Bohême, Moravie et Slovaquie*, Praha 1993.
- BACKMUND, Norbert: *Die Entwicklung der deutschen Prämonstratenserzirkarien*, *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 95, 1984, s. 215-222.
- BACKMUND, Norbert: *Die mittelalterlichen Geschichtsschreiber des Prämonstratenserordens*. München 1972.
- BACKMUND, Norbert: *Kloster Windberg*. Windberg 1977.
- BACKMUND, Norbert: *Monasticon Praemonstratense* 1, 2. Berolini 1983.

- BADER, Ute: *Geschichte der Grafen von are bis zur Hochstadenschen Schenkung 1246*. Bonn 1979.
- BERMAN, Constance H.: *The cistercian Evolution. The Invention of a Religious Order in Twelfth-Century Europe*. Philadelphia 2000.
- BISTRICKÝ, Jan: *Pisemnosti olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka*, SAP XXXIII, 1983, s. 32-74.
- BISTRICKÝ, Jan: *Studien zum Urkunden-, Brief- und Handschriftenwesen des Boschofs Heinrich Zdík von Olmütz*, Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde 26, 1980, s. 135-258.
- BLÁHOVÁ, Marie: *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila 3*. Praha 1995.
- BOEREN, Petrus C. (Ed.): *Rorgo Fretellus de Nazareth et sa Description de la Terre Sainte*. Amsterdam, New York 1980.
- BOLINA, Pavel: *K interpretaci a datování Zdikových listin*, ČČH 97, 1999, s. 273-292.
- BOLINA, Pavel: *Kde byl přepaden biskup Jindřich Zdík roku 1145. (Příspěvek k historii moravsko-českého pomezí)*, Časopis Matice moravské 122, 2003, s. 343-373.
- BOMM, Werner: *Anselm von Havelberg, Epistola apologetica - Über den Platz der "Prämonstratenser" in der Kirche des 12. Jahrhunderts*, in: CRUSIUS, Irene – FLACHENECKER, Helmut (Hrsg.): *Studien zum Prämonstratenserorden*. Göttingen 2003, s. 107-183.
- BOMM, Werner: *Augustinusregel, professio canonica und Prämonstratenser im 12. Jahrhundert. Das Beispiel der Norbert-Viten, Philipps von Harvengt und Anselms von Havelberg*, in: MELVILLE, Gert – MÜLLER, Anne (Hrsg.): *Regula Sancti Augustini. Normative Grundlage differenter Verbände im Mittelalter*. Paring 2002.
- BOROVSKÝ, Tomáš: *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*. Brno 2005.
- BOSL, Karl: *Regularkanoniker (Augustinerchorherren) und Seelsorge in Kirche und Gesellschaft des europäischen 12. Jahrhunderts*. München 1979.
- BŘICHÁČEK, Pavel: *Entdeckungen in kleinen Schritten. Ergebnisse archäologischer Forschungen in Stift und Stiftkirche von Milevsko*, in: Geraser Hefte 58, 2006, s. 28-30.
- BYNUM, Caroline W.: *Docere verbo et exemplo. An Aspect of Twelfth-Century Spirituality*. Seattle 1979.
- CLAGETT, Marchall – POST, Gaines – REYNOLDS, Robert (Edd.): *Twelfth-Century Europe and the Foundations of Modern Society*. Madison, Milwaukee, London 1966.
- CLEMM, Ludwig: *Das Totenbuch des Stifts Ilbenstadt*, Archiv für Hessischen Geschichte Neue Folge 19, 1936, s. 169-274.

- CONSTABLE, Giles: *Aelred of Rievaulx and the Nun of Watton: An Episode in the Early History of the Gilbertine Order*, in: BAKER, Derek (Ed.): *Medieval Woman*. Oxford 1978, s. 205-226.
- CONSTABLE, Giles: *The Reformation of the Twelfth Century*. Cambridge 1996.
- CRUSIUS, Irene: *Prämonstratenser als Forschungsaufgabe*, in: CRUSIUS, Irene – FLACHENECKER, Helmut (Hg.): *Studien zum Prämonstratenserorden*. Göttingen 2003, s. 11-32.
- CYGLER, Florent: *Ausformung und Kodifizierung des Ordensrechts vom 12. bis 14. Jahrhundert. Strukturelle Beobachtungen zu den Cisterziensern, Prämonstratern, Kartäusern und Cluniazensern*, in: MELVILLE, Gert (Hg.): *De ordine vitae*. Münster 1996, s. 6-58.
- ČECHURA, Jaroslav: *Urbář kláštera Strahov z roku 1410*, Bibliotheca Strahoviensis 1, 1995, s. 25-43.
- ČERMÁK, Dominik: *Premonstráti v Čechách a na Moravě*. Praha 1877.
- DE CLERCK, Donatiaan: *Disquisitio historico-juridica de visitoribus in Ordine Praemonstratensi*, *Analecta Praemonstratensia* 33, 1957, s. 193-216.
- DERWICH, Marek: *Gab es eine Krise des Benediktinertums in Polen in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts?* in: FELTEN, Franz J. – JASPERT, Nikolas (Hg.): *Vita Religiosa im Mittelalter*, Festschrift für Kaspar Elm zum 70. Geburtstag. Berlin 1999, s. 123-138.
- DERWICH, Marek: *Der Prämonstratenserorden im mittelalterlichen Polen. Seine Rolle in Kirche und Gesellschaft*, in: CRUSIUS, Irene – FLACHENECKER, Helmut (Hg.): *Studien zum Prämonstratenserorden*. Göttingen 2003, s. 311-347.
- DEUTZ, Helmut: *Norbert von Xanten bei Propst Richer im Regularkanonikerstift Klosterrath*, *AP* 68, 1992, s. 5-16.
- DINZELBACHER, Peter: *Bernhard von Clairvaux. Leben und Werk des berühmten Zisterziensers*. Darmstadt 1998.
- DOLISTA, Karel: *Die Triennial- und Annualkapitel der sächsischen Zirkarie des Prämonstratenserordens*, *AP* 50, 1974, s. 70-111.
- DOLISTA, Karel: *Premonstrátský klášter Milevsko*. Milevsko 1990.
- DUŠKOVÁ, Sáša: *Listiny kladrubské*, *Sborník Prací Filosofické Fakulty Brněnské University* II, 1953, s. 25-48.
- EDYVEAN, Walter: *Anselm of Havelberg and The Theology of History*. Roma 1972.
- EHLER-KISSELER, Ingrid: *Die Anfänge der Prämonstratenser im Erzbistum Köln*. Köln, Weimar, Wien 1997.

- ELM, Kaspar (Hg.): *Norbert von Xanten. Adliger - Ordensstifter - Kirchenfürst*. Köln 1984.
- ELM, Kaspar: *Mythos oder Realität? Fragestellungen und Ergebnisse der neueren Zisterzienserforschung*, in: KNEFELKAMP, Ulrich (Hg.): *Zisterzienser. Norm, Kultur, Reform – 900 Jahre Zisterzienser*. Berlin, Heidelberg 2001, s. 3-9.
- ELM, Kaspar: *Norbert von Xanten (1080/85-1134). Adliger, Ordensstifter und Kirchenfürst*, in: MEIER, Johannes (Hg.): *Clarhotensis Ecclesia. Forschungen zur Geschichte der Prämonstratenser in Clarholz und Lette (1133-1803)*. Paderborn 1983, s. 9-18.
- ELM, Kasper: *Hugo von Fosses Erster Abt von Prémontré und Organisator des Prämonstratenserordens*, in: FLACHENECKER, Helmut – CRUSIUS, Irene (Hg.): *Studien zum Prämonstratenserorden*, Göttingen 2003, s. 35-55.
- ENGELS, Odilo: *Der Erzbischof von Trier, der rheinische Pfalzgraf und die gescheiterte Verbandsbildung von Springiersbach im 12. Jahrhundert*, in: Gert MELVILLE (Hg.): *Secundum Regulam Vivere*. Windberg 1978, s. 87-103.
- FELTEN, Franz J.: *Zwischen Berufung und Amt. Norbert von Xanten und seinesgleichen im ersten Viertel des 12. Jahrhunderts*, in: ANDENNA, Giancarlo – BREITENSTEIN, Mirko – MELVILLE, Gert (Hg.): *Charisma und religiöse Gemeinschaften im Mittelalter*. Münster, Hamburg, London 2005, s. 103-149.
- FELTEN, J. Franz: *Norbert von Xanten. Vom Wanderprediger zum Kirchenfürsten*, in: ELM, Kaspar (Hg.): *Norbert von Xanten. Adliger, Ordensstifter, Kirchenfürst*, Köln 1984, s. 69-157.
- FIALA, Zdeněk: *Jindřich Zdík a Kosmas (O původu Jindřicha Zdíka)*, in: *Zápisky katedry českých dějin a archivního studia VII*. Praha 1963, s. 7-19.
- FIALA, Zdeněk: *Předmluva*, in: *Letopis Vincenciův a Jarlochův*. Praha 1957, s. 9-44.
- FLACHENECKER, Helmut – CRUSIUS, Irene (Hg.): *Studien zum Prämonstratenserorden*. Göttingen 2003.
- FLACHENECKER, Helmut: *Grundzüge der Wirtschaftsverwaltung von Prämonstratenserstiften*, in: LORENZ, Sönke – MEYER, Andreas – BAUER, Dieter R. (Hrsg.): *Stift und Wirtschaft. Die Finanzierung geistlichen Lebens im Mittelalter*. Ostfildern 2007, s. 45-59.
- FLODR, Miroslav: *Skriptorium olomoucké*. Praha 1960.
- FOLTÝN, Dušan a kol.: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha 2005.
- GEHLE, Burkhard: *Die Prämonstratenser in Köln und Dünnwald*, AP 55, 1979, s. 47-55.

- GEHLE, Burkhard: *Die Prämonstratenser in Köln und Dünnwald. Eine Würdigung ihres Wirkens im Rahmen der Rechtsentwicklung vom hohen Mittelalter bis in die Neuzeit.* Amsterdam 1978.
- GERITS, Trudo J.: *Les actes de confraternité 1142 et de 1153 entre Cîteaux et Prémontré,* *Analecta praemonstratensia* 40, 1964, s. 93-205.
- GRAUWEN, Wilfried M.: *Die Quellen zur Geschichte Norberts von Xanten,* in: ELM, Kaspar (Hg.): *Norbert von Xanten. Adliger - Ordensstifter - Kirchenfürst.* Köln 1984, s. 15-28.
- GRAUWEN, Wilfried M.: *Het Polenprivileg van Norbertus, 4. Juni 1133,* *AP* 49, 1972, s. 223-231.
- GRAUWEN, Wilfried M.: *Norbert, Erzbischof von Magdeburg (1126-1134).* Duisburg 1986.
- HEYEN, Franz-Josef: *Klöster und Stifte in der Eifel. Eine Umschau als Einleitung,* in: MÖTSCH, Johanne - SCHOEBEL, Martin (Hg.): *Eiflia Sacra. Studien zu einer Klosterlandschaft.* Mainz 1994, s. 1-27.
- HLAVÁČEK, Ivan: *Die Anfänge der Prämonstratenser im hochmittelalterlichen böhmischen Staat im Kontext der damaligen Ordensgeistlichkeit,* in: FLACHENECKER, Helmut – CRUSIUS, Irene (Hg.): *Studien zum Prämonstratenserorden.* Göttingen 2003, s. 281-310.
- HLINOMAZ, Milan: *Kláster premonstrátů Teplá.* Karlovy Vary 2003.
- HONSELMANN, Wilhelm: *Adlige Chorherren. Verzeichnis der Mitglieder des Clarholzer Konventes,* in: *Clarholtensis Ecclesia. Forschungen zur Geschichte der Prämonstratenser in Clarholz und Lette (1133-1803).* Paderborn 1983, s. 75-126.
- HORSTKÖTTER, Ludger: *Die Anfänge des Prämonstratenserstiftes Hamborn und seine Entwicklung im ersten Jahrhundert seines Bestehens. Ein Beitrag zur Geschichte des Prämonstratenserordens im 12. und 13. Jahrhundert.* Duisburg 1967.
- HRABĚTOVÁ, Irena: *Staročeská báseň o Vilémovi z Kounic,* *Časopis Matice moravské* 103, 1984, s. 84-100.
- CHARVÁTOVÁ, Kateřina: *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420 I.* Praha 1998.
- CHARVÁTOVÁ, Kateřina: *Vizitace v cisterciáckém řádu od 12. do počátku 15. století - obecná pravidla a některé české příklady,* in: FOLTÝN, Dušan – CHARVÁTOVÁ, Kateřina – SOMMER, Petr (vyd): *Colloquia mediaevalia Pragensia 3: Historia Monastica I.* Praha 2005, s. 69-81.
- IWAŃCZAK, Wojciech: *Hroznata - możnowładca, pielgrzym, fundator klasztoru,* in: *Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym.* Opole 1996, s. 355-362.

- JOESTER, Ingrid: *Prämonstratenser in der Eifel – Steinfeld*, in: MÖTSCH, Johanne – SCHOEBEL, Martin (Hrsg.): *Eiflia Sacra. Studien zu einer Klosterlandschaft*. Mainz 1994, s. 175-201.
- JOESTER, Ingrid: *Steinfeld und Selau*, AP 77, 2001, s. 25-53.
- KLEINJUNG, Christine: *Frauenklöster als Kommunikationszentren und soziale Räume. Das Beispiel Worms vom 13. bis zum Beginn des 15. Jahrhunderts*. Korb 2008.
- KLOCZOWSKI, Jerzy: *Die Zisterzienser in Klein-Polen und das Problem ihrer Tätigkeit als Missionare und Seelsorger*, in: ELM, Kaspar – JOERIBEN, Peter (Hrsg.): *Die Zisterzienser. Ordensleben zwischen Ideal und Wirklichkeit Ergänzungsband*. Köln 1982.
- KOCH, Karl – HEGEL, Eduard: *Die vita des Prämonstratensers Hermann Joseph von Steinfeld. Ein Beitrag zur Hagiographie und Frömmigkeitsgeschichte des Hochmittelalters*. Köln 1958.
- KRINGS, Bruno: *Das Ordensrecht der Prämonstratenser vom späten 12. Jahrhundert bis zum Jahr 1227*. *Analecta Praemonstrantia* 69, 1993, s. 107-242.
- KRINGS, Bruno: *Das Prämonstratenserstift Arnstein an der Lahn im Mittelalter (1139-1527)*. Wiesbaden 1990.
- KRINGS, Bruno: *Die Prämonstratenser und ihr weiblicher Zweig*, in: FLACHENECKER, Helmut – CRUSIUS, Irene (Hg.): *Studien zum Prämonstratenserorden*, Göttingen 2003, s. 75-105.
- KRISTEN, Zdeněk: *Neznámé – „zpadělané“ – znění privilegia Přemysla Otakara I. pro klášter Doksanský z roku 1226*, in: *Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci – Historie* 2, 1955.
- KROLL, Hildegard: *Expansion und Rekrutierung der Prämonstratenser 1120-1150*, AP 54, 1978, s. 36-56.
- KUBÍN, Petr: *Blahoslavený Hroznata. Kritický životopis*. Praha 2000.
- KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. Praha 1997.
- LADNER, Gerhart B.: *The Idea of Reform: Its Impact on Christian Thought and Action in the Age of the Fathers*. Cambridge 1959.
- LAUDAGE, Johannes: *Alexander III. und Friedrich Barbarossa*. Köln, Wiemar, Wien 1997.
- LAWRENCE, Hugh: *Dějiny středověkého mnišství*. Praha 2001.
- LEES, Jay T.: *Anselm of Havelberg. Deeds into words in the twelfth century*. Leiden, New York, Köln 1998.

- LEISLE, Ulrich G.: *Zur rechtlichen Ordnung prämonstratensischer Seelsorge im Mittelalter*, Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte 22, 2003, s. 31-45.
- LENTZE, Hans: *Die Verfassung der Prämonstratenserordens und die Wandlungen im weltlichen Bereich*, Österreichisches Archiv für Kirchenrecht 10, 1959, s. 81-121.
- LÍBAL, Dobroslav – KUBÍČEK, Alois: *Strahov*. Praha 1955.
- LÖHNERTZ, Werner: *Steinfeld und die Gründung von Strahov (1142/43) Wann wurde Steinfeld prämonstratensisch?*, AP 68, 1992, s. 126-133.
- LOHRMANN, Dietrich: *Die Wirtschaftshöfe der Prämonstratenser im hohen und späten Mittelalter*, in: PATZE, Hans (Hg.): *Die Grundherrschaft im späten Mittelalter I*. Sigmaringen 1983, s. 205-240.
- LOMIČKOVÁ, Radka: *Vizitační protokoly cisterciáckých klášterů ve 14. století* (DP obhájená na ÚČD FF UK). Praha 2006.
- MACHILEK, Franz: *Reformorden und Ordensreformen in den böhmischen Ländern vom 10. bis 18. Jahrhundert*, in: SEIBT, Ferdinand (Hg.): *Bohemia Sacra: Das Christentum in Böhmen 973-1973*. Düsseldorf 1974, s. 63-80.
- MARTON, Hugo: *Status iuridicus Monasteriorum „Ordinis“ Praemonstratensis primitivus*, *Analecta Praemonstratensia* 38, 1962, s. 191-265.
- MERHAUTOVÁ, Anežka – SOMMER, Petr: *Strahovský klášter. Jeho založení a románská bazilika*, *Umění XLVII*, 1999, s. 154-168.
- MERHAUTOVÁ, Anežka – SOMMER, Petr: *Strahovský klášter. Stavební dějiny baziliky od roku 1182 do doby opata Lohelia*, *Umění XLVIII*, 2000, s. 302-314.
- MERHAUTOVÁ, Anežka: *Poznámka ke kostelu sv. Jiljí v Milevsku*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 2, 1992, s. 135-140.
- MERHAUTOVÁ, Anežka: *Raně středověká architektura v Čechách*. Praha 1971.
- MERHAUTOVÁ, Anežka: *Staré a nové umění 12. století*, in: MERHAUTOVÁ, Anežka – TŘEŠTÍK, Dušan: *Ideové proudy v českém umění 12. století*. Praha 1985, s. 29-46.
- MERHAUTOVÁ, Anežka: *Západní krypta doksanského kostela*, *Umění XII*, 1964, s. 76-81.
- Měřinský, Zdeněk : *Církevní instituce na Moravě a historické pozadí vzniku třebíčského kláštera*. In: *Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24. - 25. května 2001 v Třebíči*. Brno 2002, s. 57-83.
- NECHUTOVÁ, Jana: *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*. Praha 2000.
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *Dějiny města Litomyšle a okolí 1. Dějiny kláštera a biskupství Litomyšlského (do r. 1421)*. Litomyšl 1903.

- NOVOTNÝ, Václav: *České Dějiny I.2*. Praha 1913.
- NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny I.3*. Praha 1928.
- NOVOTNÝ, Václav: *Uvedení Premonstrátů do kláštera Hradištského na Moravě*, Časopis Matice moravské 50, 1926, s. 155-170.
- NOVOTNÝ, Václav: *Začátky kláštera kladrubského a jeho nejstarší listiny*, Rozpravy Československé akademie věd a umění, třída 1, č. 79, Praha 1932.
- OBERSTE, Jörg: *Visitation und Ordensorganisation. Formen sozialer Normierung, Kontrolle und Kommunikation bei Cisterziensern, Prämonstratensern und Cluniazensern*. Münster 1996.
- OBERSTE, Jörg: *Zwischen Uniformitas und Diversitas. Zentralität als Kernproblem des frühens Prämonstratenserordens*, in: FLACHENECKER, Helmut – CRUSIUS, Irene (Hg.): *Studien zum Prämonstratenserorden*, Göttingen 2003, s. 225-250.
- OEDIGER, Friedrich W.: *Geschichte des Erzbistums Köln I: Das Bistum Köln von den Anfängen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts*. Köln 1971².
- OEDIGER, Friedrich W.: *Steinfeld. Zur Gründung des ersten Klosters und zur Verwandtschaft der Grafen von Are und Limburg*, in: TÝŽ (Ed.): *Vom Leben am Niederrhein. Aufsätze aus dem Bereich des alten Erzbistums Köln*. Düsseldorf 1973, s. 95-106.
- OPLL, Ferdinand: *Fridrich Barbarossa. Císař a rytíř*. Praha, Litomyšl 2001.
- PAUK, Marcin R.: *Działalność fundacyjna możnowładztwa czeskiego i jej uwarunkowania społeczne (XI-XIII wiek)*. Kraków - Warszawa 2000.
- PAULY, Ferdinand: *Springiersbach. Geschichte des Kanonikerstifts und seiner Tochtergründungen im Erzbistum Trier von den Anfängen bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*. Trier 1962.
- PENTH, Sabine: *Prämonstratenser und Staufer. Zur Rolle des Reformordens in der staufischen Reichs- und Territorialpolitik*. Husum 2003.
- PFIFFIG, Ambros: *Geras-Pernegg und die Babenberger*, in: Gert Melville (Hg.): *Secundum Regulam Vivere*. Windberg 1978, s. 133-137.
- PODLAHA, Antonín: *Katolická liturgika. Učebná kniha pro střední školy*. Praha 1908.
- POJSL, Miloslav – MICHNA, Pavel: *Románský palác na Olomouckém hradě. Archeologie a památková obnova*. Brno 1988.
- POJSL, Miloslav: *Jindřich Zdík – velká osobnost 12. století*, Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech XL, č. 1, 2003, s. 68-78.
- POJSL, Miloslav: *Olomouc očima staletí*. Olomouc 1992.

- PRAŽÁK, Jiří: *Diplomatické poznámky k litomyšlské listině krále Vladislava I.*, in: Sborník příspěvků k dějinám Litomyšlska a okolí. Pardubice 1959, s. 9-32.
- PRAŽÁK, Jiří: *K existenci strahovského skriptoria*, Documenta Pragensia 10, 1990, s. 51-58.
- PRAŽÁK, Jiří: *Pozůstatky strahovské knihovny 12. století*, Strahovská knihovna 5-6, 1970-1971, s. 59-66.
- PRAŽÁK, Jiří: *Privilegium Přemysla I. pro Doksany a jeho konfirmace z roku 1276*, Sborník archivních prací V, 1955, s. 159-203.
- RAJMAN, Jerzy: *K dějinám česko-polských vztahů ve středověku (Šlechta a premonstráti ve 12. století)*, Mediaevalia Historica Bohemica 2, Praha 1992, s. 15-28.
- RAJMAN, Jerzy: *The Origins of the Polish Premonstratensian Circary*, AP LXVI, 1990, s. 203-219.
- ROSENWEIN, Barbara H.: *Negotiating Space. Power, Restraint, and Privileges of Immunity in Early Medieval Europe*. Manchester 1999.
- SEMMLER, Josef: *Die Klosterreform von Siegburg. Ihre Ausbreitung und ihr Reformprogramm im 11. und 12. Jahrhundert*. Bonn 1959.
- SCHAUFF, Stefan: *Zum Visitationsverfahren der Prämonstratenser*, in: MELVILLE, Gert (Hg.): *De ordine vitae*. Münster 1996, s. 315-340.
- SCHMID, Alois: *Zwischen Mönchaskese und praktischer Seelsorge*, in: CRUSIUS, Irene – FLACHENECKER, Helmut (Hg.): *Studien zum Prämonstratenserorden*. Göttingen 2003, s. 543-565.
- SCHNEIDER, Reinhard: *Vom Klosterhaushalt zum Stadt- und Staatshaushalt. Der zisterziensische Beitrag*. Stuttgart 1994, s. 28-91.
- SCHREINER, Klaus: *Mönchtum zwischen asketischen Anspruch und gesellschaftlicher Wirklichkeit. Spiritualität, Sozialverhalten und Sozialverfassung schwäbischer Reformmönche im Spiegel ihrer Geschichtsschreibung*, Zeitschrift für Württembergische Landesgeschichte 41, 1982, s. 250-307.
- SCHRÖER, Alois: *Die pastorale Wirksamkeit der westfälischen Prämonstratenser*, in: *Clarholtensis Ecclesia*. Forschungen zur Geschichte der Prämonstratenser in Clarholz und Lette (1133-1803). Paderborn 1983, s. 34-60.
- SIGLER, Sebastian: *Anselm von Havelberg. Beiträge zum Lebensbild eines Politikers, Theologen und königlichen Gesandten im 12. Jahrhundert*. Aachen 2005.
- SMÉKALOVÁ, Anna: *Jarloch a tzv. Ansbert aneb nesmělá návštěva v tvůrčí dílně prvního milevského opata*, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity C 52, 2005, s. 15-25.

- SMÉKALOVÁ, Anna: *Osudy strahovského rukopisu DF III 1*, Studie o rukopisech XXXV, 2002-2003-2004, s. 15-23 .
- SOMMER, Petr: *Hradištní pohřebiště v premonstrátské kanonii v Praze na Strahově*, Sborník Národního muzea v Praze A, XXXIX, 1985, s. 193-197.
- SOMMER, Petr: *K otázce využití noověkých písemných pramenů v archeologické praxi*, in. Archaeologica historica 8, 1983, s. 531-540.
- SOMMER, Petr: *K začátkům premonstrátské kanonie v Praze na Strahově*, in: Archaeologica Pragensia 5, Praha 1984, s. 97-101.
- SVÁTEK, Josef: *Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy*, Sborník archivních prací XX, 1970, s. 505-624.
- VLČEK Pavel – SOMMER Petr – FOLTÝN Dušan: *Encyklopedie českých klášterů*. Praha 2002.
- WEINFURTER, Stefan: *Funktionalisierung und Gemeinschaftsmodell. Die Kanoniker in der Kirchenreform des 11. und 12. Jahrhunderts*, in: Stefanie Albus (Hg.): *Die Stiftskirche in Südwestdeutschland: Aufgaben und Perspektiven der Forschung*, Tübingen 2003, s. 107-121.
- WEINFURTER, Stefan: *Norbert von Xanten – Ordenstifter und „Eigenkirchenherr“*, Archiv für Kulturgeschichte 59, 1977, s. 80-101.
- WEINFURTER, Stefan: *Norbert von Xanten und die Entstehung des Prämonstratenserordens*, in: Rueß, Karl-Heinz (Hg.): *Barbarossa und die Prämonstratenser*. Göppingen 1989, s. 67-100.
- WEINFURTER, Stefan: *Salzburger Bistumsreform und Bischofspolitik im 12. Jahrhundert. Der Erzbischof Konrad I. von Salzburg (1106-1147) und die Regularkanoniker*. Köln, Wien 1975.
- WENDEHORST, Alfred: *Das Bistum Würzburg I*. Berlin 1962.
- WIELAND, Georg: *Besitzgeschichte des Reichsstiftes Weißenau*, in: EITEL, Petr (Hg.): *Weißenau in Geschichte und Gegenwart*. Sigmaringen 1983, s. 107-218.
- WIELAND, Georg: *Konversen im Prämonstratenserstift Wißenau*, Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte 22, 2003, s. 145-159.
- WIHODA, Martin: *Benediktinská kapitola v dějinách kláštera Hradisko u Olomouce*, in: JAN, Libor – OBŠUSTA, Petr (vyd.): *Ve stopách svatého Benedikta*. Brno 2002, s. 29-38.
- WISPLINGHOFF, Erich: *Zur Geschichte Steinfelds im 12. Jahrhundert*, Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein 158, 1956, s. 226-228.

- WOLLASCH, Joachim: *Zur Verschriftlichung der klösterlichen Lebensgewohnheiten unter Abt Hugo I. von Cluny*, Frühmittelalterliche Studien 27, 1993, s. 317-349.
- ŽEMLIČKA, Josef: *Čechy v době knížecí*. Praha 1997.
- ŽEMLIČKA, Josef: *Počátky Čech královských 1198-1253. Proměna státu a společnosti*. Praha 2002.
- ŽEMLIČKA, Josef: *Rod, rodina a příbuzenstvo Hroznaty Tepelského*, in: *Západočeský historický sborník* 4, 1998, s. 5-39.

Příloha 1

„De Ulrico Praeposito Steinveldensi, et converso avaro, quem amovit“

(Distinctio quarta, cap. LXIII)

Zdroj: *STRANGE, Josephus (Ed.): Caesarius Heisterbacensis. Dialogus Miraculorum. Coloniae, Bonnae, Bruxellis 1851, s. 228-232.*

U kláštera sv. Chrysanta se zdržoval jakýsi scholastikus, muž velmi moudrý a vzdělaný, národnosti galské, jménem Oldřich. Když mu nestačily příjmy z úřadu scholastika, nutně došlo k tomu, že se zadlužil. Kterýsi bratr steinfeldského kláštera řádu premonstrátského, když si všiml tohoto muže velkého vzdělání, často ho nabádal, aby přijal milost a obrátil se k jeho řádu. Nakonec tento, inspirován Bohem, odpověděl těmito slovy: Dlužím trochu peněz, zaplaťte je a já přijdu k vám. Když se to dozvěděl probošt řečeného kláštera, s největším potěšením zaplatil a scholastik ihned přijal řádové roucho. Nedlouho potom se stal proboštem tohoto kláštera. Tehdy totiž ještě nebyli v premonstrátském řádu opati. Vědouce, že s úřadem přijal závazek vedení duší, ne dobytka, nebo majetků, staral se o vykořenění nectností a ne hromadění majetků. Věděl totiž, že hrabivost je kořenem všech hříchů. Měl ale jednoho konvrše, ve správě věcí vnějších tak zběhlého a tak opatrného, tak úzkostlivého a důkladného, že všechno, co bylo důležité, prošlo jeho rukama, jako by sám vše obstarával ve dvorech, náležejících ke klášteru, v plužinách, v záležitostech dobytka nebo výdajích. Tímto vším byl, všechno zaopatřujíc, nic nezanedbávajíc, pole k poli připojujíc a taky vinici k vinici. Probošt to uvážil a v Písmu četl, že není nic horšího než hrabivý člověk, jednoho dne tohoto konvrše povolal k sobě a řekl: Věděl jsi, bradatý, proč jsme vstupovali do řádu? Protože se neuměl vyjádřit německým jazykem, nebyl schopen květnaté řeči, a proto vše co řekl, zdálo se konvršům být obrácené a překroucené. Konvrš odpověděl: Nevěděl jsem, pane. Pak on: Já ti řeknu. Vstoupil jsem do řádu, abych v tomto místě želel svých hříchů. Proč pak ty jsi ? Odpověděl: Pane, ze stejného důvodu. Řekl probošt: Jestliže jsi přišel litovat svých hříchů, měl bys zachovat vše, co patří k pokání, to znamená často se modlit, bdít, postit se a prosit Boha vytrvale za své hříchy. Kajícíníkovi nenáleží - jako to děláš ty - připravovat o majetek své spolubratry a budit tak proti sobě množství záští. K tomu konvrš odpověděl: Pane, ty majetky, které shromažďuji, sousedí s vinicemi a poli našeho kláštera. A probošt: Dobře. Pokud ty byly koupeny, je potřeba, abys koupil také ty, které ke koupeným přiléhají. Pomněl jsi co říká Izaiáš? Běda vám, kteříž připojujete dům k domu, a pole s polem spojujete, tak že místa jiným není, jako byste sami rozsazeni byli k přebývání u prostřed země. (Iz 5,8)

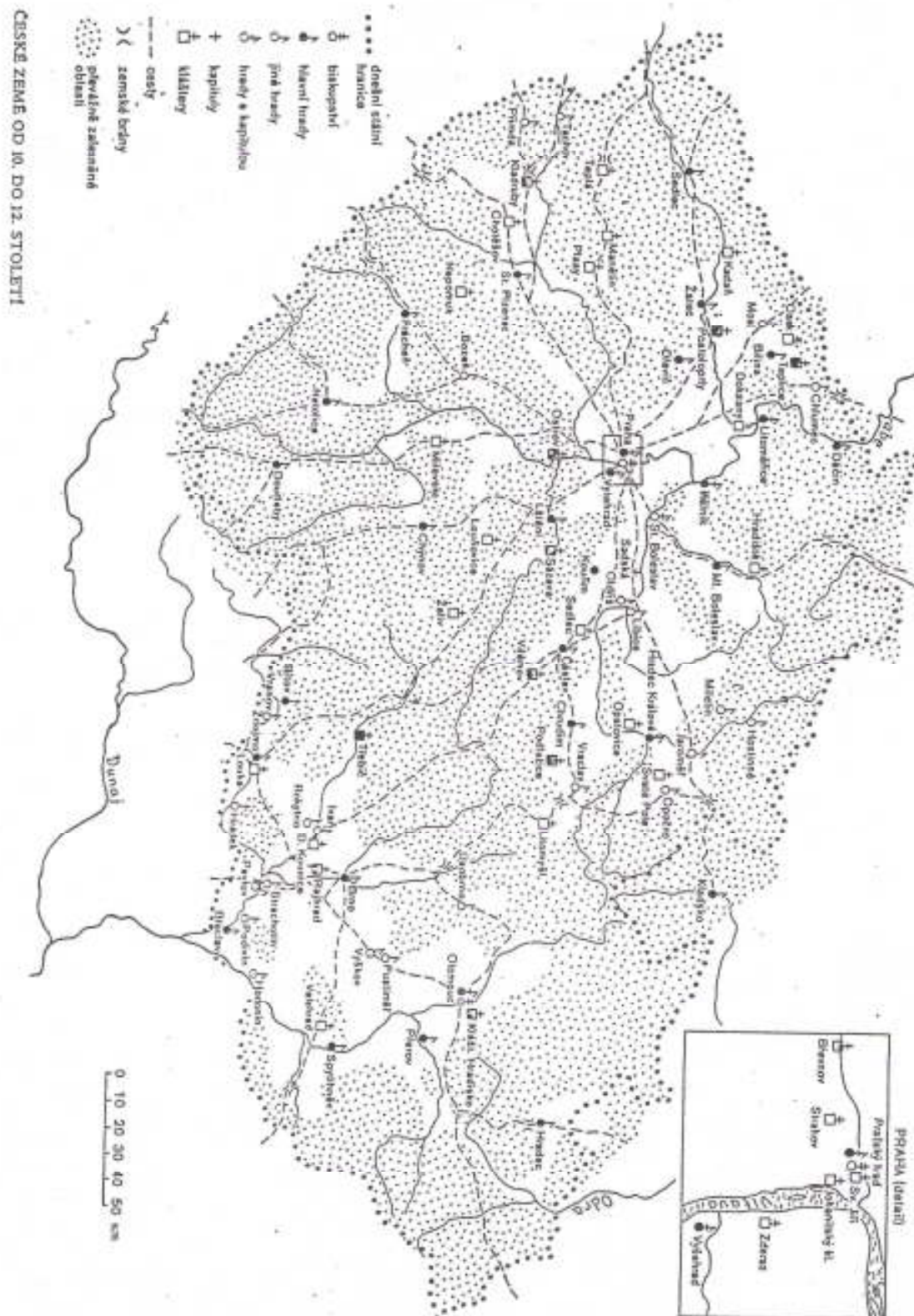
Ty nestavíš své hrabivosti žádné hranice. Když získáš vše, co je v této oblasti, nohou překročíš řeku Rýn; potom pokročíš až k horám, ani tak nepřestaneš, dokud nedojdeš k moři. Myslím si, že tam zastavíš své kroky, protože moře je širé a prostorné a dále bys postupoval těžko. Zůstaň proto ve svém klášteře, modli se, abys mohl dnem i nocí naříkat nad svými hříchy. Setrvej v očekávání na krátký čas a hled', ať máš dostatek země pod sebou, nad sebou i v sobě, protože prach si a v prach se obrátíš. To slyšel kterýsi ze starších bratrů a řekl: Pane, pane, jestliže tento konvrš nebude vykonávat svou službu, náš dům nebude moci stát. Na to probošt odpověděl: Lépe je, aby byl zničen dům než duše. A nepřijal jejich prosbu.

Novic: To byl opravdový pastýř, protože věděl, že jemu svěčené ovce, jsou vykoupené ne zkaženým stříbrem a zlatem, ale vzácnou krví neposkvrněného Beránka. Mnich: To osvětlil dostatečně ve svých slovech a činech. Totiž toho času, kdy se stal Rainald kolínským arcibiskupem, byli biskupové zadlužení a jejich dvory zubožené, přijal tedy radu, aby shromáždil z různých domů cisterciáckého řádu své diecéze věrné a prozíravé konvrše, kteří by řídili dvory a svou pílí obnovili roční příjem. Souhlasil s tou radou, a když z jak nížin tak z hor a z řeholních domů shromáždil některé konvrše, poradili mu, aby získal také konvrše výše zmíněného (tzn. steinfeldského). Poslal pro něj váženého posla, který v zastoupení biskupa pozdravil probošta a připojil: Můj pán má na vás umírněnou prosbu, kterou byste neměli odmítnout. Když pak probošt odpověděl: Není vhodné pro mého pána, aby mě prosil, ale aby přikazoval, připojil tento: Prosí naléhavě, abys tohoto konvrše propustil a ten pak nadále byl v jeho službách. Na tato slovo probošt dostatečně poníženě, pevně a jemně odpověděl: Mám ve oné grangii 200 ovcí, v jiných tolik a tolik, podobně dobytka a koní, můj pán si z nich může vzít, kolik by chtěl, však konvrše, svěčeného mé duši, za takovým účelem nezíská. Nebudu v soudný den nejvyššímu pastýři skládat účty z ovcí a dobytka, nýbrž se budu odpovídat z duší mně svěčených. A nesvolil mu.

Podal i další důkaz své velkodušnosti, exemplum vhodné a užitečné proti chtivosti duchovních. Jednoho dne, ještě předtím, než byl řečený konvrš uvedeným způsobem odvolán ze svého úřadu, probošt přišel k jedné ze svých grangií, ve které uviděl tmavého velmi krásného koně. Zeptal se na něj řečeného bratra, čím je a odkud pochází. Když mu konvrš odpověděl: Tak dobrý člověk a náš věrný přítel jej nám odkázal.; probošt řekl: Ze zbožnosti, nebo podle nějakého práva jej odkázal? Odpověděl konvrš: Objevil se, protože předchozí majitel zemřel. Jeho manželka, protože patří mezi naše familiáře, nám koně darovala podle vasalského práva. Pak on pohnul hlavou a zbožnými slovy odpověděl: Protože to byl dobrý člověk a náš věrný přítel, proto si ty okradl jeho manželku? Vrať proto nuzné ženě jejího

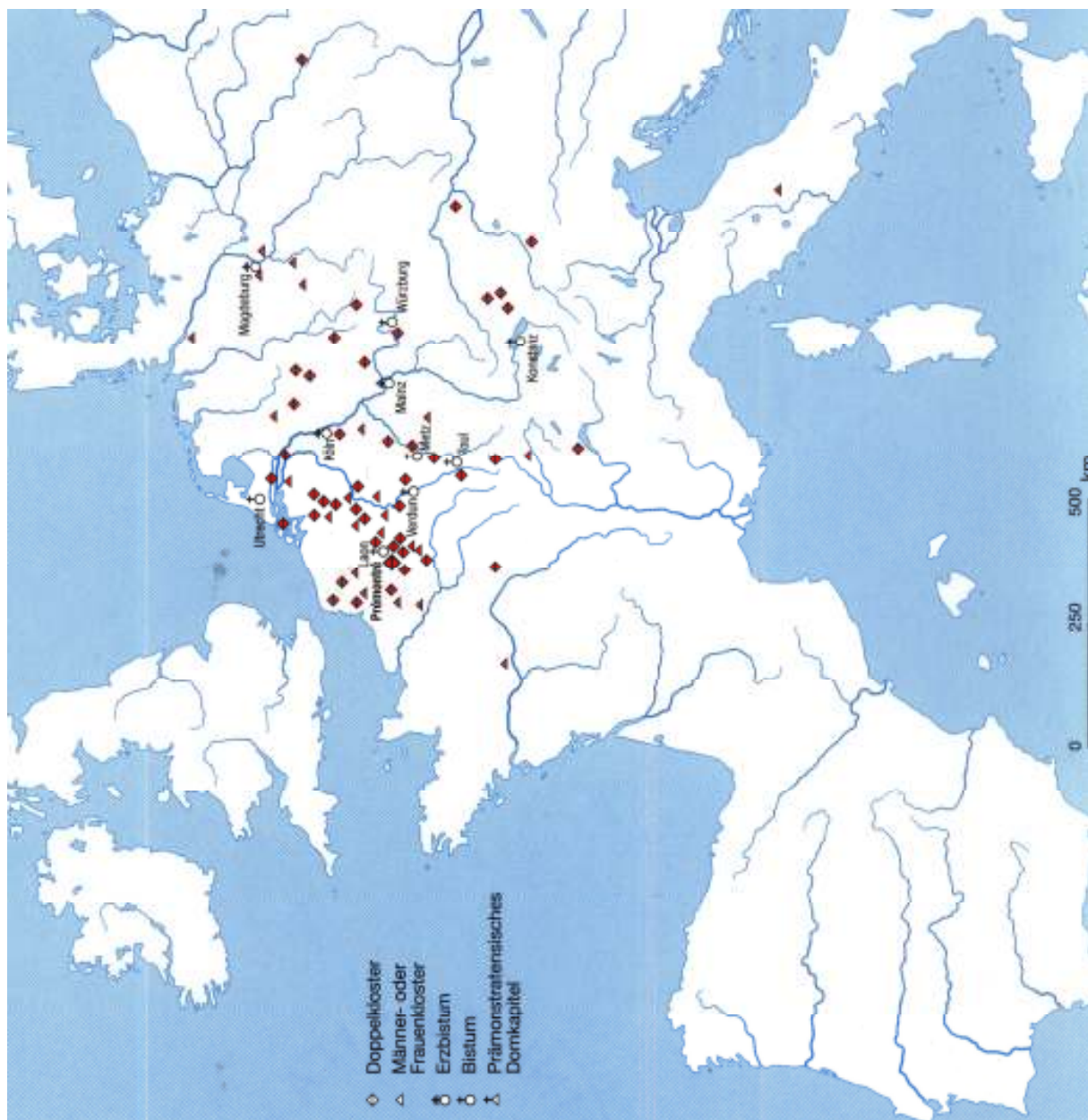
koně, protože je lupem, cizí majetek uloupit či zadržovat. Tvůj totiž předtím nebyl. Protože byl tento probošt muž rozvážný, zasazující se o záležitosti hospodářství kláštera, méně rád sám vedl mladíky. Poznal ale, že by jim kůň neprospěl, a to z důvodu ďábelských pokušení. Jednoho dne, když s sebou vzal jednoho z mladíků, a jeli na koni, nevím, v jaké záležitosti nebo odkud cestovali, měli v cestě krásnou mladou dívku. Tu probošt schválně přibrzdil svého koně a velmi zdvořile pozdravil, ona se rovněž zastavila, sklonila hlavu a opětovala pozdrav. Když trochu poodešli, probošt, chtějíc pokoušet mladíka, řekl: Tato dívka se zdála být velmi krásná. Když mladík řekl: Věřte mi, pane, že to samé jsem viděl i já; probošt odpověděl: Jediné, co ji hyzdí, je to, že je jednooká. Mladík odpověděl: Věru, pane, ať s okem nebo bez oka, stále na ni pohlížím dosti mile. Tu rozzlobený probošt řekl: A já pohlédnu na tvá záda. Měl bys být takové prostoty, že bys neměl vědět, zda-li to byl muž či žena. Když se vrátil do kláštera, řekl představeným: Vy, pánové, mě stále obviňujete, že nevychovávám mladíky. A předložil jim celý případ, obvinil mladíka tvrdými slovy a také ho potrestal. – Byl natolik zběhlý v četbě, že když šel v záležitostech svého řádu do Cîteaux, promluvil při generální kapitule. To mi vyprávěl jeden z starších bratří toho kláštera. Novic: Stává se často, že mocní získávají majetky nebo vlastnictví od svých poddaných z titulu méně spravedlivého, a z nich pak staví řeholní domy. Mohou tedy řeholníci nějakým způsobem vědomě přijímat almužny? Mnich: Cokoliv trýzní svědomí, špiní svědomí. Nechť toto víš, až nastane spravedlivý Boží soud, jak jsi se poučil z řečeného příkladu.

Příloha 2

Církevní instituce v českých zemích od 10. století

Zdroj: Měřinský, Zdeněk : *Církevní instituce na Moravě a historické pozadí vzniku třebíčského kláštera*. In: *Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24. - 25. května 2001 v Třebíči*. Brno 2002, s. 57-83.

Premonstrátské fundace do smrti Norberta z Xanten roku 1134

Zdroj: FLACHENECKER, Helmut – CRUSIUS, Irene (Hg.): *Studien zum Prämonstratenserorden*. Göttingen 2003.

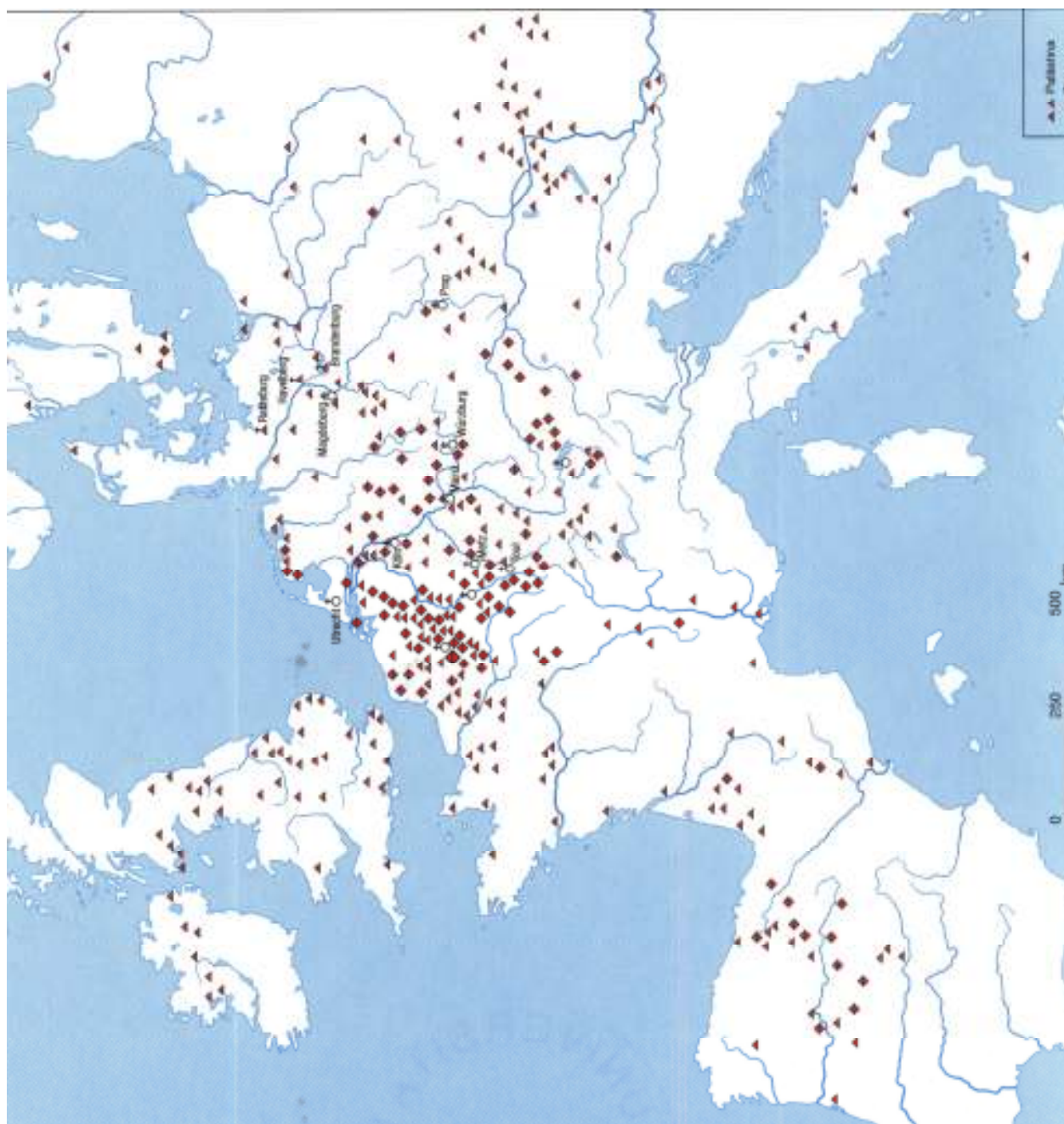

Premonstrátské fundace v letech 1134 až do smrti Huga z Fosse roku 1161
 Zdroj: FLACHENECKER, Helmut – CRUSIUS, Irene (Hg.): *Studien zum Prämonstratenserorden*. Göttingen 2003.

Premonstrátské fundace od roku 1162 do roku 1200

Zdroj: FLACHENECKER, Helmut – CRUSIUS, Irene (Hg.): *Studien zum Prämonstratenserorden*. Göttingen 2003.

Premonstrátské fundace do 18. století

Zdroj: FLACHENECKER, Helmut – CRUSIUS, Irene (Hg.): *Studien zum Prämonstratenserorden*. Göttingen 2003.